

AZ ÖREG ARANY.

ITT ülök egy budavári vén ház szobájában. A fehér, nagyon régi kályhában lobognak a nagy fahasábok. Olvasgatom az öreg Arany verseit. *A tölgyek alatt*, a *Vándor cipó*, a *Tamburás öregúr*, az *Öreg pincér*, *Semmi természet!* *A lepke*, az *Ének a pesti ligetről*, az *Epilogus* mind sorra kerülnek, az öreg költőnek ezek a mélabús és csendes humorú sóhajai, panaszai, emlékezései. Hanyatló életének apró bajai és örömei szólalnak meg bennük szemérmesen, finoman.

Behúnyom a szemem, fülemben halkán muzsikálnak a versek, s csöndes harmóniáik képeket idéznek a lelkem elé.

* * *

Forró júliusi délután. A Margitsziget virágainak ragyogó, meleg színei szinte kápráztatnak, a hatalmas pázsitos terek üdén zöldelnek, a százados fák lombjai frissen bólingatnak, s kellemes árnyékot hintenek a kavicsos útra. Délelőtt pompás zápor volt, a levegőben könnyű pára lebeg, pornak nyoma sincs.

Léptek hallatszanak. Egy szerény külsejű, puhakalapos öregúr közeledik az úton vastag botjára támaszkodva, hóna alatt egy kaptos, kulccsal bezárt, albumszerű könyvvel.

Haja, szakálla, bajusza őszbeborult, arcának színe beteges, mélyen ülő szemei kissé megtörtek és ábrándozók.

Találkozik a főkertésszel, s szóba áll vele.

— No, kertész úr, ma szép esőnk volt, úgy-e örül neki?

— Nem örülök biz én, nagyságos úr, nekem ugyan nem kell. Jó az a parasztnak, hanem a mi szakmánkban, tessék elhinni, csak bajt okoz. Itt van ez a mai! Tetszik látni, hogy az út széle csupa sár? Ezt újra kell kavicsolni. Virágaimat leverte, ezeket újra fel kell kötözni. A pázsit is iszapos lett. Még jó, hogy jég nem volt. Az sokszor több heti munkát csinál nekünk. Az eső, kérem, a mai kertészetben túlhaladott pont. A mi öntözőkannánk, gumicsövünk az igazi, azokkal szabályszerűen tudunk öntözni, de az esőt nem regulázhatjuk. Az vagy kevés, vagy sok. A kertészet ma már művészet, kérem, annak csak árt az ilyen durva erőszak. A természet ne kontárkodjék bele a mi dolgunkba!

Az öregúr elköszön, s bajusza alatt mosolyogva sétál tovább. Lám, lám — gondolja magában, — hova jutna a művészet, ha az a vad

természet közbe nem rontana olykor, s bele nem kontárkodnék a munkájába!

Megérkezik kedves, karcsú tölgyei alá, melyek olyan ismerős, meghitt susogással hívogatják. Leül a padra.

— Milyen jó ez a szabadság! Nem kell már többé hivatalba járnom. Igaz, hogy beteges vagyok, de legalább «dehetek», nem mulasztok semmit . . . Megy a verselés is, pedig már azt hittem, hogy a költőt megölte bennem a főtítkár . . . Ó, azok az akták, azok az ülések, az a sok ember! Ha volt is szabad időm, zúgott a fejem, tompán, fáradtan pipáztam. Tessék így verset írni! Aztán kelletlenül mindig arra gondoltam, hogy miről is énekelhetne egy ilyen magamféle beteg, vén hivatalnok . . . Pedig hát van miről.

Tárgy künn, s temagadban —
És érzélem, az van,
Míg dobban a szív.

Ezt multkor írtam. Igaz. Mennyi tárgyat kínál az élet, a természet, csak győzzem mind versbe szedni. S a mult! Így csöndben üldögélve mennyi régi emlék rohan meg, mennyi gondolat, mennyi hangulat!

Egyszerre ott látja magát a máramarosi nagy országúton. Vége a művészalmoknak! A színésztruppot otthagya, s most kiábrándulva, szégyenkezve ballag hazafelé. Kis batyujában a gardero-be-ja s egy cipő, zsebében a színidirektortól kapott húsz krajcár aggasztóan csekély maradványa. Egy botot vág magának, s bandukol tovább. Sót szállító oláh fuvarosokkal találkozik, durva, gúnyos kérdéseikre azt hazudja, hogy «dászkal», s hazafelé igyekszik. Egy bükkös tetőn ki fognak pihenni. A parasztok idétlen élcelődését némán tűri, mert mégis csak jó a tűzüknel melegedni és falatozni a vándor-cipóból. Kora hajnalban útnak ered, közben megpihen egy korcsma kemény deszkapadján, persze csak kívül, mert italtra nincs pénze. De azért elgyönyörködik a szép, harmatos hegyoldalokban, s nagyot iszik a sziklás völgy csurgójából. Fogy az út, de fogy a cipő is! A hegyek már csak távolból ködlenek . . . elmarad az ecsedi láp. Egy buzgó hajdú nyakoncsípi mint csavargót, s a szolgabíró elé állítja. Szerencsére a debreceni kollégium eminens bizonyítványa eloszlatja a mindenható megyei úr gyanúját, s a megszeppent ifjú vándor tovább mehet. Debrecen városán szégyenkezve lopakodik át, hogy senki meg ne lássa. A kollégiumot különösen messze elkerüli. A cipő elfogyott, pénze nincs, éhezik. Már-már bezörget egy paphoz alamizsnáért, de visszariasztja a szégyen. Végre elér Szalontára. Halálosan fáradt, éhes, szidják, gúnyolják, de mégis boldog, mert otthon lehet, s édesanyja simogató kezét érzi szegény, bús fején.

Keserves idő, s most mégis derült mosollyal gondol rá . . . Ifjúság! Ifjúság! . . . Akkor egypár hónapig mégis szabad volt, könnyelmű,

bohém! Nem lett volna-e jobb úgy folytatni, s nem hajtani fejét a hét-köznapok nehéz igájába olyan fiatalon?

Az élet nagy tivornya, innunk, duhajkodnunk kell benne vad-őszintén. Ő ezt sohasem tette, óvatosan, józanul ült a jókedvű részek között. Igaz, hogy nem is került az asztal alá, meg a föld alá olyan hamarosan, mint azok . . . Most is itt ül még . . . Vajjon érdemes volt mindig józannak lenni? Ki tudja?

Gondolatai másfelé kalandoznak. Mi lesz a Toldival? Hosszúra nyúlik, a nyolcadik ének elején elakadt. Lesz-e ereje befejezni? Még öt ének! A balladák, a kisebb versek gyorsabban születnek . . . attól a nagy munkától mindig félt, még most is fél.

Hosszan eltűnődik, elméláz.

Milyen melegen süt ez az áldott napocska! Milyen szépek a lombokon átragyogó mennyei kék foltok, milyen szép a fény és árny játéka ott a pázsit zöldjén!

Messziről egy gőzhajó kerekei zubognak, akár csak otthon a vízimalom. Otthon! Mennyit mászta gyerekkorában a tölgyek sudarát pajtásaival seregélyfiókkák után! Milyen jó, hogy most is a tölgyek alatt ülhet, amelyeket mindig annyira szeretett! Ezek ugyan nem az otthoniak, de mégis csak tölgyek. Kedvesek, sudarak, büszkék, erősek . . . mennyire szereti őket!

Később fölkel, hogy forduljon egyet. Megáll. Egy kis zöld lepkét lát az úton, amint lába előtt libeg. Nem ragyogó, mint szép tarka társai, köntöse egyszerű, akárcsak az övé. Szegény, ha most rátöpantana, elpusztulna s vele együtt egy egész lepkenemzedék.

— Csak éld békén és boldogan arasznyi kis kis életedet! Milyen jó, hogy nem hordom bátran fönn a fejem, akkor talán rád tapostam volna.

Mért néztek a magasba fel?
E szép világ egy köd-lepel,
Nem látom az ég madarát,
Csak téged itt s utam porát.

Megint vers! Visszatér a padra, leül. Körülötte a nyári délután csöndje. Lelkében egyszerre jambusok kezdik lenge, halk táncukat. Rímeik csendülnek, gondolatok rajzanak, mélabús, de édes hangulatok áradnak. Kinyitja kapcsos könyvét és jegyezget.

Észre sem veszi, hogy alkonyodik. Egyszerre hús fuvallat zörög át a nagy parkon, felhők szeme rebben — egy tompa fényű villanás — úgy látszik, zivatar lesz.

Fölkel, s kissé kábultan az alkotás lázától, hazafelé siet.

Még korán volna vacsorálni. Bezárja szigeti szobájának ajtaját, becsukja az ablakot, s elöveszi régi, kedves gitárját. Kicsit rozszant már, de se baj, nem publikumnak játszik ő, hanem csak magának. Szégyelné is, ha valaki rajtakapná, azért zárkozik be, s azért játszik halkan.

Ujjai végigfutnak a húrokon, melyek tompán pendülnek meg. Régi nótákat kezd dudolni, népdalokat, toborzókat, magyar táncokat, német áriákat. Közben egy-egy akkordot pendít meg kopogó hangszerén. Néha ujja elvétí a helyes hangot, de tompuló füle észre sem veszi, hiszen lelkében tisztán csendül meg az. A régi dalok régi időkbe viszik vissza. Ezt még Szalontán hallotta gyerekkorában, amazt a debreceni kollégium kántusa énekelte. Egyik színészletét juttatja eszébe, mikor a kórusban az első basszust fújta — ott énekeltek ezt, a másikat még Nagykőrösön tanulta egyik jóhangú kollégájától. Közben elhallgat a gitár, de a nóta tovább szól a lelkében.

Ezt a toborzót meg maga csinálta egy régi poéta versére: «A szép, fényes katonának . . .» Pattogó, lüktető ritmusa szinte fölpezsdíti a vérét, hangja ércesebben cseng, a húrokból keményen csapnak föl az akkordok.

Egyszerre elhallgat, köhögés fojtogatja. Félreteszi hangszerét, s szomorúan elmosolyodik.

— Igazán olyan vagyok, mint egy koldus: félsüket, félvak és vén. Az, az — nagyon vén.

Felhúzza felöltőjét, s átballag a vendéglőbe. A hajó éppen most jött meg, új vendégek, divatosan öltözött nők és urak tolonganak a teraszon hangosan beszélgetve és asztalt keresve. A frakkos pincérek sűrögnek-forognak körülöttük, s észre sem veszik a szerény öregurat, aki egy kissé ijedten és tanácstalanul néz körül. Szerencsére ott terem a «borfiú», s hangos «kisztihand»-dal üdvözli. Fiúnak már öreg egy kissé. Kopász, fogatlan, a gallérja törött, kabátja pecsétes, karján lógó asztalkendője sem valami tiszta, de azért ő a kedvence az öregúrnak. Azok a hetyke, elegáns pincérek nem az ő emberei. Dárius se győzné őket borralalóval! Azért is szereti az öreget, mert, noha nem tud, az ő kedvéért mégis magyarul beszél, meg mulat rajta, hogy sohase tudja jól az étlapot.

— No öreg, hogy vagyunk?

— Kessenem, kessenem, Gnä' Herr, kisztihand, nur langsam, nur langsam. Tessék, itt megfan ed jó asztalt, a sarokpan, nincs Zug.

— Hát mi van vacsorára?

— Fan, bitte . . . kérem . . . jó sertés-karrajt, bifteket mit Spiegelei, jó porju-vessést . . .

Az öregúr nézi az étlapot.

— Borjú-vesés nincs.

— Igenis, kérem, asz nincs. Fan még jó porju-Sniclit, Wiener-Sniclit, szűsz-sültet . . .

— Szűz-sült sincs!

— Igenis, kisztihand, asz is nincs.

— No jó, hát hozzon nekem marhasültet lével, — safttal és makarónival, de puha legyen, meg asztali bort, amennyit rendesen.

— Igenis, sofort, asszonal.

Az öregúr csöndesen eszeget és iszogat. Legtöbben ügyet sem vetnek rá, csak néhányan mutogatnak és nézegetnek felé. Szerencsére közellátó, s nem veszi észre az érdeklődést. Ha észrevenné, talán még a vacsoráját is otthagyná, s elosonna a kivilágított teraszról, el-el a homályba, a magányba, hol a csend és költői álmai várják.

* * *

A liget bejáratánál egy napos októberi délután megáll egy rozoga omnibusz, tíz ember kászolódik le róla, köztük nehézkesen, botjára támaszkodva az öregúr. Az októberi nap szelíden ragyog, de a szellő kissé hűvös. Az öregúr egyet-kettőt köhent, s gondosan begombolja felöltőjét. Lassan ballag befelé. Elkerüli a tolongó köznépet, a toillettet fitogtató, udvarlóikkal korzózó dámákat éppen úgy, mint a jókedvű mesterlegényeket és kopott ögyelgőket. Elmosolyodik azon, hogy a fűre «dépést» tiltó tábla közvetlen közelében egy uzsonnázó család nemcsak hogy rálép a fűre, hanem bizony le is fekszik kényelmesen.

A gyepen odább diákgyerekek labdáznak harsányan kiabálva és kacagva. Fűre lábbal futnak ide-oda, s közben nagyokat puffan rongylabdájuk egymás hátán. Megáll, nézi őket. Valamikor maga is így csinálta a szalontai liba-pázsiton. Ez is olyan, csak éppen hogy a libák hiányoznak róla.

Kelet felé fordulva hosszan elméláz. Ha most innen elindulna, elballaghatna a Tiszáig is, maga mögött hagyva a zajos nagyvárost. Kelet felé, amerre a szellő fúj, s amerre azok a szép fehér felhők úsznak! Hová jutna így? Egy kedves sírhoz, melyre annyit gondol. Előtte áll bájos, okos és vidámlelkű leánya, majd semmivé foszlik a tünemény, s az öregúr mélyet sóhajtva, homályosuló szemmel botorkál tovább.

Feltekint az égre a falusi ember szakértelmével, s találgatja, milyen lesz holnap az idő. Elgyönyörködik egy szép, új virágágyban. Tavaly még ez nem volt itt. Lám, lám, hogy szépül ez az egykor olyan poros liget! Itt egy szép, új gyalogút, porondos. Már öntözik is. Kicsit sáros így, az igaz, de nem baj, legalább nem köhögteti az embert a felvert por. Itt tavasszal megnyesték a fákat, kiírtották a bozótot, amott fű van a tavalyi homokbuckák helyén, a fiatal fák, bokrok hogy megeredtek!

Lassankint az elhagyottabb utak felé vonja a magánosság veleszületett szeretete. Ezeket már nem söprik. A sárga levelek halkán zizegnek a léptei alatt. Egy tréfás kis rögtönzése jut eszébe:

Szülőhelyem, Szalonta,
Nem szült engem szalonba;
Azért vágyom naponta
Kunyhóba és vadonba.

Ime, itt a «vadon». Itt zöldebb minden, nem tapossa annyi láb a füvet, nem hántják le a fák kérgét durva kezek. S ami fő, itt csend van.

Rágyujt egy olcsó szivarra, azután újra begombolkozik, mert nem árt ám ábrándozás közben az órára és bugyellárisra sem ügyelni.

Egyszerre felbukkanik a bokrok között egy egyszerű sírkő, rajta csak ez az egy szó: *Fuít*. Sokáig nézi. Ime, itt végződik minden földi baj, öröm és dicsőség! Ő is idekerül nemsokára, akit olyan nagy költőnek kiáltottak ki, pedig lehet, hogy «több a hirnév, mint az érdem». Száz év múlva talán róla sem tudják már, hogy ki volt, mint ennek a sírnak porladó lakójáról.

A nap lebukott a budai hegyek mögé, szürkébb, szomorúbb lesz minden, s az öregúr elindul — haza.

* * *

Felnyitom a szemem, megszűnik a varázslat. A kályhában vörösen csillog a parázs. A képek elsuhantak.

Csend van, csak a versek halk muzsikája zsong még a fülemben.

Szinnyei Ferenc.

REMÉNYIK SÁNDOR VERSE.

A FELTÁMADT LÁZÁR LITÁNIAIBÓL.

I.

Könyvek rohannak rám és kiabálnak:

Lapozz, lapozz,

Ezeroldalakat,

Rohanjon szemed, mint a gyorsvonat,

Pótold, pótold

Napok alatt

Az éveket, az évtizedeket,

Az ó s az új világot:

A mulasztottakat!

Látások jönnek, édesen gyötörnek,

Szünellen kavarnak,

És könnyörögnek,

És parancsolnak:

Véss a kőbe minket,

Minket, minket,

Hamar, hamar,

Megoldatlanul ne hagyj titkainkat,

Elillanni ne hagyj a ritka kincset.

Mit fogtál eddig? Csak cigányhalat.

Most jönnek a mélytengeri halak,

Aranyhalak.

És jönnek élők, jönnek emberek

S szólnak: szeress, szeress,

Hisz nem szeretted eddig sohasem,

Mindent szeress és mindenkit szeress,
 Olyan édes az emberszerelem,
 A minden-szerelem.
 Olyan nyirkos, hűvös a sírverem.
 Ott feküdtél te ki tudja, mióta,
 Mit tudsz te róla
 Mit tesz égni, fájni,
 Ujjongani,
 Örökkévaló társakra találni?
 Egy kicsi népről levenni az átkot,
 Vagy tartani, feltartani
 Erős karral a süllyedő világot?

És jönnek a halottak,
 Az én halottaim.
 Mint nyírfalombja éjjel, úgy susognak:
 Eljöttünk a könnyeid megkeresni,
 A könnyeiddel tartozol nekünk,
 Most, hogy már sírni tudsz.
 Holt szempillád alól
 Nem bírtak kibuggyanni.
 A halott nem tud halottat siratni.

Könyvek, látások, lelkek, emberek,
 Elevenek, halottak:
 Az Istenért, mit tegyek veletek,
 Mit tegyek hamarabb,
 Hogy álljak ellent,
 Vagy hogy engedjek ennek a rohamnak?
 Megálljatok,
 Ne rohamozzatok,
 Olyan gyenge vagyok.
 Ki tudja, meddig feküdtem a sírban?
 Csak most támadtam fel.
 A semmi és az üresség után
 Most perzselőn a Minden rámlehel.
 Egy percre még megálljatok,
 Mert különben az élet küszöbén
 A fényben és örömben
 A boldogságtól összeroskadok.
 S nem támaszt az Úr másodszeris fel.

II.

Uram, aki feltámasztottál,
 Te látod rajtam
 A síri gyolcsokat.
 Im, könyörögve kérlek,
 Ne engedd, hogy elbízam magamat,
 S elkápráztasson nagy kerted, az élet.

Nagyon mélyről jövök,
 Nagyon bűnös vagyok.
 Nagyon tied vagyok.
 Nagyon-nagyon hatalmadban vagyok.
 Kis fényes porszem a sötét világon,
 Kis gyertyaláng roppant karácsonyfádon —
 Csak ez vagyok.
 Megtapasztaltalak.
 Tudom, ha akarod,
 A sorssal vagy önnön bűnös kezemmel
 Kis lángomat, ahogy meggyújtottad —
 Elolthatod.

III.

Nem.
 Ez még nem nyugalom.
 S nem a Te békességed ez a láz.
 Égig repít, és sárig lealáz,
 De még nem a tied,
 Nem a Te erősséged ez a láz.
 Én nem tudom,
 Csak Te tudod a jót.
 Az örökkévalót.
 Az egyesegyedül nekem-valót.
 Pihentess el magadban,
 S ha túlhangos vagyok:
 Tedd rám a hangfogót.

BREMOND ABBÉ, A VALLÁSOS ÉRZÉS IRODALOMTÖRTÉNETÍRÓJA.

AZ ELMŰLÁS drámai pillanata olykor csodálatos világot vet vissza az életre. Ennél az átható fénynél megvilágosodnak olyan dolgok, amelyek állandóan szem előtt voltak, de senki sem méltatta őket kellő figyelemre. A halál nagy mementója kellett, hogy jelentőségük teljes súlyában kibontakozzék.

Csak az imént halt meg Bremond abbé, akinek kellő irodalmi elismerésben volt része életében. Méltányolták finom kritikai szellemét, nem győzték csodálni, hogy a tradicionalizmus szellemében nevelt keresztény lélek, aki meggyőződése szerint is mélyen szerette a nagy hagyományokat, mennyire megértő tud lenni a legmodernebb és új stílus törekvéseikben legforradalmibb irányzatokkal szemben. Talán még meglepőbbnek találták, hogy aki a világos elme sziporkázó élességével tudott elmélyedni a szkolasztikus bölcelet legmagasabbrendű racionalizmusában, milyen mélységes intuícióval élte bele magát a misztikus elragadtatások szent szerelmébe s mennyire megértette és érzékeltetni tudta azt a költészetet, amely az intellektuális világosságot az elme kizárólagos zsarnokságát félredobva, a szív homályos indulatainak, a megmagyarázhatatlan ösztönök sejtelmes sugallatainak engedte át a vezetést

s átérző megismerésében a holt dolgokat is átlelkesítve, ihletett felbuzgásában szinte az extatikus ima szomszédságáig emelkedett.

Az irodalmi elismerés kellőképpen értékelte ezeket a kiváló tulajdonságokat. Henri Bremond elérte a legmagasabb irodalmi elismerést, beválasztották az Akadémiába, a negyven halhatatlan sorába. De arra csak most halála után kezd ráeszmélni az irodalmi közvélemény, hogy a francia kritikának, amely pedig ezen a téren egészen kivételes előnyöket csillogtat az egész világ-irodalomban, Sainte-Beuve óta nem volt nagyobb mestere, mint Henri Bremond. A klasszikus kritikai irodalom csúcsának a *Port Royal* és a *Lundis*-t tekintik. Sainte-Beuve maga mindig úgy nyilatkozott Taine-ről, mint utódáról, míg Taine örökét Brunetiére vette át. De az *Angol irodalom története* alatta marad a *Port Royal*nak s abban igazat kell adni a mai kritikus nemzedék leghivatottabb és legnagyobb készültségű tagjának, Albert Thibaudetnek, hogy Brunetiérnek éppen fő műve (*L'Evolution des Genres*) kevésbé sikerült és szellemének fölénye inkább töredékesen bukkann elő kisebb kritikai dolgozataiból. Az is tény, hogy mindkettőjük esztetikai filozófiája, de különösen Taine merev milió elméletének determinizmusa ma már túlhaladott álláspont. Így Bremond abbé, aki a legnagyobb kritikusok egymást követő sorából ki nem hagyható, egyesek igen megfontolt és az általános elismerés terén mind több és több előnyt nyerő megítélése szerint, a legjelentősebb határkö Sainte-Beuve óta azon az úton, amelyen a francia kritikai irodalomfejlődés vonala halad.

Életének főműve, amelyen egész irodalomtörténeti súlya és jelentősége nyugszik, az a gigantikus vállalkozás, amelynek úgyszólván egész életét szentelte, amelynek rengeteg munkát, tanulmányt áldozott, amelybe nemcsak tudását, hanem egész lelkét, odaadását, idegszálának minden rezdülését áldozta, befejezetlen maradt. De az a tizenegy hatalmas kötet, amely eddig elkészült belőle, maga is elég, hogy a francia kritikai irodalom legreprezentánsabb művévé avassa. Nagy művének gyűjtőcíme: *A vallásos érzés irodalomtörténete Franciaországban a vallásháborúk végétől napjainkig*. Ezenkívül minden kötet külön címet is kapott. Ezzel a nagy munkával mérhetetlen szolgálatot tett úgy a francia irodalomnak, mint az Egyháznak. Visszacsatolta a francia irodalomtörténetbe mindazokat, akik a XVI. század vége óta a katolikus irodalmat művelték. Ismeretlen vagy kitagadott területe volt ez a francia irodalomnak, amelyre éppen legnagyobb, klasszikus századában rányomták a racionalizmus bélyegét s ezt az irányvonalat tartotta meg végig s uralkodó jegye mindig az intellektualizmus fölénye maradt. Pedig a XVII. század nagy vallásos százada is Franciaországnak, salesi Szent Ferenc és paolai Szent Vince százada, a misztikus irodalom virágkora. Bremond abbé művének szinte páratlanul álló teljesítménye a francia irodalomban csodálatos elmélyedése a miszticizmus lélektanában. Ebben a misztikus irodalomban megtalálja azt, ami a klasszikus művek számára örökre zárt terület maradt: Isten nyugtalan sovárgó keresését, a szomjúságot és éhséget, elteni Istennel, megismerni és bírní Őt az elragadtatás szárnyaló révületében, a remegő megalázkodást a Végtelenség előtt. Bremond abbé fölfedezése, hogy a janzenista Port-Royal mellett volt másik, annál semmivel sem alacsonyabb rendű vallásos irodalma is a XVII. századnak s misztikus költők, hitszónokok, ájtatos írók egész seregét bányászta ki a francia irodalomtörténet számára műveik szépségével és elmélyedő életük meghitt részleteinek gazdag tanulságával. Műve tehát egyáltalán nem fölösleges e részében Sainte-Beuve híres Port-Royalja mellett. Kiegészíti mellette ennek a csodálatos és gazdag századnak

képét, sőt helyes megvilágításba helyezi magát a Port-Royal. «A Port-Royal — írja — nem elsődrendű szellemi Iskola s jelentőségben nem ér fel a Francia Iskolával, Jean de Bernièresével és Lallement paterével. Hiányzik belőle az a lendület, az a spontán és túlaradó élet, amelyből a hatalmas misztikus áramlatok kialakulnak. Ezek a csendes félnék folyócskák, mértani pontosságú partok közé szorítva, nem dagadnak hatalmas folyammá. Legfeljebb kis tóvá szélesülnek, később mocsárrá. Ösztönösen hátrat fordítanak a miszticizmusnak, amely minden szentségnek természetes befejezése. Nem hagyják, hogy eljussonak ahhoz a kegyelemhez, amelyről annyit beszélnek, megjelölik számára az utat, amelyet bennök követnie kell, kiszabják a határokat, amelyeknél inspirációinak meg kell állniuk. Legalább is úgy kellene cselekedniök, ha hívek akarnának maradni alapelveikhez. Szerencsére olykor megfeledkeznek róluk».

Megkapó mélységű és csodálatosan szép az, amit a Port-Royal legnagyobb szelleméről, Pascalról és imádságáról ír. Kimutatja, hogy az, amit Pascal a szív védelméről ír, a legtávolabb van minden janzenista filozófiától. Pascal híres imája csupa tiszta öröm és derű, ami szöges ellentétben van a janzenisták keserű pesszimizmusával. Ezekben a fejtegetésekben nemcsak az esztetikus finomsága, a lélekbuvár mélyre világító intuíciója, hanem a teológus tudása is csillog és éppen ennek a hiánya tette szinte lehetetlenné Sainte-Beuve számára, hogy tárgyába teljesen behatoljon és azt minden oldaláról és minden részletében tökéletesen megvilágítsa.

Az isteninek és emberinek ebben az egymáshoz való közeledésében főleg a misztikus inspiráció vizsgálatában mélyedt el és így fedezte fel a hasonló-ságokat, a misztikus elmerülés és elragadtatás és a költői ihlet között.

A költészetnek ezt a misztikus ihletét először a romantikában találta meg. Az ő megállapítása, hogy a romantika azzal, hogy sokszor egészen bele-részegül a szavakba, sokkal inkább megéretteti, mint a klasszicizmus, a szavak tehetetlenségét a kimondhatatlannal szemben és hogy ez a megalázkodása is elősegítette felemelkedését azokba a szférákba, ahol a misztikus gondolat egész ereje kibontakozik. A romantikában ott remeg az Istenkereső nyugtalan-ság. Szerinte romantika és miszticizmus egyformán lényünknek azokból a mély forrásaiból veszi eredetét azon a titokzatos területen, ahol a költő, tudós és szent mámorea gyullad s ahol a természet kitarul a kegyelemnek, amely már befolyást gyakorolt rá és előkészíti az Istennel való találkozásra. Ha ez nem is történt meg valójában minden romantikusnál, de legalább a lehetőségei sokkal inkább meg voltak náluk, mint a racionalista írónál.

Bremond abbé törhetetlen meggyőződéssel hirdette, hogy a kereszténység nem lehet idegen a legtündöklőbb lángelmék számára sem. Ezt az igazságot nyomozta és bizonyította korszakalkotó művében, amelynek sajnos, éppen az újabb korra vonatkozó része nem készült el. Pedig senki a komoly-súlyú kritikusok közül nem értette így meg a modern és a legmodernebb kort, mint ő. Különösen a költészetet értékelte magasra. Valóságos propagandát csinált a modern költészetnek. Franciaország legkonzervatívabb testületébe, a Kupola alá vitte be az új idők hangját s az utóbbi éveknek nem volt meg-lepőbb irodalmi eseménye annál az előadásnál, amelyet a francia líra legújabb irányáról, a *tiszta költésze-tről* tartott.

A költészet lényegéről vallott elveit különben két csodálatos gazdagságú kötetben is kiadta (*Poésie pure* és *Prière et Poésie*), amelyek némileg pótolják nagy műve utolsó köteteinek hiányát.

Az értelem csodálatos világosságával, az észhez szóló érvek lenyűgöző

erejével harcol itt az ellen a racionalista felfogás ellen, amely a költészettől elsősorban értelmet követel. Poe és Baudelaire nyomdokain halad s itt is az ellen a racionalizmus ellen küzd, amely ellen már legelső írásaiban sikra szállt Charles Maurras-szal folytatott polemiájában. Kimutatja, hogy minden költeményben van az értelmi, eseményt elmondó, leíró, eszméket, érzelmeket kifejező, oktató vagy lelkesítő, didaktikus és retorikus részeket kívül még egy elem, amely szavakkal kifejezhetetlen, de éppen ez a valami adja a költészet lényegét. Ennek a valaminek semmi köze az értelemhez. A költemény legtöbbször azért költemény, mert éppen az ellenkező van benne, mint amit a szavak értelme kifejez. Sőt a szavakban minden értelem nélkül benne van már ez a költői erő, amely mint valami titokzatos áramlat, delejes vonzás csap ki belőlük. Valósággal megbűvöli, varázsa alatt tartja a lelket. Ez a titokzatos költői varázs a lényege a költészetnek. Ez a testetlen, anyagtalan, tiszta költészet, amely a maga belső izzásával, titokzatos sugárzásával átlelkesíti a költemény materiális elemeit. Ragyogó az a polémia, amelyet Bremond a racionalizmus egyik legmerekvebb esztetikásával, Paul Sondagval folytatott. Sondag intellektualis monizmusával szemben dualisztikus álláspontra helyezkedett s a költészet főforrását az értelmiségen kívül az ember második mélyebb énjében látja, amelyet a misztikusokéhoz hasonló költői kegyelem állapota, mint valami hajnalfény úgy megvilágosít, hogy ragyogásában minden rózsásnak látszik. Ennek a költői kegyelem állapotának kell az olvasó lelkét is felgyujtania, hogy a tiszta költészet szépsége teljes varázásával előntesse. A intuición erejének diadala ez az esztetikában, amely harminc éve vívja harcát a filozófiában az értelmi megismeréssel s amely odáig juttatta a metafizikai vizsgálódásokat, hogy a miszticizmusnál alig van ma aktualisabb probléma.

Bremond már ötven éves volt, amikor 1915-ben az *Historie Litteraire* első kötete megjelent. De ezt a hosszú előkészületi időt vallásos jellegű és tisztán irodalmi műveknek egész sora tölti ki. Bár nála a kettő, vallás és irodalom, sohasem választható el egészen. Az irodalmi reminiscenciák belecsendülnek tisztán vallásos természetűnek szánt műveibe és irodalmi kritikáiban sohasem szorul háttérbe a hívó és pap.

Első művei közül legjelentősebb Newman-ről, a nagy angol bíborosról írt gondos elmélyedéssel elemző monografiája, de már ezt megelőzőleg a mai vallásos érzésnek egészen különös formájáról írt tanulmányt *L'inquiétude religieuse* (Vallásos nyugtalanság) címen. A vallásos érzésnek ez a formája az, amelyet a laikusoknál, sőt a bűnösöknél is megtalált s amely az ő nyomán lényeges elemévé vált a modern líra esztetikájának.

Egyike volt a modern idők legnagyobb humanistáinak. A XVI. század pogány humanizmusa mellett meglátta és teremtő jelentőségében fölemelte a keresztény humanizmust, amelyben az emberi méltóság tudata ölelkezik az emberi alázat és emberi jóság nagy erényeivel. Az ember alázattal borul a porba csekélységének tudatában a végtelen hatalom és jóság előtt, de méltóságot ad neki, hogy ő a kiválasztott a teremtesben, akit Isten emberi testet öltve szállt le megváltani. Ennek az alázatos humanizmusnak szentelte az *Histoire Litteraire* első kötetét. Ez az alázatos humanizmus készíti elő a nagy XVII. századot, amelynek gyökerei már a XVI-ikban benne vannak. Ezt a humanizmus hatja át a *L'inquiétude religieuse* gyönyörű epilógusát, melyben az «örökké élő Krisztust» a mi századunkban is élőt éneklő valóságos költői elragadtatással.

Szenvedélyes vitatkozó is volt Bremond abbé. Polemiában kíméletlen élességgel tört ellenfelei hadállásába s az érveknek ellenállhatatlan pergőtüzével rombolta azokat össze. De nem volt nála megértőbb lélek, nemesebb ellenfél. Igazi keresztény liberalizmusa nem zárkózott el mereven semmilyen irány elől. Ha csipősen vagdalkozott olykor, sohasem önmagáért szállt síkra, hanem eszmékért, igazságokért, amelyekben hitt, barátaiért, akikben az eszmék megtestesülését látta. Nagyon jó embernek ismerték. Jó volt különösen a szerényekhez és a szegényekhez. Az alázatosokat és kicsiket igyekezett felemelni. Pártfogolta a fiatal írókat. Ha kellett, harcra szállt azokért, akikben a tehetséget felismerte. Művében sok a méltatlanul támadottak apológiája. Így kelt védelmére Fenelonnak, Pascalnak s a szívéhez annyira hozzánőtt romantikusoknak. Ellensége volt minden merev, eleve a tagadás álláspontján álló intranzigenciának, bár ő maga a nagy alapelvekben soha sem ismert megalkuvást. A legprofánabb lelket is el tudta ragadni nemességével, emberiségével s azzal a fiatalos lendülettel, amely minden művéből sugárzik.

Jelentősége egész súlyában csak most, halála után kezd kibontakozni és bizonyos, hogy egyre nőni fog. Esztetikájában a legtisztább irodalmiság mellett a hit nagy igazságai érvényesültek. Nem véletlen, hogy annak a modern Franciaországnak, amelynek legnagyobb szellemei közt annyi a hívő, ő a modern, de soha sem modernista volt a legnagyobb kritikai írója.

Kállay Miklós.

Molnár C. Pál fametszete.

BÁRÁNYKA.

MAGÁNYOS lovas jött a síkságon Poltava irányából. Paripája sovány, kiéhezett, nagycsontú állat, egyébként feketeszőrű és csillagos homlokú... Lassan léptetett, patái megzörrengették az avart, az elszáradt fűtorzsákat és a szikkadt kórókat... Ahogy közeledett a Dnyeper nádasai felé, mögötte mindig hosszabb és hosszabb porfelleg mutatott Poltava irányába. Mert állt a levegő erre, gyenge fuvalom se haladt a síkságon át, de az égen fellegek tömörültek, terhesek és feketék, igen haragos felhők.

Júliusi volt az idő.

A lovas hajbókolt a nyeregben, hol előre, hol hátra, majd oldalt billenve néha. Aludt, nyilván nem pihent már régen vagy talán az unalom álmosította el, talán a meleg... A paripa lasan lépkedett, majd megállt. Sovány nyakát kihúzta, remegtek a lábai és a Dnyeper felé szimatolt. Hörögve szívta a levegőt kitágult orrcimpákkal. A lovas felébredt. Álmos, bamba szeme csodálkozva tekintett szét. Nyál csordult a szája szélén és lassú mozdulattal emelte meg karját, hogy inge ujjával elkenje a nedvességet. Majd meghúzta a kantárt és elhelyezkedett a nyeregben. Egykedvűen nézte lovának figyelő fejét, a remegő orrcimpákat és a meredt füleket. Hosszú időn át így, semmitmondó tekintettel és csak amikor rettegve hátrált meg a ló, figyelt a nádas felé.

— Na, na, Zimácska, csöndesedj már — mondta halkan és kevéssé megszorította az állat vékonyát. — Maradj nyugodtan, nincsen erre semmi veszedelem...

De a ló tovább hátrált, megbotlott egy fatönkön és oldalt ugrott.

A legény pedig ott feküdt a porban!... Nem ütötte meg magát, legalább is nem nagyon, kicsit a nadrág hátsó felén, egészen jelentéktelenül. Felült és megtapogatta a fejét. Tegnap vett egy kucsmát, szép hollyosat és megnézte, hogy a helyén maradt-e? Ott volt. Elégedetten elmosolyodott és felállt.

— Hiába, megérte — vélekedett, amikor elgondolta, hány ezüstérmecskét adott át a perzsa kereskedőnek ezért a kucsmáért.

A kantár után nyult, de a ló ijedten ugrott el tőle.

— Hej!... — fohászkozott fel benne a méreg és lekapta a kucsmát, hogy Zimácskához vágja.

De a kucsma nem röpült el, ott maradt a legény öklében. Kevéssé összepréselődött a göndör prém a megrettent ökl szorítása alatt... mert a nádas suhogni kezdett! Alig néhány méterre a legénytől

elhajoltak a bóbiták és valakinek a léptei alatt megtörtek a nádszálak. Zimácska gazdája megtapogatta a bőrövet, hogy működik-e a tör és kevésbé lelapult ugrásra készen.

Bozontos fej tekintett a nádasból elő. Hruska apó feje, a pusztai csavargóé. A fej után rongyos ruhatömeg bujt ki, toldott-foldott egyvelege az itteni viseletnek. Hruska apó hamiskásan nézett a legényre és eltátotta fogatlan nagy száját, úgy dörmögte :

— Marha vagy, Bárányka ! . . .

Báránykát előntötte a pir és a kucsmát kezdte nézegetni. Hruska apó elődöcögött és ő is a kucsmát nézte. Azután nyikkantott egyet, hasára kulcsolta kezét görcsös erővel, hogy elfojtsa feltörő kacagását.

— Bá-á-rányka — lihegte — hát megijedtél !

— Én-e? — csodálkozott Bárányka. — Mitől ijedtem volna meg. Tán bizony kentdtől, apuska?

A pusztai csavargó szabadkozott :

— Tőlem, talán ennyire még sem vagy gyáva legény . . . Hanem . . . ismered a moszkovita puskások gunyáját? Ismered?

Bárányka feltette a kucsmát, zavartan pislogott :

— Ismerem, már hogyné ismerném, zöld a ruhájuk . . .

— Zöld? — nézett merően Hruska apó.

— Az, zöld, mint a sarju. Miért csodálkozol? . . . Bocskort vagy hosszúszerű csizmát hordanak. Villás puskát a gyalogosok, dárdát, ha lovon ülnek.

— Jó — bólintott az öreg és megvakarta az orrát elgondolkozva.

Bárányka megfogta a ló kantárját és a kengyelbe tette a lábát. Majd lassan nyeregbe lendült, kényelmesen, ahogy szokás volt nála. Némileg mafla fiú volt. Kicsit elrévedezett, pislogott néhányat és elindította lovát a gázló irányába. Hruska apó a földre telepedett és vigyorogva figyelte a legényt. Zimácska a vízbe lépett, iszapos lé csapódott a hasa alá. Haladt a vízben tova, már a szügyéig értek a hullámok, amikor megállt. Bárányka meredten ült a nyeregben és keletnek tekintett.

Hruska apó amott a parton, kacagva tátogatott megint, a hasát tapogatva, közben nagyokat hemperedett a földön.

— Hö-hö — vihogott. — Hogy megjárta, terem'uccse, gondoltam !

Zimácska pizkosan, iszaptól és békanyáltól borítottan visszatért a partra. Nyergében Bárányka elfehéredve, fakón.

— Mi-mi, mi ez ? — hebegte. — Kik azok ottan.

Hruska apó megnyalta a kezefejét :

— Most se ijedtél meg, tudom . . . Hogy kik azok, mit tudom én ! Azért kérdeztem, hogy milyen a moszkoviták gunyája . . .

— De ezeknek piros — nyögte Bárányka.

— Ezért kérdeztem én is — bólintott a csavargó.

Bárányka elgondolkozott. Lám, tegnap este még azt hitte, milyen

jó lesz, ha eléri a Dnyepert . . . Mert Bárányka szökésben volt. Tegnap délelőtt kidobolták Poltavában, hogy minden épkézláb embernek jelentkezni kell a nacsalniknál és akkor puskát kapnak, esetleg ruhát is, hogy megvédjék Romanov Pjotr cár őnagyságát a svédek ellen. Ettől pedig Bárányka irtózott hihetetlenül és ezért tegnap inkább nyeregbe ült, átlovagolt az éjszakai sötétben Poltava utcáin. A Dnyeperen túlra indult, ahol Grigor bátyónak van a tanyája, földhányás egy domboldalon, ócska putri, előtte kút, pár árva fa és semmi más. Ennyi a tanya . . . Ott nem találhatják meg a nacsalnik elmberei.

— Hej — fohászzkodott fel Bárányka, amikor előtte állt a baj tisztán. — Hát kik lennének, azok, apó, nem tudod?

— Nem zöldek, talán a svéd Károly katonái! Megesznek azok, öcsém, téged is meg engemet is . . . hogy enné meg őket a nádifarkas!

Bárányka az apó mellé telepedett. Csizmáját lehúzta s kiöntötte a vizet. Elnyult a földön, talpait a napnak tartotta, úgy szárítgatta magát. Félt, remegett a teste, pedig meleg volt, fülledt a levegő.

Júliusi volt az idő.

— — — — —
Báránykát elnyomta a félelem, elaludt. Hruska apó tökmagot rágsált és nézelődött. Gondolkozott is közben, hogy mit kellene tenni, talán elbujni valahová, be a nádasba, de hogy megnézte sarutlan, bütykös lábát, köpött egy nagyot:

— Még a farkasnak se kellek! . . .

Lodobogás közeledett, tompa kocogás. Alig negyven méterre tőlük árva fűz bólongatott a Dnyeper partján . . . Itt bukkant föl a közeledő lovas. Hruska apó oldalt pislogott és megbökte Báránykát.

— Hallod-e, te?

A lovas ideig állt a víz partján, majd meglátta a heverőket és odaléptetett. Öles, szélesvállú volt ez az ember, kerekarcú és sötét szemű. Kucsma nem volt a fején, összetapadt hosszú haja majdnem a válláig ért. Lábat nem a kengyelben tartotta, hanem csak úgy lóbázta a levegőben és ha kellett, sarkantyúit a ló hasa alá vágta. Kényelmesen ült a nyeregbe, mint általában a régi, gyakorlott lovasok.

Bárányka felriadt, nyugtalanul nézett rá, hátha a nacsalnik embere? Hruska apó félvállról figyelte, hátrább csúszott a földön, mert a jövevény ott állította meg lovát, éppen az orra előtt. Az idegen merően nézte őket és látva a két ember zavart, morcos tekintetét, felkacagott:

— Hé! Jóegészséget nektek — köszöntötte őket nevetve, de a két ember nem felelt s megrántotta a kantárt. — Nem tudtok tisztességet?

Közöttük volt a ló, tizenhatmarkos, nehéz állat és úgy vágta szét a port hatalmas patáival, hogy Bárányka és az apó szürke lett, tetőtől-talpig szürke. Menten felugrottak, az öreg valami köszönésfélt dörögött, Bárányka pedig lekapta a kucsmáját. A hosszúlábú

lelépett a nyeregből, a poltavai legénynek megfricskázta az állát, majd egy kicsit fel is ütötte, hogy összeverődtek a fogai.

— Na, szép öcsém, mi vagy te erre? — kérdezte. — Nyögöd már ki, nem eszlek meg!

— Pásztor, barin. És Báránykának hívnak . . .

— Jó — bölintott az idegen — nagyon jó neved van. . . Hanem te, öreg, már különb legény vagy — és megrázta a csavargót, hogy kiszálljon belőle a por. — Igen, egészen megfelelő legény vagy nekem, de mit keresel itt?

— Hát éldegélek, barin, itt élek a pusztán meg a nádasban. Most pihenünk ezzel a legénnyel együtt, a Báránykával — füllentett az öreg.

— Okosan, majd én is veletek pihenek — és letelepedett. Azok csak álltak és bámultak rá. — Hát üljetek már le, mert menten elkapom a bokátokat!

Hruska apó megcsóválta a fejét:

— Fenelegény vagy, az már szent!

Bárányka összehúzta a szemét és tépelődött. Az idegen mellett telepedett le ő is három-négy lépés távolságban, félszegen. Valahogy úgy ült, hogy minden pillanatban felugorhasson, ha ez a megtermett ember a vállára akarná tenni a kezét. Guggolva üldögélt a sarkán és azon gondolkozott, hogyan léphetne meg innen. Zimáccka, vigye el az ördög, távolra kószált el és fűszálakat tépdesett, keresgélt az eltikkadt síkon. Bárányka kegyetlenül szenvedett. Zubbonyát kifúzta, csupa víz volt a melle. Ha ez a nacsalnik embere? — tépelődött és szidta a sorsát, hogy erre jött és nem a kobeljaki ösvényen.

Hruska apó fészkelődni kezdett:

— Mond, barin, hogy hívnak téged?

Csönd. A hosszúlábú elmosolyodott, Bárányka ijedten figyelt, vajjon mit felel. A csavargó is megzavarodott, mert, az angyalát, ugyancsak szúrós, éjsötét szeme volt az idegennek.

— Ha nem akarod . . . akkor ne szólj. Igazán ne . . .

A hosszúlábú fontoskodva égnek emelte mindkét kezét, ujjait kimeresztette, tréfásan kacsintott:

— Nem tagadom, már minek tagadnám — és tenyerét a combjára csapta. — Hát, Dzsingisz kán vagyok!

Bárányka elröhögte magát, félelme egyszeribe elpárolgott és kényelmesen földre helyezkedett, úgy élvezte a tréfás bemutatkozást.

— Dzsingisz kán? — nevetett Bárányka. — Hiszen akkor a Gobitól jöttél, barin. Az apám is onnan származott . . . így mondta legalább.

Hruska apó szótlán volt, fanyar.

— A Gobi? Az messze van — nézett az égre. — És ha onnan jöttél, akkor valóban messziről jöttél . . . Nagyobbat is mondhattál volna.

Majd az idegen kezére mutatott, ahol egy furcsa formájú gyűrű csillogott:

— Ezt a holmit, tudom, csak a moszkvai urak hordják.

A gyűrűs ember felállt, lábait szétterpesztette és a kezét meg zsebrevágta.

— Jó szemed van, öreg — mondta. — Akkor ismered talán a nádist is?

Báránka és az apó összenéztek.

— Mire jó, ha ismerem? — kíváncsiskodott Hruska. — Különbem ismerem — mondta gyorsan, mert a gyűrűs kéz a nyereg felé kapott.

Nagajka volt felakasztva ott, hosszú szalagján apró ólomgolyók.

— Hát akkor gyerünk — bölintott az idegen. — Különbem, te legény, te jámbor nevű, elmehetnél Poltavába.

— Már mint én? — hüledezett Báránka és egyszeribe sírás szállt a torkába. — Hiszen ez talán maga a nacsalnik — gondolta.

— Már mint te! — kiáltott Báránkára és megfogta a mellette álló ló kantárját. — Ül j rá!

— Erre? . . . — de a következő pillanatban már az idegen ló nyergében volt, a hosszúlábú egyetlen mozdulattal lökte fel. — Ne bánts, barin!

— Ördögöt bántalak . . . csak Poltavába mégy. Elmégy a táborba, megkeresed a parancsnokot, Mencsikov őnagyságát és elmondod, hol kerültél erre a lóra. Érted? Mencsikov őnagyságát! . . .

A nagajka felemelkedett és az idegen paripa nekiindult a síkságnak vágatva. Zimácska felkapta fejét és csodálkozva nézett a gazdája után, akit szélvészféleg vett a másik ló.

Parasztasszony bóbiskolt a Vorsokla hidján. Este volt már, sehol holdvilág, fényesség. Tikkasztó volt az este; nehéz teherrel jött az egyik tanyáról, lepihent itt és elaludt. Kosarára hajlott rá a feje, hátát a karfának támasztotta, úgy pihent . . . Majd megijedt, keresztet vetett magára:

— Krisztuskám, Atyáskám, mi jön ott!

De már el is ment. Robogott. Egy ló volt, csattogó patájú állat, rajta lovas — Báránka. Görnyedten ült a nyeregen jól a kápába kapaszkodva, a kantárt már régisen elveszítette, még az akácsonál, de elveszíthette volna már előbb is, hiszen az idegen ló egyáltalában nem törődött vele, akár jobbról rántotta meg a zablát, akár balról. Vite egyenesen és biztosan Poltavába. Ördögi állat volt . . . Amikor elindult úgy egy kilométernyire a Dnyepertől arra gondolt, hogy csak távolodjék el, majd lelép a nyeregből. De Báránka, a régi pusztai lovas — igaz, meglehetősen félnék, óvatos lovas — nem boldogult vele. Tudta, hogy nem bírja Poltaváig a vágat és ebben nem is csalódott. De amikor trappolni kezdett a ló és Báránka megpróbálta a leszállást, újra vágatni kezdett . . . Báránka megpróbálta kétszer, háromszor, sikertelenül . . . s akkor rettegve gondolt arra, hogy talán az ismeretlen valóban a mesebeli Dzsingisz kán!

Ettől kezdve leszámolt mindennel, megadással tűrte a sorsát.

— Ha Poltavába kell mennem, legyen meg az akaratod, Atyácskám — fohászzkodott fel és elképzelte, mennyivel okosabban tette volna, ha tegnap este a kobeljaki útra tér... Most a bátyó kunyhójában lenne, tökmagot majszolna, heverne a bundán és élvezné a túrós savanykás szagát... De mindez persze semmivé lett, Poltavát hozta eléje a sors, ahol a nacsalnik várja, no meg talán a cáratyuska is flintával és talán katona mundérral...

Igy méházott, forgatta agyában a sorsát és szemrebbenés nélkül tűrte, hogy a furcsa bestia arra vigye, amerre furcsa gazdája megparancsolta, a poltavai táborba.

... A hid előtt sebes iramot kezdett a ló és fergeteg módjára robogott a köveken át. Talán száz métert futhattak még, mikor elérték az első öröket. Moszkvai pikások voltak ezek, ketten nyeregben ültek, ketten pedig tűz fénye mellett heverészték, beszélgettek.

Báránka mindössze annyit látott, hogy a két lovas eléje ugrott, a többiek pedig eltátott szájjal néztek, meredtek rá. Lövés is dörent és Báránka felfohászzkodott:

— Jaj, az a Dzsingisz kán!

És lehúzta fejét, nehogy a hajában akadjon meg a golyó. A két lovas mögötte vágatott és ordított torkaszakadtából:

— Állj meg, hé, állj meg!!!

Igy azután hármásban futottak tovább, elől Báránka és mögötte a moszkvai lovasok. Ezek váltig ordítottak és felzavarták a többi öröket is. Volt egy katona, aki a vágató ló elé állt. Volt, de a következő pillanatban már nem volt, szegény. Felordított, az árokba gurult... és Báránka a táborhoz ért. Köröskörül tábortüzek világítottak, mellettük sátrak, ponyvával fedett szekerek, földbeszúrt zászlók és pikák, közöttük heverő katonák, sárga és zöld egyenruhában...

Az örök elmaradtak, Báránka lova trappolva kerülgette a tüzeket, ha valaki feléje nyult, oldalt vágta fejét és haragosan horkantott. Báránka szeme káprázott, a félelem dobpergést vert a szívében és érezte, hogy menten lehull a nyeregből valamelyik tűz kellősközepébe, ha nem jön azonnal Mencsikov úr... Végül is megállt a ló. Lovasa elkábulva meredt előre, érezte, hogy megfogják combjait, a derekát és a földre állítják. De jóformán senkit sem látott, sem mire sem gondolt, csak a kucsmát szorongatta görcsösen a markában, melyért ezüstérmecskéket fizetett a perzsa kereskedőnek.

Azután hosszú idő telt el. Báránka lassankint magához tért és némileg látni is kezdett. Egy rosszképű barin állt előtte, szagos, kipomádézott, vércseorrú. Mellette s mögötte hasonló urak aranyos ruhában, kardokkal és pengő sarkantyukkal, nyilván mind generális. A rosszképű úr Báránka homlokát dörzsölgette valami illatos folyadékkal, amire később úgy emlékezett, mint nagyon bűdös valamire, dörzsölgette és váltig kérdezősködött:

— Honnan hoztad, fiam, a Cézárt?

Báránka illedelmesen akart felelni, de nem jött hang a torkára.

Á—á . . . és csak később, időmultával tudta kinyögni :

— A Dnyepertől, uram, az ördög nádasától.

Erre otthagyták a sujtásos urak egymagára a Cézár lovasát . . . Kürtök harsantak, dobok peregtek, vezényszó hasított néha a rivalgásba és a csapatok menetelése dobbantotta meg olykor a földet.

A poltavai ütközet éjszakája volt ! . . .

Báránka körülnézett. Díszes sátorban volt, tán a mennyország lehet ilyen ! Nézte, csodálkozva nézte a sok fényes holmit, de már alig bírt a kábulattal és belefeküdt csizmáson, ködmönösen Mencsikov úr mennyezeti ágába.

Csak a báránybőrkuccsmát tette a feje alá egy díszes párna tetejére, amelyen szerelmespár volt kihimezve.

— Hát ő lett volna? Pjotor?

— Az, a cáratyuska volt . . .

Hruska apó és Báránka ott ült egy dobon és beszélgettek. A dob tegnap még a svédeké volt, svéd hangász verte rajta a riadót, de hajnalra gazdát cserélt. Sok ilyen holmi hevert itt a Dnyeper mentén, fegyverek és miegyéb, harcosok szerszámai, közöttük elszórva egy-egy svéd katona, tegnap még élő, ma már halott katona. Parasztok és harcosok jártak a síkon, mögöttük társzekér. Megemelgették az elesetteket, lendítettek egyet-kettőt és feldobták a kocsira a többi közé . . .

— Ő volt, hát, gondoltam is, hogy nagy úr lehet — mesélte Hruska apó. — Az a gyűrű megszurta a szemem és nem hagyott békét. Mentünk a nádasba leskelődni a svédek után. Egyszer csak azt mondja a barin, igazhitű orosz vagy te? . . . Mondom neki, nem tudom mi az az igazhitű orosz, de orosz vagyok. Erre ő megkérdezte, kinek tartom.

— És eltaláltad, apó? — kíváncsiskodott Báránka.

— El — bólintott a csavargó. — Eltalálok én mindent. Mondtam, hogy ő a svédek ellensége és a moszkovita katonák vezére. Péter cáratyuska . . . Egész éjjel leskelődtünk a nádasban és amikor megjötték a katonák, a fényes ruhájú tisztok, kezetcsókkoltak neki. Pedig azok olyanok voltak, de olyanok, mint a páva . . .

Elhallgatott és végigmustrálta Báránykát :

— Belőled meg mi lett !

— Katona — köpött egy hegyeset Báránka és büszkén tekintett végig a ruháján. Hosszú csizma volt rajta, mint Péter cáron, pávazöld köpeny, mint a moszkvai pikásokon. — Csak a kuccsmám maradt meg. Mencsikov őnagysága mondta, erről fognak megismerni Moszkvában. Mert Moszkvába visznek !

Hruska apó felnevetett :

— Talán hős lettél, Báránka !

— Az hát — bólintott a legény és kihúzta a mellét. — Az . . .

Hruska apó fogta a botját és elköszönt:

— Magam meg visszamegyek a pusztába, téged pedig vezéreljen az Isten.

Lassan baktatott a fűzfa felé, sarutlan lábait lomhán emelgette. . . Báránka is továbbállt, mosolyogva ment tovább, mert a csizmáján sarkantyuk voltak, csilingelők. Csiklandozták a fülét. . . Zimácska után indult. Mondták, hogy a cár ült rajta, amikor megindultak a svédek és jöttek a folyón át áradatként.

— Nyilván neki is jó sora van, hős lett belőle — gondolt szeretettel a lovára és sietve igyekezett a vezéri zászló felé.

Dékány András.

MÁRIA ANTOINETTE.

A REGÉNYES életrajzírásnak és a lélektani történéskedésnek az olvasóközönsége ma talán nem is annyira tömegben, mint minőségileg különbözik a detektívregényeket faló olvasók táborától. A műfaj valami sajátos keveréke a tudománynak és a művészetnek. Vagy mondjuk így: körülbelül akkora távolságban van mind a kettőtől, mint a detektívromantika a tiszta irodalomtól. Mégis néhány elsőrangú és művelt író szívesen kifeni ezen a felemás műfajon a maga történelmi visszaérzésének és rekonstruáló erejének fantáziáját (France, Strindberg, Strachey), sőt jeles irodalmárok és publicisták is szívesen elgyakorlatoztak ilyen témáknak ugrókötelein (Maurois, Paleologue), hogy egyéni nézeteiknek visszavetítésével és politikai eszméiknek a multba való transzponálásával adjanak új, eredeti, gyakran pikáns ízt annak a történelmi kotyvaléknak, amelyet a mult kocsonyás anyagának megerjesztéséből főztek munkaműhelyüknek célszerű gyorsforralóin. Emil Ludwig világhírt és nagy vagyont harácsolts össze történetírói bűvészkedéseivel, amelyek szinte a gyári termelés akkordmunkájában kísérteties gyorsasággal és pontossággal szállították az ideytermékeket, standardizált formákban folyvást gyarapodó közönségének ponyvaigényeit kielégítve. Senki se bírta tartani vele a versenyt e történelmi Bata-cipők tömegáruinak kitermelésében. Sajnos, Ludwig műveinek többségétől el kell vitatnunk még az iparművészeti minősítést is, mert első sikerei után üzleti szimatának tévedhetetlenségével rávetette magát a nagyüzemű termelésre, az úgynevezett történelmi riportage-ra, amely a Mommsenek, vagy nem bánom, a Ferrerók nyugodt tudományos kíváncsiságának méltósága helyett a szenzációt, a pikantériát és a leleplezést hajszoló riporternak mindenlébenkanál szemfülességét és felületességét sétáltatta végig a mult avarján.

Ha e műfaj tárgyilagosságot és hasznát meg akarjuk állapítani, akkor — az intellektuális ponyva fertőzeten, a vakmerő célzatosság elfajulásán, az egyéni szeszély forma- és anyagtorzító kicsapongásain túl — pozitív tételként megkapjuk azt, hogy százezreken és milliókban keltette föl a történet iránt való érdeklődést és talán az arra való törekvést is, hogy ezek után a merész tudományos konkvisztádorok után közeledni próbáljon a források és a forrásművek szentélyéhez, amelyben avatott, tudós és képzett szellemek közlekedő csövein át szűrheti át a Ludwig-féle historizálás iszapos

vizét. A kár talán nem is akkora, mint az első pillanatra vélnők, ha megdondoljuk azt, hogy ilyen aperitizsek után mégis sokan fognak akadni, akik fölkeltekt étvágyukat nemesebb konyhák főzeteivel fogják kielégíteni.

Stefan Zweig historizálása kétségkívül magasabbrándú műfaj. Azzá teszi az író finom formáló ereje, történelmi ressentimentjének nagyobb tárgy-szerűsége, gondos és következetes lélekelemzése, amely csupán az adatok és a tények árnyékát hosszabbítja meg a tudatalatti világ őstárnái felé. Ezenkívül és mindenekfelett Zweig született, vérbeli irodalmi és történetírói turista, aki eredeti pillantásokkal szemlél egy jól ismert tájképet is a lélektani elemzésnek azzal az ingerével, amely észlelni akarja a tények és a személyek földalatti gyökérzetében a talaj ízét, összetételét, az eredetek pszichoanalitikai rögeit, a belső fejlődés törvényének és a külső körülmények hatásainak viszonyát, a törzs belsejét és kéréget, az elágazások komplexusát, a galyak pattogó rügyeit, sőt még a rovarnak vagy a szünak állandó parazitizmusát is a pompás terebélyben. Amit azonban szemére kell vetni az a freudista szempontoknak vagy módszereknek mértéktartás nélkül való alkalmazása. Minden igazság, amely a maga helyén kétségkívül igazság, óriási tévedéssé válhatik, ha eltúlozzák és idegen szférák közé iktatják. Bizonyos, hogy nem egy történelmi pálya és sors, amely fölött fátumszerű erőknél sötét titkát sejtettük, bizonyos logikai érthetőségre tesz szert, mihelyt fejlődésének szétszakadt láncszemei között az összefüggést pszichoanalitikai módszerekkel próbáljuk helyreállítani. Kérdezzük: ez-e az igazság? Nem. Csak egy rejtelem szövevényeibe behatoló Röntgen-sugár talán, amely láttatni engedi a lélek szemérmes rekeszeit is. Mi is hiszzük Szalézi Szent Ferencel, hogy a léleknek az idegekkel érintkező titokzatos világa felett az akaratnak nincs abszolút, hanem csak alkotmányos hatalma. De hogy a freudizmus történelmi alkalmazása, különösen olyan rabbinisztikus dühvel és gyakran tudákossgal, ahogy Zweig művelte Mária Antoinetteről írt életrajzi tanulmányában, minden lelki zárat felnyitó tolvajkulcs lenne, abban minden józanság és minden tudomány, amely a tapasztalati világnak dokumentumaira támaszkodik, kételkedni fog.

Senki se fogja tagadni és talán éppen a freudizmusban felszabadult pszichoanalitikai megfigyelések után, hogy hogy a szexualitás is történetformáló, vagy mondjuk: eseménynemző erő. De hogy egy lénynek, egy nő vagy férfi minden elhatározó, fátumával összefüggő tettének, vagy mulasztásának végső és döntő magyarázata a nemiségben csiráznék; ezt nem szeméremből és nem morálisból tagadjuk. Nagy személyiségeknek a szerelmi élete is gyakran gazdagabb, változatosabb, érdekesebb, viharzóbb és mindenestre másfélbb, mint a normális feszültségű idegemberé vagy a társadalmi konvenciók szürke, egyéniségtelen rabszolgájáé. Másrészt ugyanily jogosultsággal állíthatjuk, hogy a történelmi fokú emberi figurákban az ethosz is, valamint a transcendens világgal való kapcsolatuk is szorosabb, szigorúbb, mert lényük legbensőbb valójából eredő, következőleg titkuknak a szexuális térre való egyoldalú átvetítése és lényüknek a freudizmus bűvös lámpájával való átvilágítása nem igazolható, mert nem talál mentséget az adatok és a tények tárgyilagos, száraz fényességű szemhatárában.

Stefan Zweig könyve vonzó, szinte hipnotizáló olvasmány. Érdekes kísérlete a kuriozumokban, az idegkórtani föltevésekben és a földi gyarlóságok homokja alá temetett lelki nagyság célzatos félreismerésének optikai hibájában szemlélődő képzeteknek. A történelmi személyiségek

exhumálása azonban csak akkor jár valódi sikerrel, ha feltárt lelkeségük dimenziói nem haladják meg önl elkünk méreteit és ha a nagy tények mögött nagy okokat is keresünk. Mert a legfinomabb szem látását is megzavarja, ha porszem jut bele. És a legélesebb lélektani analitikus is összetévesztheti egy hősiesség lélek titkainak földérintésénél a nagy szimfoniák violinkulcsát hálósobák kulcsával. Hiába: heroizmus volt és van, bármily apró hasadékokat és széles redőket lehet is látni rajta a görcsös alatt. És mindhiába: vannak sorsok és pályák, amelyek a válságok és a megpróbáltatások súlya alatt emelkednek föl igazában saját színvonalukhoz. Ezt viszont csak akkor tehetik, ha a heroizmus eleven csirái származásuk erényei közé tartoznak s tragikumuk vagy tündöklésük titkaiként kezeljük őket. Ezt azonban éppoly nehéz elhiteni azokkal, akik a terheltségek és a gyarlóságok fátumszerűségének mindenkefelettvalóságát vallják a nagy lelkierők méltóságával és szabadságával szemben s akiknek mindezt éppoly nehéz megmagyarázni, mint egy csecsemőnek az Androméda kódét. Zweig nagy író, de mi haszna, ha úgynevezett lelki beállítottsága (bocsánat, hirtelen nem találok megfelelőbb kifejezést) inkább gyönyörködik a fintorokban, mint egy lelki tájkép heroikus vonásaiban. Lehet, hogy olykor Carlyle és Emerson is tévedtek. Tévedtek, amikor csak grandiózus vásznakat festettek a hősokról vagy az emberi történet fő képviselőiről. De az ő lencséjük még mindig inkább rendelkezett a tárgyszerűség és az arányossági érzék helyesebb fénytani méreteivel, mint Zweigéknek miniatúristán torzító szemüvege, amit különben a legfinomabb német optikai műhelyekben csiszoltak. Különben is óvat kell emelnünk a történelmi anyagban szabadon válogató pszichoanalitikai történészkedésnek egyrészt vakmerő egyoldalúsága, másrészt sokszor babramunkája ellen még akkor is, ha olyan elsőrangú művész teszi, mint Zweig. Ha egy finom rezdülésű modern technicizmus ilyen szeszélyesen, vagy célzatosan turkálhat és gyurmálhat a történelmi anyagban és pláne akkor, mikor egy szuggesztív szellem dugja ki fejét az adatok szikár törmelékei alól, aki még olyanokat is elringathat káprázatos mutatványával, akik körülbelül tisztában vannak varázslatának mágiájával, akkor nem tudom, nem lesz-e jobb visszatérnünk a jó öreg Közli Józsefek historizálásához, akiknek látkörük ugyan alig volt nagyobb, mint a székük tőrfogata, amelyen ülve céduलाhegyeket építettek vagy őserdőket rögtönöztek adataik ültetvényeiből és bozótjaiból.

Zweig például nem látja a XVI. Lajos passzív hősiességében a méltóságot és az erkölcsi nagyságot. Nem lát benne mást, mint a lomhavérű, elhízott, érzéketlen, vágóhídra ítélt királyi háziállatot, a spengleri tehénelkűség fejedelmi sarját, a született jobbagyát minden erősebb akarathoz, akihez ha valaki közeledett, már föléje is kerekedett. Zweig fejezetenként visszatérő okfejtéseivel és bizonyítékaival korbácsolja végig a megalázott és meggyalázott betail royal vastagbőrűségét s szarkazmusának tegzéből lövöldözi a nyilvesszőket a szánalmas férjre és a tehetetlen hímre, aki mellett ragyogó asszonya ezer éjszakáknak szégyenletes meddségében vergődött s akinek puffadt figurája biztos céltáblát szolgáltatott a rothadt udvaronci szellemesség tördobásainak. Zweig valósággal éldeleg a királyi hálósoba titkainak kitergetésében és azoknak a pamfleteknek és pasquillusoknak förtelmeiben, amelyeknek iszapja elkorhasztotta a trón oszlopait. Az, hogy ez a lenézett és kigúnyolt ember mennyire sorsa fölé tudott emelkedni a fogásban és a vérpadon; hogy egy királyi természetnek méretei bontakoztak

ki lelkében a szerencsétlenségek választóvizében hogy származásának és jellemének ronthatatlan fönsége teljes tudatossággal vállalta a schopenhaueri *amor fati* minden áldozatát, annak törvényét, hogy neki meg kell halnia, hogy vérenek jogai továbbéljenek, ismétljük: ez teljesen érthetetlen a freudizmus szexual-etikai képleteibe belegabalyodott író előtt. Ez az őskeresztényi martirium megadásához hasonló passzív heroizmus a maga halkságában, lárma nélkül való bensőségének jogcímén és színfalhasogató páthosza nélkül, a nemes formátumú természetnek panasz nélkül való szenvedése a maga igazi forrásai szerint nem mutatja meg magát a történelmi detektívek kandi házmotozásai előtt. E helyett a mocsári hullószemlélet helyett az az igazság, hogy a nagyot és a rendkívülit csak saját mértékével lehet mérni, hogy a gyémántot csak saját porával szabad tisztítani. Mennyivel méltóbban és igazabban látott a királyi lelkek motívumai mögé egy közel kétezeréves író (Plinius), aki azt mondta: «Sok ember tud a halálba menni, ha a vak szenvedély elragadja. De nyugodtan mérlegelni az életet és a halált s a saját lénye és az ész kívánalmi szerint választani az egyiket vagy a másikat, arra csak nagy természet képes».

Térjünk már most a főalaknak, a hősnőnek zweigi rekonstruálására. Ha nem vesszük figyelembe azt, hogy — mint megállapítottuk — egy ritka írótehetség és formaművész kísérlete van előttünk az írói és a művészi minősítés feltétlen elismerése mellett, Mária Antónia életrajzának három eredetisége van: Az első az, hogy az író bebizonyítja saját elvi kiindulópontjának helytelenségét, a második, hogy Mária Antoinette fiatal korának rendetlen, könnyelmű életmódját férje sexuális életének zavaaraiból fejti meg, a harmadik, hogy valószínűsíti, illetve a közvetett bizonyítékok ügyes csoportosításával támasztja meg ama meggyőződését, hogy Fersen Axel gróf, a romantikus svéd gavallér, a varennesi szökés kiagyalója és végrehajtója szeretője volt XVI. Lajos feleségének.

Jegyezzük meg mindjárt, hogy az utóbbi körülménynek nem tulajdonítunk korántsem olyan szenzációs jelentőséget, mint amennyi indokolhatná egy nő szerelmi életének funkcionális félszegségeiben oly kéjjel bogarászó freudista haruspexeket. Mária Antoinette ifjú asszonyságának hisztériás kisiklásai és eltévelyedései a forradalom jakobinus történezetének ismert, elcsépelet közhelyei, amelyeknek eredetei az udvari pletykákhoz, a sanscoulotte-pasquilusok ocsmányságához, az anyának, Mária Teréziának leányához intézett intó és dorgáló leveleihez, a hanyatló rokokó feslett erkölcsi világába vezettek. Az «osztrák nő» felváltva állott egy udvari kultusz hierarchikus tömjénezése és a rágalmak mételeytől áthatott tömeggyűlölet közepette. A vízinövények imbolyognak így a hömpölygő hullámokon. Mária Antoinette a rokokó királynője volt. Ez a rokokó, mint néhány száz év előtt az olasz fejedelmi udvarok renaissance-kultúrája és lelki formája, a XVIII. század végén a lótuzevők holdog kis szigete volt, amelynek partjai körül a tömegnyomor és a forradalmi szellem sötét hullámai morajlottak. Ezek a rokokódámák, szemközt a barokknak nagytermészetű, vallásos heroináival, egyik voltak lényüknek cukros ürességében, mint a fodrászkirakatok viaszbúbei. Mária Antoinette, a gyerekasszony, aki a bécsi udvar szigorúbb légkörében kénytelen volt láncraverni szikrázó temperamentumának lobogásait, XV. Lajos udvarába került, ahol a házasságon kívüli viszony, az illegitim szerelem recipiált udvari törvény volt, melynek törvénykönyvét a nagy királyi kokottok diktálták egy Nyugatra átültetett szerály-életben, a legkeresztényebb király.

sultánsága alatt. Mint a fiatal csikó rohan végig a szép trónörökösne a versaillesi hárem parkettjén, körüludvarolva az udvari nemességtől, a nagy palota tündereitől és boszorkányaitól, egyedül vagy csaknem egyedül a parfümös mocsárban. A házasságot a dauphin és az osztrák főhercegnő között a politika párkái szőtték. Ez a házasság pszichológiailag, sőt élettani- lag ellentétes természetek hivatalos frigye volt, amely kizárta, utóbb elhom- lyosította a családi élet csendes, intim háztűzeit. És ennek a fiatal, szép, ünnepezt és büszke nőnek fogalma se volt tetteinek, helyesebben: tettei látszatainak szörnyű következményeiről. Nem tudta — hogyan tudta volna — hogy nem az a fontos, amit valaki tesz vagy nem tesz, hanem az, amit beszél- nek vagy sutognak róla. És amikor ártatlanul belesodródott a gyémánt- nyakláncpőr förtelmeibe, akkor már olyan pletyka- és rágalomorkán tom- bolt körülötte, hogy akkor se menekülhetett volna el infekciója elől, ha magára ölti a karmelitaapácák barna kámzsáját és vezeklőként éli át egy kolostorban felületes, ostoba és tékozló éveinek penitenciáját. Ő magányos, büszke királyné maradt, közepes családjánya, műkedvelő politikus, aki sért- hetetlen fönsséggel hordozza homlokán a királyi mirtuszok közé szóródott töviseket. «Belefáradt, hogy irányában az emberek mindig igazságtalanok.» És ebben a lelki állapotban találja a forradalom. Közgylölet tetőpontján. Olyan egyedül, annyira tanács és segély nélkül, mint asszonyt alig az idők és az események vad sorában az emberi történetek között. Hogy is mondja Auguste Comte: «Méltatlan a nagy lelkekhez, hogy terjesszék a bánatot, amelyet éreznek». És a végzet váltója esedékesé vált. Hiszen kimerített már minden dicsőséget, megízlelte az életnek minden erőszakos izgalmát és nagy- szabású örületét. Előkelő arcán a márvány nyugodt sápadtsága. Ekkor lép be ennek az életnek dúlt magányába az igazi, az egyetlen férfi, Fersen, a skandináv nemes, aki egy apródnak alázatosságával és egy Grál-lovag sze- mérmes heroizmusával hódította meg a Tuillériák fehér asszonyát, hogy reménytelen örülségük világosabb perceiben közösen harcoljanak létükért és halálra ítélt szerelmükért. Adjuk át a szót az írónak: «Valami őszi meg- világításban, a vágy és a lemondás derengésében álmodozik magában ez a még mindig szépséges asszony, ez a *femme entre deux ages*, aki már nem fiatal és még nem öreg, aki már nem vágyódik, de még kívánatos». Ez az inkább megható, mint sem diadalmas szépség teljes lélekkel engedi át magát a rejtett szerelem vigaszának. Mondjuk ki kereken: nem hagyta el a kacérsága, de ez már egy angyal kacérsága volt, hogy belenyomja szerelme lelkébe a maga egyetlen személyiségét, mint a viaszba a saját pecsétjét.

Lehet, hogy Mária Antoinettenek eddig is voltak futó flirtjei, múlt fellángolásai vagy lelki kalándjai. Ezek azonban örökre elmosódtak, mint annak a milliónyi lénynek homályban lefolyt élete, akik születnek, szen- vednek és meghalnak ezen a bolygón. Elmosódtak, hogy a forradalom egyik nagy íróját idézzük, mint ama szerelmesek kínjai és vágyai, akik az idők végtelen során szolgálták vagy elárulták a szerelmet s még csak keblük lenyomatát sem hagyták a hamuban, mint Pompei ifjú leánya. Ez az asszony karfa nélküli lépcsőkön lépdelt sorsának mélységei felé. És ha netán egyszer megszédült imbolyogva a magasság és a mélység között és elfogadta segítő karját annak a férfinak, aki imádta őt, Zweig kíméletlen és tapintatlan nyo- mozásai helyett inkább tartjuk magunkat Lamartine emberies ítéletéhez arról a nőről, aki nem volt képes egyébre, mint elbájozni, mint tévedni és meghalni, mert azok közé tartozik, akik lefegyverzik a historikus szigorát s

akiket csak könnyek között ítélni el az ember. A történelemnek is megvan a maga szemérme. Ne sértsük azt meg, különösen ne akkor, ha hiányzanak hozzá az elégséges indítók és a dönthetetlen bizonyítékok.

Ezért nem bocsátkozunk azoknak a pszichoanalitikai mutatóvonalaknak elemzésébe sem, amelyek XVI. Lajos késedelmes és timid férfiasságának nyomorúságaiból varr hímet Mária Antoinette elkárkoztatott asszonyi életének szemfödélére. Zweig ott veti el a sulykot leginkább, amikor Mária Antoinettel kapcsolatban azt mondja, hogy a sors időnként jelentéktelen embereket is kiragad a szürkéségből és példájukon bizonyítja, hogy a legsilányabb anyag is elviseli a feszültséget és a legsekélyebb lélekből is kifejlődhetik a nemkeresett heroizmus. Másrészt azt mondja róla a balsors napjaiban, hogy Mária Antoinette csak most bányássza ki magából az értelem és a tetterő rejtett energiáit és hogy ezek az energiák a harc pillanatában fegyverekké közsőrülődtek benne. «Felmagasodik, mert a sors kényszeríti, hogy nagy legyen, ha ki akarja kerülni, hogy eltiporja a csöcselék, az *ingens indomitaque moles*». Erre mi azt mondjuk: a rozsdá csak a vasat marja fel, az aranyat soha. Rejtett energiák csak olyan lélekből fakadhatnak, amelyeknek nemes ércekben gazdag tárnái vannak. Silány anyag széttörik a kalapácsütések alatt. Sekély jellem nem ismeri a tragikumot. A szavakkal való zsonglorkodás mit sem ér ott, ahol tárgybeli vagy anyagbeli hiányokon kell áttörnünk magunkat. Mária Antoinette valódi lény és igazi értéke elmosódhatott vagy szétszóródhatott a rokokónak, a bíbornak és az aranynek királyi ragyogásában. De mihelyt ez a család háttér eltűnik alakja mögül és körül, egyéniségének és jellemének legeredetibb, öröklött és megtisztult körvonalai legott szemünkbe ötlenek, ha ugyan szemünk még fel fogja tudni a szenvedések tisztítótüzeiben salakjától lefoszlott léleknek tragikus nagyságát és tisztaságát, aki maga ítélte el multját, amikor a sors viharaiban föléje emelkedett. Ez a lélek, ez a gyöngye, ez a nagyszerű és megható asszony, amikor a halálbaindulás perceiben megirta búcsúlevelét, saját lényéből vétetett erővel szárnyalt a magasságba és viselte a fájdalmat, mint Niobe, kinek kebléről letépték magzatait, mint a hét törrel átvert szívű Anya. Mária Antoinette ha nem is volt szeplőtelen, de heroizmusának és martiriumának könnyével és vérével örökre tisztára mosta magát.

Pethő Sándor.

Buday György fametszete.

RITÓK EMMA VERSEI.

ÁLMATLAN ÉJ.

Most . . . Csendesen, csak kúszva jön felém,
 nem zörren ablak, ajtó nem nyikordul,
 süket lesz léptei alatt a fa . . .
 Hol áll most? Honnan jött vagy merre fordul?
 Csak érzem, mindjárt itt lesz lopva, orvul
 s én fekszem rémült szemmel, védtelen.

Ágyam jagyos lesz, mint a félelem,
 merevvé válik fejem alja, párnám,
 kemény páncéllá hül a takaró,
 kattanni nem mer villanyfényre lámpám,
 csak egy fehér folt ing felettem árván . . .
 Talán az utca küldött fényt nekem,

de tűnik az a fény is — nincs egem.
 A lélek-lámpa is sötét, törötten
 darabra hull az álom-mozaik . . .
 Megállt? Itt van? Mellettem vagy mögöttem?
 — Mit is kerestem, honnan s hova jöttem? —
 Mi üldöz, kínoz, fullaszt — jaj, mi ez?

Csak jönne már, hadd tudjam, hogy mi lesz . . .
 Nem mozdul semmi s én csak várva bénán,
 már is halottnak érzem szívemet,
 csak várva bénán, lelkem nyelve némán
 keres szót, hangot — hívni azt mi félelem,
 a kínból vágygá vált: csak várni nem!

S nem mozdul semmi sem.

LÉLEK AZ IDŐBEN.

Lelkem, most elbocsátalak.
Legyen tied a végtelenség,
mint annyiszor . . .

Élő cellád burkába zárva,
senyvedve — a mindennap átka
poros pókhálóján át lested
a virradó percel, hogy tested
feledje börtön-hivatását,
az élet versenyző futását
és ráeszméltesd, hogy szabadnak
születté — testet önmagadnak
magad teremtettél — nem átokul.
Remekbe szántad . . . Alkotó kezéd
formát keres — már vonalat vezet . . .
Rossz anyagon elsiklott vésőd,
művészkezed hanyatlak — későn
döbbsz a tévedésre rá:
Már vérpatak hajlja szíved,
zilált húr minden szál ideg
s minden húr külön muzsikál.
— Őrült kezében Stradivar-
remek bomlottan így remeg.
Izomrost, görcsös hústömeg,
dolgozik vértől színesen,
élő vágy már a száj, a szem,
szivattyúz szivacsos tüdő . . .
Ne kérdd,
miért
lohol így mind? Csak az idő,
az óra, perc szolgálni jó — —
míg Te, az Örökkévaló
küldöttje várod nyugtalan
az Egy időt — most . . .

Most, lelkem, elbocsátalak . . .
Legyen tied a végtelenség
s várom, megtérsz-e újra? . . .

CSAK LÁTNI, HALLANI, ÉLNI!

Már itt a tavasz? Ó, élni jó a tavaszban,
 kis tavaszi pocsolyákba cuppantgatni a talpam
 s nézni a tarka léggömbök lebegése
 túl a tetőkön, milyen tveket ír le az égre,
 vagy a boltokat, honnan élém riad helyke
 színeivel kiabálva a divat tavaszi kedve,
 mintha fiatal volnék...

Ó fiatal, fiatal — fiatalon
 mit tennék? ... Fény volnék síma tavon,
 árnyék a fűvön, rügyezve a fákkal
 várnám a virágzást, — félnék ibolyákkal
 az emberi kéztől — s felhő-falat törve,
 esném az esővel mélyen le a földbe,

mélyen a földbe ... a földbe? ...

Ó ne!

Csak látni, hallani, élni!

Látni tavaszt, borzongó fákat, a felhőt,
 hallani csendet, várni rügyet, a jövőndöt
 s élni mai munkát, Mintha titokba
 volnék annak a magvetőnek a karja,
 amint szórja a búzát mélyen le a földbe,
 mélyen a földbe ... a földbe? ...

Ó ne!

Élni, élni! Csak élni!

Nem, nem a földet! Vissza a város
 szerelmes élettől zúgó tavaszához ...
 Száz fokozatban robban a mozgás gátja,
 sinek, kerekek, lábak, pneumok zajos árja ...
 S ott egy kövező mily szép mozdulattal
 veri két kézre kalapáccsal az aszfalt
 mellett a követ mélyen le a földbe ...
 mélyen a földbe ... a földbe ...
 a földbe ...

AZ ÚJJÁÉLEDT TÉLI REGE.

EZ AZ a darab, melyről sokkal többen tudják, hogy benne Csehország a tenger mellett fekszik, mint ahányan ismerik — írta Rakodczay Pál harmincöt esztendeje. A helyzet jobbá lényegesen azóta sem vált, bajosan is válhatott, hiszen Shakespeare géniusának ez a kései remeke a játékrendről majd egy negyedszázada hiányzik. Hősnője a drámában tizenhat évig rejtőzik az életből kihullva, magának a *Téli regé*-nek a Nemzeti Színházban huszonegy éven át jutott ugyanez a sors. Miért? Mikor épp ez alatt egymás sarkába hágtak a Shakespeare-«ciklus»-ok s ezek során még «Uraufführung» is akadt, csak éppen két jelentős mű hiányzott belőlük váltig: a tragédiák közül az *Othello*, a mesejátékok rendjén pedig a *Téli rege*.

Ebben különben nem is állunk egészen egyedül, a költő képzelmének ez a kereteket és gátakat szaggató tobzódása állandó színpadra külföldön is meglepően kevésbé lett, jobbára ott is csak meg-megújuló kísérletezések alapjául szolgált, kivéve talán a bécsi Burgszínház, hol mostohagyermekül kevésbé tekintették. Magam is ott láttam utóljára néhány éve, az együttes legkiválóbb tagjaival; Hermionét éppen a shakespearei versek legnemesebb páthoszu tolmácsolója, Bleibtreu Hedvig asszony játszotta. S mégis ezen a lelkes és odaadó színházi estén világosodott meg előttem leginkább az, amit különben Nemzeti Színházunk régibb előadásain is mindig éreztem, hogy a színpad e látszólag könnyű feladatot valami különlegesen stílusérző, a mese folyamán oly szeszélyesen váltakozó hangot és indítékokat szerencsésen harmóniába foglaló rendezés híján kielégítően soha meg nem oldhatja. A bécsiek kezén — akárcsak többnyire a mieinkén is — a színpadi értelmezés valósággal két különmű részre hullt szét: a «komoly» szakaszokban egy *Othello* hangnemében tartott, öblös tragédiára (melynek «jólvégződése» azután szinte stílustörésül hatott) — az idilli közbülső jelenetek során pedig holmi színpadi mascarade-ra, mely pl. a Burgszínház előadásában egyenest a bécsies, tenyeres-talpas Hanswurst-hagyományok közelébe sodródott.

Igaz, hogy a kritikusok és magyarázók maguk is épp eleget felhánytor-gatták a stíl és hang belső egységének hiányát s a *Téli rege* színpadi sorsának általános ingadozása a mű Shakespeare-irodalombeli értékelésének felőlő hullámszásával meglehetősen párhuzamos jelenség. Magyar bemutatója után, 1865-ben, a színi bíráló legjobbjai, Gyulai Pál is, Salamon Ferenc is ezt a vádat — noha mindketten a színpadi költemény szépségeinek védelmében — elég keményen ráolvasták. Gyulai hallani sem akar arról, hogy a *Szentivánéji álom*-mal egy sorba állíttassék, a másodrangúak közt is az utolsók, ha nem éppen a harmadrangúak közé számítja. Salamon is «a drámai forma törvényei» nevében mondja ki felőle az ítéletet: «Hiányzik benne az egység minden neme».

Nekünk ma úgy tetszik: a magyar bemutató-korabeli színházi bíráló a művészi egységnek éppen csak azt az egy nemét nem méltányolta a *Téli regé*-ben, melynek felismerése pedig kirekeszti, hogy költőjétől számonkérjük akár a tragédiának, akár a vígjátéknak dogmáját illető tiszteletet, még ha ezeket

a dogmákat magának Shakespearenek tulajdon műveiből vonjuk is ki ítéletünk-höz. A *Téli rege* már a címével is *regét* ígér, akár a *Szentivánéji álom* — *álmot*. A mese is, az álom is a költői szabadság korlátlanóságának műfaja, valójában a legveszedelmesebb műfaj, mely kontárkézen felelőtlen higsághoz vezet, de az oromra felérkezett nagy művészt a formákkal, hanggal és motívumokkal, a művészettel és étellel való, megbékélt mélységű és óbor-édességű *játéokra* szabadítja fel. Ebben mutat a *Téli rege* a vele egyivású *Vihar*-ral ikertestvéri hasonlatosságot, s mindkettő ezzel haladja meg a korai, minden harmatos üdesége mellett is a költészetnek jóval keskenyebb földrészét átfogó *Szentivánéji álom*-nak jelentőségét. Kosztolányi Dezsőt a regényes játék új tolmácsolásának munkája közben — saját megvallása szerint — tisztára nyelvi tekintetben is ez a *mindennel* élő és mindenből mézet szívó, kápráztató gazdagság ejtette ámulatba: «A *Téli rege* nyelve népi, regényes-tündéri, fenkölt-királyi, vaskos-paraszti, valószerű és elvont is». Ime a nyelv maga is azt az egész kertnyi virágból szűrt aromát kínálja, mely aztán az általa elibénk bűvölt regéből is termőtalajának «nedvétől gőzölögve» árad felénk. Kinek jutna eszébe a virágméztől «az egység minden nemét» megtagadni?

Erről az oldalról kell a színház munkájának is a *Téli rege* sejtelmes izzással égő csipkebokrát megközelítenie. Ódry Árpád új rendezői elgondolása valóban e tiszta regeszzerűség finomérzékű felismerésében fogant, távol minden józan értelmezgetéstől, mely a színmű földrajzi és időbeli botlásain fennakadva, a szövegből még a tengerpartra helyezett Bohémia nevét is ki akarná gyomlálni! A gondos, eleven ütemű összjáték is kellemesen tűnt fel, főleg ennek köszönhető, hogy túlzottan ünnepélyes hangsúlyhoz a komorabb jelenetek sem jutottak, ezekben is a mesefordulatok állandó, gazdagon egymásra toluló hullámzása volt érezhető. Ez itt a helyes: az igazi mese a legmegindítóbb fordulatokon sem kényelmeskedik, a hallgatók örök történetyszomjúságát sűrűn és gyorsan váltott pohárral oltogatja.

Leontes szerepében Ódry maga is beállt az együttesbe, teljes odaadással szolgálva a rendezői mivoltában maga elé tűzött elképzeléseket. Emlékezetesen szép Othelloja után megkapóan újat és mást adott Leontes esztelen féltékenységének rajzában. A nagylelkű, örvényes szenvedélyű mór tragédiáját itt egy kicsinyes, zsarnoki hiúságnak kiszolgáltatót, pillanatnyi gyávaságokon érhető ember vergődése váltotta fel, akinek nincs Jagója, sőt egész udvarnépe eszelős vaksága *ellen* fog össze, de a jóérzésűeknek vállvetett erőfeszítése sem képes őt ráeszméltetni, hogy a fát önmaga alatt fűrészeli. Már az intonálásban, a vendégbarát heves marasztalásában is szerencsésen megérezte a szív őszinteségének hiányát, azután pedig mind rögeszméjének a delphii követség megérkezéig fokozatosan elharapódzó monomániájában, mind pedig utóbb gyászának szavakon át dúskáló szánom-bánomjában finoman megérezkeltette a léhaságnak is bizonyos árnyalatát s azét az érzékiségét is, mely vele még a vezeklő hangulatában eléjekerülő Perdita szépségére is futólag szemet vetett.

Hermione szenvedő tisztaságának Tasnádi Ilonánál igazabb hitelű tolmácsolója aligha akadna. Az ő szavában a női becsület nyílt önérzete tiszta fénnel vet lángot, s ő is választékos ösztönnel megérezte, hogy Desdemona naiv gyermeklelkűségét itt érettebb asszonyi méltósággá kell emelnie. Halálvággyal szomszédos önvédelme az ítélőszék előtt, majd a megbocsátásnak evangéliumi szelidsége a szoborjelenetben, a művésznő nemes tehetségének legszebb megnyilatkozásai közé tartozik.

A hűséges Paulinának Shakespeare egész költészetében talán leggrandióz-

zusabb «másodrangú» szerepe most Márkus Emilia gondjára került. Megkapó volt a nagy heroinának lendületes heve, izgékony, éber fantáziája, mellyel alakját a gazdagon színezett realitáson túl, szinte a lelkiismeret szimbolumává, az emborsorsok irgalmas párkájjá avatta.

Kürti Józsefnek játékában a bérgyilkosság színlelt vállalásának jelenete gyönyörűen sikerült, s Mihályfi Béla tisztalelkű, meleghangú Antigonusában is zavartalan örömnök telhetett.

Az idilli, bukolikus bájú közbülső szakasz verőfénye ezúttal valahogy csekélyebb hatást tett, mint komor keretének masszív faragványa. A mese-princ s az elvarázsolt királykisasszony kettősének líráját bensőbbnek és meggyőzőbbnek kívánjuk. A fiatal Rápolti Anna a legutóbbi évadban elég tanúságát adta biztató tehetségének, mely azonban — úgy látszik — nem éppen a Mirandák, Rosalindák és Perdíták szerepterületére termett. Alakja körül hiányzott a mezei levegő üde áramlása, mozgása nyugtalanabb, arcjátéka is tudatosabb volt a kelleténél. Florizelje, a rokonszenves Abonyi Géza ellen pedig az a fő kifogásunk, hogy a megszokott amoroso-járulékokon túl ehhez az elég egyéni vonással elkülönülő alakhoz valódiabban jellegzetes színt vagy akcentust szinte semmiben nem keresett. Ennek a királyfinak minden rangbeli és társadalmi paranccsal elszántan ujjathúzó dacában (melyben Rakodczay Pál nem jogtalanul ismerte fel a Schiller-féle *Ármány és szerelem* Ferdinándjának legtávolabbi mintáját) ércesebb szó csendül meg, mint aminővel Abonyi recitálta a gyönyörű sorokat.

A «mezei had» sokfő sokadalmából Sugár jóízű, őszinte kedvességű, legfeljebb némi mérsékletet kívánó öreg pásztora tűnt ki s méginkább a fiatal Juhász József zamatos beszédű surbankó parasztlegénye. Némi családást okozott Autolycus tarka figurájában Pethes Sándor. Ez az alak — Plautus és Terentius fürge és szemtelen inasainak egyenesági leszármazója — melegebb humort kíván, mint aminő a Pethes kissé száraz mókázásában szóhoz jutott; az ő jeleneteiben nehéz volt elődjének, Rózsahegyinek joviális színességére vissza nem emlékeznünk.

A mesestílus megköveteli a vers fokozott tiszteletét s ennek a követelménynek a közreműködők megint csak félig-meddig tettek eleget, kivált a lírai sorok tolmácsolói szűrítették akárhányszor prózává gyönyörű zenéjű, az új fordításban különösen szépen csillogó szövegüket. Kivált a rímeket szeretik a Nemzeti Színházban el-elűntetni, mintha valami dugdosnivaló volna; pedig varázsával a költő (s a fordító) azért él, hogy ez a hangzasmágia a színpadról is hasson és hódítson.

Kevésbé illik szóvátenni, hogy a kiállítás sem mindig szolgálta a tökéletes regeillúziót; nem éljük a bőkezűsködés korát, s bizonyára még jóideig az marad a helyzet, hogy Autolycus condraínak előállítására kevesebb fejtörést okoz, mint a főrangúak bársonyáé, s nem akadunk fenn azon sem, ha itt-ott reménytelenül ráncot vet is a tavaszi égbolt.

Igy is, amit kaptunk s amint kaptuk, méltó a komoly megbecsülésre, az új irányítás alatt induló évadnak biztató nyitánya s a Nemzeti Színháznak Shakespeare szolgálatában végzett évszázados munkáját kimagaslóan szép eredménnyel gazdagítja. Amit valamennyi felújításról elmondani korántsem lehet, ebből a lelkes és avatott művészi áldozatbemutatásból az édesbűvő drámai regének színpadi újjáéledése várható.

REJTETT ZUG.

(Regény.)

HÁDA JÁNOS tiszteletes úr azonban leplezetlen ujjongással kiáltott fel:

— Legény ez a talpán, hugocskám! Addig nem akarok meghalni, míg össze nem adlak benneteket... Mert haza fog jönni!

A tisztartó úr ránézett a tiszteletes úrra és míg a mama halk búval szótlankodott maga elé, folytatta a levelet.

«Egy kozákistálló állt a tábor közelében, szorosán a drótkerítés mellett. Addig kellett vezetnie az alagútnak! Nappaloként aludtunk a barakkunkban, alkonyattól-hajnalig azonban dolgoztunk s a kétségbeesés megsokszorozta erőnket. Ha hazáig segít egyszer a mindnyájunkat megtartó Isten, hajmeresztő részleteket mesélek neked erről az alagutkészítésről. Az érzékenykedésről rég leszoktam már, de annyit mondhatok, hogy hősköltemény volt az, amit mi csináltunk egy hónap alatt. A föld alatt!

Mert egy hónap alatt készen voltunk a százhatvan méter hosszúságú lyukkal. Oly keskenyre ástuk ki csak, hogy egy ember nagykeservesen tudott csak előrecsúszni benne.

Hogy mimódon csináltuk mégis?

Nem akarlak fárasztani, édes Zsuska s ezért elég lesz talán annyi, hogy több vagón földet cigarettahüvelyes dobozokban hordoztunk fel a mélyből. Ha visszagondolok akkori vakmerőségünkre, égnek áll a hajam valamennyi szála. De az 1917-ik esztendő március havának végére mégis készen lett az alagut...

Péteváron ekkorára fellángolt a Kerenszky-féle forradalom.

E forradalom első széllegyintésére megszöktem a krasznojarszki táborból. Egyesegyedül! Igaz, hogy az utolsó pillanatba mindenki készen lett a bagázsijával, amely állott rizskásából, konzervből, sóból, gyufából, iránytűből, térképből és távcsőből. Meg is indultunk valamennyien az alagutban: magam legelől. Négykézláb csúsztam előre, torkunkban dobogó szívvel, mert mindenfelől szorított a föld... Ehhez tudni kell, kedves Zsuska, hogy az alagut végén körülbelül harmadfél métert kellett magunkat fölfelé tornáznunk s hozzá még körülbelül húsz centiméternyi földlapot át kellett törnöm a fejemmel. Mert, ha előre tesszük szabaddá az alagut tulsó végét, a kozákistállóban könnyűszerrel rájöhettek volna szökési kísérletünkre.

Hát egy nyomással átszakítottam azt a földet s kibujtam az alagutból. Csakugyan, az istállóban találtam magamat, mely kívülről volt odaragasztva a tábor kerítéséhez.

Csodálatos szerencsém volt, mert élő lélek abban a pillanatban senki nem tartózkodott odabent.

De nem várhattam sokáig, társaimat viszont az a malőr érte, hogy az utánam következett pajtásom — máig földérintetlen okból — háttal bújtt bele az alagutba s így most, az alagut meredek szájánál, lábbal kalimpált fölfelé, miután odadagadt a feje. Húzni kezdtem a talpánál fogva, ámde eredménytelenül.

Tudtam, hogyha elcsípnek, büntetőtáborba hurcolnak el. Nem tehettem hát okosabbat, mivel úgysem segíthettem semmit, minthogy egyedül vágtam neki a világnak — az istállóajtón át. Később hallottam csak, hogy az alagutba szorult bajtársaimat másfél nap mulva vették észre csupán s úgy húzták ki őket — félig holt állapotban.

Én pedig mentem. Teljesen egyedül.

Őserdőkön keresztül próbáltam előnyomulni, Petropavlovszk irányába. Mentem már vagy hetven versztet... A Jeniszei folyó mentén s Szibériaszerte akkor már teljes dühével lángolt fel az első forradalom s rablások és vérengzések dúltak mindenütt a környéken. Magam pedig gázoltam a rengetegben az ölnyi magas havat, mely többször maga alá temetett, míg nem végül egy Kácsa nevű állomáson lyukadtam ki.

Szerencsém volt!

Az állomás közelében ugyanis, egy kozáktelepen, erdőmunkások közé sodródtam el, akik magyar hadifoglyok voltak egytől-egyig. Idegenektől észre nem véve a magyar fiúk közé álltam be s egyideig én is irtottam a szálfákat, hogy baltám csattogásától zengett az erdő, miközben azon győtrődtem, mimódon léphetnék meg alkalmas pillanatban s juthatnék el minél messzebb nyugat felé. Ez is elkövetkezett hamarosan. Mert két hét mulva összeálltam egy Toskov nevű 6-os honvéddel, aki származására szerb lett volna. Békevilágban pincér volt ez a Toskov, agyafurt alak s pompásan beszélt oroszul. Meg-egyeztünk, hogy mihelyt mód kínálkozik reá, odébbállunk innét s kilépünk napszállat felé, amerre kicsiny hazánknak kellett lenni valahol. S csakugyan, néhány napon belül a közeli faluból orosz útlevelet szerzett Toskov. És akkor nekivágtunk ketten, favágók módjára öltözve, baltával a kezünkben...»

Itt rövid szünetet tartott a tisztartó úr, amire Zsuska maga elé mészázott s annyit suttogott:

— Szegény András, miket nem kellett kiállania!

A tekintetes úr maga is nagy megilletődést érzett s nem volt megjegyzése a leánya sóhajára. Ahelyett a pohár után nyult, koccintásra biztatta Háda tiszteletes urat, Imre bácsit és a feleségét.

— Emeljünk poharat ama közeli napnak örömére, amikor együtt lehetünk majd ismét valamennyien, kiket a szeretet köteléke fűz egybe.

Ittak rá, csöndben.

És akkor megtörölvén a bajuszát Béry Bálint tisztartó úr, folytatta a levelet.

«Toszkovval lankadatlanul törtünk előre nyugat felé, mert majd megölt az utánatok való vágyakozás. Először gyalogszerrel próbáltunk tért nyerni, később vonatra szálltunk összezsugorgatott kevés pénzünkön és nem álltunk meg, csak Péterváron.

Az orosz fővárosban ekkor már felütötte fejét a Lenin vörös lázadása.

Mert kissé elhúzódott keserves bujkálásunk s május eleje lett, amire sikerült elérnünk a zöld Néva partját. A bolsevisták, ezek a mindenre elszánt, vakmerő fickók ekkor még nem kerekedtek felül, ámde Pétervár utcáin és terein kelepelték már a géppuskák és a kézi-fegyverek, mialatt a főváros körül szinte megállás nélkül zúgtak az ágyúk.

Pétervárra érkeztem tehát, levelem-közben azonban megfedkeztem valamiről. Ne ütődj meg rajta, drága Zsuska, ha mondanivalómban nem tartom meg szigorúan a sorrendet, de olyan zavart a fejem, hogy sokszor azon gondolkozom: épelméjű vagyok-e még egyáltalán?

Még Ufában esett meg velem, hogy belesodródtam egy forradalmi népgyűlésbe, ahol — akaratom ellenére — beszélni voltam kénytelen Oroszul meglehetősen dadogok, akkor azonban olyan lázítást vittem végbe, hogy a forradalmárok vállaikra emeltek s háromszor hordoztak körül a teremben. Ami viszont Toskov pincéért illeti, erről a gazemberről meg kell említenem, hogy mielőtt útítársamnak csapott volna föl, előbb megesketett s ráadásul írást kért tőlem. Ez eskü és kötelezvény szerint én, Turgonyi András tartalékos hadnagy, mihelyt rálépünk egyszer Magyarországra földjére, nyomban lefizetek neki kétezer aranykoronát s azonfelül biztosítom a számára, hogy nem viszik ki többé a frontra.

Most pedig visszatérek oda, ahol, eltértem mondanivalóim fonalától.

Szentéptervárra ajánlósoraim voltak, az ottani Finn Diák-szövetséghez. Megbiztattak, hogy a diákok minden körülmények között át fognak segíteni a svéd határon.

Vad géppuskatűzben szálltunk le az egyik pétervári pályaudvaron s éjjeli tizenegy óra körül járhatott, hogy ott, ahol fölkerestük a finn diákok szövetségét. Óvatosan, igen óvatosan kellett nekilátnunk, nehogy gyanút keltsünk esetleg. De nem találtuk meg a finn diákokat. Elfáradva a kódorgásban, az egyik parkban leültünk egy lócára. Ekkor virradni kezdett már.

Újból csak vesztünkre ültünk le arra a padra.

Mert a távoli géppuskatűzön át vad riadalom közeledett felénk s amire észbekaptunk volna, már belesodródtunk valami húszezer tüntető munkás hullámvonalába. Ezek a munkások a gyárak és gyártelepi lakások felől özönlöttek elő s árasztották el az utcákat és tereket.

Hogy Kerenszky-féle, avagy a Lenin pártján álló munkástömegek voltak-e, nem tudtam még akkor. Arra emlékszem azonban, hogy néhány másodpercen belül a házak tetejéről csattogni kezdtek a kézifegyverek.

Őrjöngő pánik tört ki!

Abban a pillanatban eszembejutott szerencsére, hogy még Szibériában figyelmeztettek visszamaradt társaim: ha nagy bajba találnék jutni valahol, csak zsidóhoz vagy némethez forduljak, ők minden bizonnyal tovább segítenek majd nagy elhagyatottságomban. Ez jutott eszembe akkor, abban az eszeveszett kavarodásban s mindig a Toskov kezét szorítva sikerült kereket oldanunk valahogy. Félórán belül a Nevszki-Proszpekten álltunk már, egy német könyvkereskedő kirakata előtt, akihez ugyancsak ajánlósoraim voltak.

Hanem a hajnali órákban zárva volt még a bolt. Mellesleg pedig másodszor is utólért érthetetlen balvégzetünk: mert alig ácsorogtunk néhány pillanatig a lebocsátott redőnyű kirakat előtt, mikor a Nevszki-Proszpektre kezdett kiáradni a vadul tomboló lázadók tömege, de amire jobban körülnéztünk volna, már előtörtek a térre Kerenszky páncélautói s abban a szempillantásban vagy negyvenezer ember jaggatott föl és kezdett nekinyomulni a Néva egyik hídjának.

Minket is magával kapott a kétségbeesett áradat... Hogy mi volt ott akkor, könyörülő Isten!

Jajszó a levegőben, holtak és haldoklók mindenfelé, magam pedig minden erőmet összemarkolva szorongattam a Toskov pincér kezét, mert nélküle elvesztem volna. Hogy mi történt azután, nem igen tudom. Csak arra emlékszem már, hogy amire szabadabban mertem volna körülpillantani, a finn pályaudvaron találtam magamat s mellettem az átkozott Toskov lihegett a kimerültségtől.

Ha azonban minden részletre kitérnék, sohasem érnék a végére, édes Zsuska. Pórázra fogom ezért a beszámolómat s annyit csupán, hogy másnap Finnország földjén zakatoltak már alattam a vonat kerekei. Vyborg városa közeledett felénk s én éledező reménykedéssel hittem, hogy Vyborgon túl a haza vár.

Sajnos, nem úgy lett!

Nyolc kilométerre lehettünk csak Vyborgtól: az úgynevezett Ezer tó vidékén sietett velünk a vonat s mi még mindig favágóknak öltözve, vállunkon fejszével utaztunk tovább. Külsőnk feltűnést keltett, mert itt már csupa jókülsejű ember ült a kocsiban. Ezalatt belépett a kalauz mögötte egy vámőr: az útleveleket vizsgálták. Először Toskovhoz léptek s kérték az igazolványát. (Hogy el ne felejtsem: a szentpétervári finn pályaudvaron keményen felpofoztam Toskov barátomat, mivel rájöttem, hogy meg akart lépni tőlem. Hő vágya volt, hogy belép a bolsevista rendőrök közé.) A jegyszédő az igazolványt kérte tehát, amire Toskov megvallotta nyíltan, hogy ő osztrák-magyar hadifogoly s ugyanakkor felém szolt ma-

gyarul, aki szemközt ültem vele, de — elővigyázatból — a túlfelőli sarokban.

— Hadnagy úr, tessék jönni!

Abban a gondolatban ki akartam ugrani a száguldó vonatból, de sikerült visszarántania a kalauznak meg a közönségnek. Fogoly lettem hát megint s így értük el Viborgot, ahol félig agyonvertem az én Toskov barátomat. A viborgi határállomáson cári orosz tisztek, akik nem jó szemmel nézték a két forradalmat, ruhát és csizmát adtak, elláttak szappannal és borotvakészülékkel, mély sajnálatukra azonban nem engedhettek át a határon, mivel akkor már őket is szemmel tartották a Kerenszky-kormány titkosrendőrei.

Pétervárra kerültem ismét, ahol valami hat napig tartottak börtönben. A hatodik napon aztán, Toskovval együtt, megindítottak Moszkvának.

Moszkvába azonban én már nem érkeztem meg.

Mert egy Maszlovó nevű s villákból álló nyaralótelepnél, hajnali négy óra körül, kiugrottam a robogó vonatból. Egyedül álltam ott, a vasúti sínek mentén.

Zsuska, Zsuska, akkor is reád gondoltam! S abban a nagy egyedülvalóságomban azon töprengtem pár pillanatig: visszajutok-e még valamikor a Hallgató-molyvára s átkarolhatlak-e majd, mint szépséges hitvesemet, amikor már csak az enyém leszel . . . Az enyém!»

E szavaknál a tisztartó úr megakadt az olvasásban, mintha titkolt könnyei a torkára folytak volna le. Hallgatott s a többiek is hallgattak.

Csaknem ebéidő volt már.

VIII.

Megállt tehát az olvasásban Béry Bálint tisztartó úr s körül nézett.

— Folytassam-e, avagy ebédeljünk előbb?

— Folytasd, folytasd! — biztatta élénken Imre bácsi, a mama és Háda János tiszteletes úr Hardicsról, aki hozzátette még: — A kéne mégcsak!

Zsuska nem szólt semmit. Ült az asztalnál s az ablakon át kifelé nézett, beláthatatlan messzeségekbe. Mintha ötezer mérföldet repült volna át gondolatban s annyit, de annyit meggyötört eszével mintha egy menekülő magyar tiszt lábanyomát kereste volna a szibériai hóban.

De a többieknek sem volt kedvük szólni, mert a nevelt fiú elhagyatott kétségbeesése szívükig érintette mindnyájukat. Nem úgy a tekintetes úr! A tekintetes úr, miután pipára gyujtott újból — ellentétben előbbi nyomott hangulatával — büszkélkedve szólt:

— Ez csak legény a talpán! Fogadni mernék, hogy karácsony-estére itthon lesz! Most pedig folytatom: hátra van még egypár oldal!

S olvasott :

«Kiugrottam tehát a vonatból s egyesegyedül és gyalogszerrel megindultam visszafelé, Szentpétervárnak. Nyolc napig bujkáltam így a vasúti sínek mentében, éjjelenként pedig a szabad mezőkön próbáltam szunyókálni keveset s felriadtam minden lehelletnyi neszre : ha egy bokor megmozdult, ha valami vadmadár kiáltott fölöttem a magasban. Hihetetlen balvégzetem ezuttal is sarkamba kapaszkodott.

Mert közvetlenül Szentpétervár előtt megint elfogtak olyan orosz katonák, akik már a Lenin legényei voltak. A tizedik napon Moszkvába kísérték el, ahonnét öt napon belül kereket oldottam, persze . . .

A börtönből szöktem meg : most azonban nem egymagamban, hanem egy Verderber nevű osztrák ulánusfőhadnaggal, akivel a börtönben ismerkedtem meg.

Elmondom, minő előzmények után léptem meg ezuttal.

Mivel a szűk és piszkos közös cellából sehogysem akartak napvilágra eresztetni, örvöngő jeleneteket rendeztem. Akkoriban rokkantcserevonatok kezdtek már megindulni hazafelé s nem bántam, ha az életembe kerül is, de mindenáron föl akartam kapaszkodni egy ilyen vonatra. Mondom : örültnek tetettem magamat, összetörtem a börtön ablakait, hogy vér csorgott a két öklömből. Valósággal dühöngő bolond lettem. A börtönfelügyelőség erre leküldött hozzám egy Bermann nevű magyar medikust, hogy vizsgáljon meg. A medikus, mihelyt észrevett, lelkesen kiáltott egyet :

— Szervusz, András !

— Szervusz, testvér ! — válaszoltam én is, de utána hozzátettem halkan : — Kérek, szabadíts ki ebből a nyomorúságból, mert igazán meg talállok bolondulni . . .

Iszonyú véletlen volt, hogy Bermann medikus szintén az ezredemhez tartozott. De minek nyujtsam, drága Zsuszka?! Mint ideg-sokkos a hadifogolytáborba kerültem föl s miután megállapítottam, hogy a tábor a moszkvai körvasút belső oldalára esik, még azon az éjszakán átmásztam a kerítésen s kiléptem kissé. Verderber ulánus-hadnagy mindenütt a nyomomban.

De csaknem megjártam eleinte !

Tudniillik, a vasút mentében vágtam neki a menekülésnek, ámde hiába mentem másfélórája már, nem tudtam elszakadni a fényben tündöklő Moszkvától. Csak kerengtem körülötte, mint a birka. Mivel körvasútról volt szó, nem teketóriáztam sokat, hanem oldaltvágtam, keresztbe a pályatesten. Olyan széles volt a vasúti töltés, hogy valami hatvan vonat alatt kellett átbújnom, amire végül kiértem a tulsó oldalon.

Egyenesen a régi muszka fővárosnak csaptunk le. Tudtam, hogy ott leszünk biztonságban csak, legalább egyelőre. Nem fedezhettek fel hamarosan, mert orosz öltözetben voltunk mind a ketten.

Dehát másként lett !

Moszkvában először egy zsidó népkonyhát kerestünk fel, mert bajtársaink e népkonyha címét adták meg nekünk a táborban. Itt utasításokkal láttak el benünket s ez utasítások alapján másnap elindultunk Moszkva utcáin, hogy tovább verekedjük magunkat nyugat felé. Verderber mindenütt szorosán az oldalamon.

Szörnyű volt, micsoda balszerencse szegődött mellém ezuttal is !

Negyedórán belül egy tüntető tömeg sodort magával mindkettőnket. Lázadó leninisták voltak, akik ellen egy utcakeresztezésnél attakramentek a Kerenszkyék lovaskatonái. Negyedórán belül a kezükben voltunk s miután agybafoébe verték a jobbkinézésű embereket, mi is megkaptuk a magunkét alaposan. Kancsukával csapdosták a fejemet, hogy arcomon lefolyt a vér, de méginkább ellátták a baját Verderbernek, aki megvallotta erre, hogy szökött osztrák-magyar hadifoglyok vagyunk.

Estére újból a moszkvai táborba vittek vissza, ahonnét alig huszonnégy órával előbb szöktünk meg, áthajítva magunkat a kerítésen.

Hanem jómagam nem sokáig maradtam ott !

Mert, amikor alaposabb kihallgatásnak vetettek alá a moszkvai fogolytáborban, nagyot néztek. Akkor már annyi szökéssel próbálkoztam meg, hogy szeri-számukat sem tudtam, megtudtam ellenben Oroszországot s mindenfelé köröznek. Nincs olyan fogolytábor, melynek kapujára ne lenne kifüggesztve az arcképem, hogy az örök felismerjenek nyomban. Miután a moszkvai táborban tisztázódott eddigi szerepem s megtudták, ki vagyok voltaképpen, annyira megbecsültek, hogy erős fedezettel az usztysziszlowski fogolytáborba szállítottak. Az archangelszki kormányzóságban található ez az Usztysziszlowski, elhagyatott hely, duló hóviharokkal. Csupa elszánt és marcona szökevénytiszt itt valamennyi lakó, akik között egymagam vagyok magyar. De viszont én vagyok valamennyi tiszt között a legveszettebb hírű : minden mozdulatomra vigyáznak.

Zsuska ! Édes Zsuska !

Most, amikor ezt a leveletem írom neked, 1917 július havának lelegeje van. Nem első levelem ez : a jó Isten a megmondhatója csak, kezembe kerültek-e azok a levelek? Választ nem várok tőled : hiába is írnl. Mert nincs állandó tartózkodási helyem. Mihelyt megmelegsik talpam alatt a föld, odébbállok s tudom előre, hogy ebben a büntetőtáborban sem maradok sokáig. Mert olyan betegítő az utánatok való vágyakozásom, hogy nemegyszer szeretnék fölajgatni, ha nem szégyelném magamat sajátmagamtól. Legyen bármint is, odahaza leszek rövidesen. Inkább előbb, mint utóbb !

Semmit-semmit nem tudok rólatok... Csókolom Imre bácsit, csókolom apát, csókolom mamát, köszöntöm az egész molyva népét,

elsősorban Dzsmurák András bácsit, téged pedig, Galambom, aggódó szeretettel s ezerszer karol át gondolatban :
András.

U. i. Gondolsz-e még reám?)

Itt vége volt a levélnek.

Béry Bálint tisztartó úr fölnézett az írásból s körülpillantott a társaság tagjain, akik hallgattak mélyen. Hiába is takargatták volna, mindnyájan meg voltak rendülve, mert szívensujtotta őket a Turgonyi András riasztó sorsa. Lehorgasztották hát a fejüket... Le kellett volna ülni az ebédhez, de ők öten nem mozdultak sokáig. Zsuska tért magához elsőnek... Összekulcsolta a kezét s maga elé suttogott :

— Én tudom, hogy hazahozza az Isten...

A szomorú hangocskára föleszmélt a tekintetes úr is. Hogy elüsse a dolog élet, annyit mondott, kissé kényszeredett kedvvel :

— Fogadást ajánlok fel akárkinek, hogy az idei Szent Estére itthon lesz András !

— Én viszont — szólt közbe Háda János tiszteletes úr — a legközelebb tartandó közönséges istentisztelet alkalmával könyörgést intézek az Úrhoz a szibériai magyar rabok sorsának jobbrafordulásáért.

Közösben ebédeltek öten. De valahogy úgy intézték a szót, hogy mindenről esett szó csak éppen a szibériai hadifoglyok esendő sorsát kerülték valamennyien.

Ebéd után elpoharazgattak keveset, de akkor felállt a tiszteletes úr.

— Nekem indulnom kell immár, Bálint pajtás, mert úgy jöttem el Hardicsáról, hogy be sem jelentettem a familiának. Otthon sűrű aggodalmak között lehet miattam a hitvesem...

Az utolsó pillanatban eléje állt Zsuska s mosolyogni szeretett volna.

— Én pedig nagyon-nagyon köszönöm János bátyámnak, hogy személyesen hozta ki a leveletem. Istenem, úgy szeret mindenki, amire pedig semmivel sem szolgáltam reá !

Háda János lelkipásztor igazított valamit gyászszínű magyar ruháján, ádámsutkája pedig ugyanakkor fölsiklott az álla alá, ami a meghatottság jele volt nála.

— Kislányom, te mindenki szeretetére érdemes vagy, vőlegényedért való szenvedéseidnek miatta. De emlékezz a szavamra : Háda János, hardicsai református lelkész nem távozik el mindaddig e Siralmak Völgyéből, míg Isten és oltár előtt össze nem adta Béry Zsuskát Turgonyi Andrással. Zempléntől-Ugocsáig ez lesz a legszebb menyegző ! S azzal távozott is, hogy meg se álljon a hardicsai parókiáig.

Elmúlt aztán egy hét.

Hidegedő október eleje volt odakint. Zsuska e napon megállt szünetre a tornácon, nagykendőjét összébbvonta keveset a formás

vállán s elnézett a táj fölött. A távoli hegyláncot, mely annyit kélelt feléjük a nyáron, nem láthatta többé, mert messzi ködoszlopok takarták el a szemhatárt s úgy tetszett Zsuskának, hogy ezek a ködök egyre közelebb nyomulnak a Hallgató-molyvához. Ha aztán elfedik előlük egyszer Hardicsa községet is, váratlanul beáll a havazás és akkor a tisztartói-lak népe el van vágva a világtól, úgyszólván mindaddig, míg csak vissza nem térnek a gólyák.

Összedidergett Béry Zsuszka s megfordult, hogy visszamegy a házba, amikor Dzsmurák cipészt pillantotta meg, amint a gazdasági-udvaron haladt keresztbe. Csaknem roskadozott a bútól.

Utána kiáltott :

— Dzsmurák bácsi ! Dzsmurák bácsi ! Gyűjjék csak ide, ujságot mondók !

Dzsmurák András a tisztartói-lak felé indult. És amint közeledett volna, megfigyelte a leány, hogy az aviatika legelső hősei közül való csizmadia még inkább összetöppedt az utóbbi hetek alatt. Keskeny arca összement, csak a cickányorra nyúlt ki belőle komikus-hegyesen. Fején egy csupakosz posztókalap, de körbenyírt karimával. A merészfantáziájú cipész megállt a leány előtt, a tornác korlátja alatt.

— Tessék parancsolni, kisasszonyka !

Béry Zsuszka így szólt ekkor azon a szívbemarkoló hangján, hogy beléremegett, aki hallotta egyszer.

— Dzsmurák bácsi, múlt héten írt a vőlegényem . . .

— Kicsoda? — pattant egyet a vékony és kicsi cipész. — Az András úrfi? S ugyan mit írt, kisasszonyka? Csak nem gyön talán hazafele Szibériából?

— Nem jön még — válaszolt szomorúan a leány. — De hazajön majd, Dzsmurák bácsi . . .

Dzsmurák András nyelt egyet.

— Eziránt nincs is kételkedés, kisasszonyka.

Zsuszka elmondta futólag a levél tartalmát, amitől bú nehezült a cipész lelkületére. Amikor aztán köténykéje zsebéből előhúzta a vastag és össze-visszagyúrt levelet s felolvasta neki a végső sorokat, amelyben Turgonyi András megkülönböztetett üdvözetét küldte a mesternek, Dzsmurák András sűrűn kezdett pillogni. Alig tudta kidagogni :

— András úrfi mindig megbecsülte . . . a képességeimet . . .

Zsuszka biccentett a mester felé s bement, ezzel szemben Dzsmurák András csak pillogott-pillogott tovább, mígnem megnedvesült a szempillája. Annyira a szívére ment, hogy András úrfi nem feledkezett meg róla szenvedései között sem. És most visszaemlékezett újból : az úrfi megígérte neki egyszer, hogy alkalomadtán repülőgépen száguld el majd a Hallgató-molyvára, ott leszáll, maga mellé ülteti őt (Dzsmurák András), ismét felröppen vele s megsétáltatja kicsit a levegőben.

Ha pedig megígérte egyszer az úrfi, szavát valóra is váltja minden bizonnyal.

Zsuska akkorára rég visszament a házba, mert föltett szándéka volt, hogy nyomban válaszolni fog a vőlegényének. Az ebédlőben fűtöttek már, ezuttal először s édesanyja meg Imre bácsi üldögélt odabent. Imre bácsi — rendes napifoglalkozása szerint — ujságot olvasott, a mama valami fehérneműn igazítgatott. Mégis Imre bácsi volt az, aki elsőnek vette észre, hogy Zsuska tollat, tintát és papirost hoz be a leányszobából, letelepszik az ebédlőasztal mellé s az enyhe melegben nekikészülődik az írásnak.

— Kinek akarsz írni, te? — kérdezte kíváncsian Imre bácsi.

Zsuska komoly hangon felelt :

— Andrásnak. A boríték hátsó lapján ott van a teljes címe . . .

Imre bácsi elnézően mosolygott.

— Nagy gyerek vagy te, kishugom . . . Hol lehet azóta András? Július eleje óta öttör is megugorhatott s most Kiev táján bujkálhat valahol, hogy minél előbb elérje a magyar határt . . .

— Én is azt mondom, leányom — szólt közbe csöndes hangon és szomorúan az édesanyja. — Biztos, hogy ellenségei kezébe kerül a leveled s talán csak ártánál vele szegénynek.

Ámde Béry Zsuska a magáét hajtogatta egyre. Valószínű volt, hogy a levélírással csak elnehezült kedélyén akart enyhíteni valamit.

— Anyuskám, sohasem venném a lelkemre, hogy abban a büntetőtáborban várja esetleg a válaszomat. Nem, anyuskám, muszáj írnom szegénynek

Azok ketten nem szóltak reá semmit : úgyis hiábavaló lett volna minden. Zsuska pedig kisímitván maga előtt a levélpapírt, egy feltörő sóhajjal belefogott :

Drága Andráska !

Feledhetetlen Vőlegényem !

Nem tudom, hol kezdjem, mert nyolc keserves hónap óta ma érkezett meg első leveled, amely valósággal szétverte a ház eddigi síri csendjét, én magam pedig sírni kezdtem . . . Tudom, mit hagytál meg nekem, amikor utoljára búcsúztunk el egymástól : hiszen vigyázok én magamra, de azért késő estéken, amikor visszavonultam már szobámba és senki nem hall, nem lát, leborulok a párnámra és sírdogálni kezdek csöndesen. Máskor meg kitárom a két karomat abba az irányba, amerre Oroszországnak kell lennie s képzeletben százszor megölellek. Mert szerelmesen és hűséggel várlak vissza . . . De meddig kell várni még, Istenem?»

Tudósította mindenről. Leírta előtte a molyva életét nyolc nehéz hónap óta, azt sem felejtve ki, hogy a molyva meg kétszáz holdnyi föld most már a sajátjuk, mert a gróf apának engedte át, úgyszólván harmad áron. Tudósította továbbá, hogy a Hallgató-molyva körül

nagy a csönd és ha nem jönne naponként az ujság, nem is sejténék, mi hír odakint a világban? Ámde hallják azért félfüllel, hogy a katonák lankadni kezdenek már a harctereken, hisz a negyedik esztendőbe nyúlik bele ez a borzasztó háború. Apa mind lehangoltabb lesz s valami soha nem álmódott szerencsétlenségtől félti Magyarországot. Előttük takargatja ugyan titkos búját, valahányszor azonban azt hiszi, hogy senki nem hallja, sűrűn szokott dörmögni magamagában.

Az asztali talpaslámpát is rég meggyújtották, amire befejező soraihoz ért volna Béry Zsuska.

«Andráska, Andráska, gondolj reám mindig és nagyon vigyázz magadra! Mert ha valami bajod találna lenni, én elemésztetem magamat... Csókolunk, csókolunk mindnyájan, a cselédség százszor köszöntet, én pedig szerelmes hűséggel ölellek át... milliószor. Kis menyasszonyod :
Zsuska.

U. i. Hogy el ne felejtsem : valami három héttel előbb egy poros vándor érkezett hozzánk s elmondta, hogy Lopotnyik Antal bácsit, mivel megint pörei voltak, detektívek kísérték be a fogházba vagy hova is. Mind sajnáltuk szegényt, mert Lopotnyik bácsi az igazság bajnoka. Ő legalább is így mondta magáról... Csók!»

Az utóirat sorai betűszerint megfeleltek a valóságnak.

Történt ugyanis, hogy valami három héttel előbb egy gyalogvándor érkezett a Hallgató-molyvára. Szeptember közepének búcsúzkodó verőfénye ömlött el az Ondava környékén s a váratlanul beporoszkált vándorutasnak még a bozontos haja is fehér volt az országotak porától. Állásnélküli versírónak és riporternek állította magát, azóta a nevét is elfelejtették a molyván. Mikor a tisztartó úr elé került volna, bemutatkozott s előadta hevenyében, hogy komisz bajba került Lopotnyik bácsi, akivel ő egy lapnál dolgozott legutóbb Eger városában. Lopotnyik Antal, mint a lap főmunkatársa, olyan dülást vitt végbe az érseki város addigi csöndjében s annyi köztiszteltben álló embert sértegetett össze nyughatatlan tollával, hogy rövid néhány hónapon belül a sajtópörök özöne szakadt a nyakára. Amikor szörnyűhangú cikkeiért felelni kellett volna, letette főmunkatársi tisztét s búcsúzás nélkül hátatfordított Dobó városának. Ámde az utánazúdított detektívek lefülelték Gyöngyösön, ahol ujságalapítási tervekkel foglalkozott éppen s fényes nappal és gyalogszerrel kísérték be, végig az egri utcákon. Ebben a szánandó pillanatában Lopotnyik főmunkatárs megpillantotta a gyalogjárón az ő fiatal riporterbarátját s oda kiáltott neki :

— Költő-testvér, indulj el tüstént Zemplén vármegye felé s Hardicsa község határában keresd fel ott a Hallgató-molyván lakó Béry-familiát s vigyél hírt neki ebsorsomról! Érdekelni fogja őket!

A költő és riporter abban a gondolatban útnak kerekedett és pedig a saját két talpán, mivel történetesen végleg el talált fogyni az apró-

pénze s kilenc napig gyalogolt és vergődött a legrémítőbb nélkülözések között, míg el tudta érni a Hallgató-molyvát.

De elérte mégis!

Imre bácsi, mikor értesült vén pajtása nyomorult végéről, így kiáltott fel:

— Lopotnyik, Lopotnyik, ahogy én látom, sohasem fogsz te már megjavulni!

A költőt és riportert maguknál tartották persze, valami álló hétig. Legalább jóllakott egypárszor: Amikor kászálódni kezdett volna végül, a tekintetes úr csináltatott neki egy pár egész cipőt (Dzsmurák Andrásnál, erős bagariából), s hosszú hálálkodás után kivitette a tőketerebesi állomásra, miután előbb, diszkréten, némi útiköltséget csusztatott a markába.

Hanem ez is régebben volt már.

Multak a napok, multak a hetek s tetemes ideje benne voltak az őszben. Azok a régi cselédek, kik az adásvételi szerződés következtében a gróf szolgálatába mentek át, még Szent Mihály-napja körül elbúcsúztak nehezen a tekintetes úrtól... Azóta még nagyobb csönd állt be a Hallgató-molyván.

Folytak az őszi munkák s derések lettek a mezők. A tisztartói-lakban maradt minden a régiben, csak Zsuska változott meg szemlátomást. Mert nagy leánnyá kezdett felnyúlni s kedves formái kiütköztek már a ruhája alatt. Tizenhetedik esztendejébe lépett ezen az őszön.

Derések voltak a mezők s ebben az időtájban azt a szokást vette föl Béry Zsuska, hogy el-elsétálgatott az Ondava széles és nyilegyenes gátján, ahonnét magasabb volt a kilátás.

Sohasem engedték magában: minden útjára elkísérte valaki. Mert bizonytalan, nagyon bizonytalan lett ekkorára a világ.

Szökött katonákkal voltak tele a sűrű erdők s az ujságok nyíltan tudósítottak róla, hogy a horvátországi ősrენgetegeket teljesen elárasztották a frontok lógós katonái, a Zöld Káder nevet vették föl, számuk lehetett már egész hadosztály és senki nem volt többé biztonságban tőlük. Ezért volt, hogy Zsuskával minden sétájára velement a kísérőnője is. Különben alig négyszáz lépésre volt a folyó gátja és ha valami baj fenyegette volna a kisasszonyt, a cselédek nyomban segítségére rohantak volna ki a molyváról.

Délutánonként ott járkálgatott Béry Zsuska az Ondava gátján, mintha méginkább a magányosság felé menekült volna. És míg kísérője, legtöbbször valamelyik cselédleány, lábujjhegyen jöddögélt mögötte, annyi mindent összegondolt magában, hogy kétségbeesésében a nagy északi hegyek felé tárta a két karját, mialatt könnyei hulldogáltak kedves arcáról.

— Andráska!... Andráska!

A cselédleány ijedten sietett hozzá ilyen alkalmakkor s megérintette a karját.

— Valami baja van tán a kisasszonykának?

— Csak el találtam gondolkozni a régi dolgokon, lelkem — válaszolt magához térve a kisasszony s lebecsátotta szép fejét...
A régi dolgok... Mindig a régi dolgok!

Lábánál ott mendegélt tündözve az Ondava. Sekély volt a vize s ez a víz felborzolódott minden kicsiny levegőmozdulásra. Itt csapkodták a vizet Andráskéval ketten, olyan kicsinyke korukban, amikor még meztelenre vetkezhettek egymás előtt... Nyári délutánokon a gát tetején üldögéltek később, ha nagyszünetre érkeztek haza: ő a leányiskolából, András a felsőgimnáziumból. Az utolsó nyáron már Selmebányáról. Annyit, de annyit kötődött vele a neveltátyja, de ő sem maradt adósa soha. Ha aztán eleget évődtek már egymással, összenéztek mosolyogva s olyan szemmel, hogy Zsuszka bizonyos volt felőle: csak Andrásnak lehet valamikor a felesége, senki másnak. S ezen a gáton jött hazafelé utoljára a sorozásról Turgonyi András, mint a cs. és kir. 65-ik gyalogezred egyévi önkéntese.

De mikor volt az, Istenem!

Régesrégen hadifogoly azóta a daliás hadnagy s rémült vakmerőségének híre szétvert az európai és szibériai orosz rabtáborokban... Megint semmi hír róla hetek, jaj, micsoda hetek óta... Talán az usztysziszlowski büntetőtelepen sínylődik egyre még; talán hazafelé szökdösik éppen s valahol Kazán határában tekint el búsan a lemerült nap véres útja felé: arra kell lennie Magyarországnak valamerre; talán nem is él már... Hiszen ebben az időben szinte mindennap arról írtak az újságok, hogy Péterváron és Moszkvában az Antikrisztus már az úr s a vörösök kegyetlen gyalogságának s szörnő lovasainak pusztá híre elborzasztott minden jó lelket...

Ott állt Béry Zsuszka az Ondava gátján s eltekintett maga körül... A messze hegyek nem látszottak többé, mert ködfalak takarták el őket az őszi határban. Mindössze Vinkócz falu sűrvedezett bele egyre inkább az alkonyatba túlfelől, egy hosszan kinyuló halomháton... Jött-jött a novemberi este és amint másodszor is elnézett volna maga körül s az Ondava cibereszínű vizén kívül mást nem látott a tájból, annyira elhagyottnak érezte magát, hogy csaknem felkiáltott... Eszébe jutott, hogy édesanyja többször gyengélkedik, meghal egyszer Imre bácsi, meghal az édesapja is és a vőlegény még mindig nem érkezik vissza... Mi lesz akkor vele?

S szörnő árvaságában északra tárta ki a két gyenge karját.

— Andráska, gyere már!

Arra riadt össze, hogy a kis cselédleány érinti meg a karjánál.

— Kisasszonyka, későn van...

Elővette erre a csipkés zsebkendőjét, megtörölte a szemét s visszafelé indult meg, a Hallgató-molyvának.

Hanem ezek a sétái is elmaradtak rövidesen.

Mert már november végén mély hó szakadt le a Tót-Lapályra s kegyetlen szelek dudáltak a Barkó-szoros felől. Minden külső munka megállt, a molyva népe a kuckó körül melengette tagjait s élő lélek csak elvétve mutatkozott a gazdasági udvarban. Dzsmurák András is visszahúzódott végleg s napok óta alig látta valaki. Mintha magára húzván a dunnát, egészen a füléig, nagy álomba merült volna.

Csönd volt, nagy csönd volt a Hallgató-molyva. Máskor a szelek tomboltak csak.

Igy érkezett el a Szent Este.

A tisztartói-lak nagy ebédlőtermében felcsillantak ismét a karácsonyfa gyertyácskái, melyeket az egyszerű emberek álltak körül. És felhangzott az ének :

*Mennyből az angyal
Lejött hozzátok,
Pásztorok . . . pásztorok . . .*

De kevesebb volt már a hang, mint egy esztendővel előbb, miután a cselédség nagyobb része a grófhöz költözött át, a délebbre fekvő Omlás-pusztára. Hanem akik visszamaradtak, egytől-egyig mélységes áhitattal fújták a betlehemi éneket, mert hittek-hittek a kis Jézus eljövételében . . . És mialatt éneket zengtek, nagy részvétellel fonták körül a tekintetes kisasszonyt, aki szemben állt velük a karácsonyfa alatt s ezen a szelíd estén, amikor mindenki összesimul azzal, akit egyedül szeret a világon, hirtelen mintha felfénylettek volna a szemei. S az egyszerű embereket nagy szájalom fogta el a szép kisasszony iránt, mert észrevették, hogy könnyezni kezd. Abban a pillanatban tudták valamennyien, hogy a leány gondolatban most is egy szegény magyar fogolyhadnagy nyomait követi, aki térdig hóban próbál magának utat törni a világ tulsó feléről . . . Nyugatnak! Nyugatnak!

Akkor megszólalt remegő hangján a kisasszony :

— Jóemberek, senkiről sem feledkeztünk meg a mai estén !

A szétosztásban segített neki a mama is, ez a szótlan és szomorú asszony, mialatt Imre bácsi és a tisztartó úr oldalt álldogált s szemlátomást meghatotta őket az apróságok öröme. Mindenki megkapta a maga ajándékát, Dzsmurák András is, akinek makrapipát hozott a Jézuska, nemzetiszínű bojtjal a szárán. Valóban a legjobbkor jött a pipa, miután a hazafias alapon álló molyvai cipésznek valami kéthéttel előbb eltörött a pipája s emiatt panaszkodott is Zsuszka kisasszonynak. És most tessék ! Dzsmurák mester ott helyben kipróbálta, hogy jól szelel-e s meglegegedetten jegyezte meg :

— Remek szívása van . . .

Majd Zsuskához lépett, mély alázattal.

— Köszönöm igen szépen a tekintetes kisasszonykának, hogy gondolni teccett rám . . .

S mielőtt észrevehette és megakadályozhatta volna Béry Zsuska, az érzékenykedő cipész hirtelen lehajolt és kezét csókolt neki.

Egy óráig maradhattak együtt. Mikor aztán eltávoztak volna a cselédek, Zsuska elnézett maga körül a szobában és mert sehol nem találta azt, aki őreá is gondolt volna ezen az estén, leborult az asztalra és sírni kezdett csöndesen.

Imre bácsi, a mama és a tekintetes úr körülállták s a haját simogatták.

— No-no, kislányunk . . . Majd másképp lesz mához esztendőre.

Zajtalanul vonult el fölöttük a nagy ünnep. Másnap délelőtt Hardicsára kocsiztak át mind a négyen, hogy meghallgassák a templomban Háda tiszteletes urat. S a tiszteletes úr ki is tett magáért ezuttal! Mert az esztendő egyéb vasárnapjain a falusi és környékbeli intelligencia, ha szótlan szemrehányással illette is a tiszteletes urat, amiért soha sem mondja el könyvnélkül az egyházi szónoklatot, hanem ahelyett egy maga elé kiterített könyvből lesett és puskázott ügyesen, a karácsony első napjának délelőttjén külön ez alkalomra szerzett eredeti prédikációval fejtegette (sok tanulástól kisérvé) a szeretet tartalmát és mibenlétét . . .

Igy volt ezúttal is. És a tiszteletes úr, akinek palástja alatt magyar ruha és magyar szív vonult meg, mindig e délelőttön nagy szónoki sikert könyvelhetett el magáénak.

Igy érték el az esztendő utolsó napjához.

A Szilveszter-estén némi élénkséget jelentett a tekintetes úrék számára, hogy Háda János lelkész úr is átjött a Hallgató-molyvára, a feleségével együtt. Volt ott hangulat aztán! Elbeszélgettek, hogy volt, mint lesz, koccintgattak néha s kártyáztak. És pedig durákat, miután a tiszteletes úr minden egyéb játékot a Sátán mahinációjának tartott.

Igy érték el az 1918-ik esztendőnek első percét. Abban a pillanatban föemelkedett Hardicsa lelkipásztora s intvén szemével a többieknek is, mind fölálltak. És kiengedvén baritonját, belefogtak a Himnuszba. (A pataki kollégium diákkórusában a basszus I. protokántora volt annak idején.) Szállt-szállt az imádság s mindannyian megindult lélekkel vitték a tiszteletes úr után, ki dörmögő mélyen, ki csengő tisztán:

*Balsors akit régen tép,
Hozz rá vig esztendőt!*

Utána a Miatyánkot mondta el Háda János prédikátorutód, akkor odalépett Zsuska elé s megfogta mind a két kezét.

— Hittel hiszem, kedves hugocskám, hogy az új esztendőnek folyamán én foglak összeadni addig hazatérendő vőlegényeddel, Turgyoni Andrással!

— Köszönöm, köszönöm, hogy olyan jók hozzám valamenynyien — válaszolt csöndes hangon Béry Zsuska.

Ez is elmúlt.

És elmúlt még három hét, amikor újabb hír érkezett Turgonyi Andrásról.

Béry Zsuszka napjai úgy teltek el ebben az időtájban, hogy csak a vőlegénye emlékének élt. Reggelenként (ámbár fölösleges volt) maga hozta rendbe az András gazdátlan szobáját, minden egyes tárgy előtt hosszan eltűnődözve. Belelapozgatott a könyveibe, újratisztogatta a cigarettatárcáit s kiporolta visszamaradt ruháit. Úgy érezte, olyankor Andrással van együtt néhány meghitt pillanatig . . . Estefelé, ha megpihent keveset, az András szobájába húzódott meg, leült a meleg kályha mellé, előhúzta vőlegénye valamelyik könyvét s olvasgatni kezdett belőle. Ha erre is ráunt volna, elmerengett maga elé . . . Később felállt s két karját vágyakozva tárta ki az elérhetetlen messzeségnek, miközben felsuttogott :

— A tied vagyok . . . Andráska . . .

S ekkor történt, hogy újabb hír jött Turgonyi Andrásról, amely hosszú hetekre kavarta föl ismét a Hallgató-molyva nyugalmát.

Január végébe hágott az idő, amikor kocsira ült a tekintetes úr azzal, hogy jókor délután idehaza lesz megint. Kazsuba akart benézni, ahol valami lebonyolítani való üzlete támadt az egyik zsidóval. El is intézte a dolgot, megebédelt egyik birtokos barátjánál, aki mindenáron magánál akarta marasztalni s alig ebéd után jókedvűen indult meg visszafelé. Elhagyta már maga mögött Hardicsát, amikor úgy tetszett neki, hogy úrihintó halad mögötte s éri el őt mindközzelebbre. Hátránézett kissé jobban s meglepteve látta ekkor, hogy volt urának, a tavarnai grófnak hintaja igyekszik vele egyirányba. De akkor lett csak igazi a meglepetése, amikor — bundákba gyömöszölve — magát Tavarna urát pillantotta meg a hátulsó ülésben. Azt tudta, hogy a gróf az idei télen nem ment föl Pestre, hanem — tekintettel a búrafordult időkre — idehaza maradt s nem is mozdult ki tavarnai kastélyából . . . Megfoghatatlan maradt előtte, hová indulhatott el az ősz főúr? Csak nem hozzá?

Megállította a kocsiját.

A gróf is észrevehette volt hűségese emberét, mert már messziről integetett feléje :

— No, hogy vagyunk, hogy vagyunk, öreg barátom?

A hintó aközben egyvonalba ért a kocsival, a tekintetes úr megállt és leszállt, odalépett a hintóhoz s levette sapkáját volt gazdája előtt :

— Megvagyunk csöndben, méltóságos uram, csak emészt a bú amiatt a szegény fiú miatt. Hát méltóságos uramnak hová méltóztatott elindulni ebben a havas világban?

— Magukhoz, öreg barátom. No, telepedjen föl csak mellém !

A tisztartó úr a grófhhoz ült, úgy, amint volt, saját fogatja pedig követte őket. Tavarna ura folytatta :

— Magukhoz indultam el, öreg barátom, hogy körülnézzek keveset az új gazdaságban. Az igaz indíték azonban egészen más. A tegnapi nap folyamán ugyanis tüzetes értesítést kaptam a Svéd Vörös-kereszt-től Turgonyi András barátunk sorsát illetőleg s ezt a hírt személyesen óhajtottam közölni a Béry kisasszonnyal, hadd legyen egy kis öröme... Mi is a keresztneve?

— Zsuska, méltóságos uram.

A gróf tovább beszélt :

— A Svéd Vörös-kereszt tudniillik addig vitte a nyomozást, míg nem megállapította, hogy Turgonyi András jelenleg is szökésben van, ami ennyit jelent, ugyebár, hogy hazafelé tart... Remélem, ez a híradás meg fogja örvendeztetni a leányát...

— Mindenesetre, méltóságos uram — felelt hálás szívvel a tisztartó úr. — S nagyon-nagyon köszönjük méltóságos uramnak egyszerű házuk iránt érzett jóindulatát.

Elhallgattak.

Szomorú és elhagyott volt a hóval takart táj, akár a temető. Elvértve egy-egy varnyú röppent föl mély szárnycsapással s károgvá lendült tovább az Omlás-pusztá irányának. Hó alatt roskadozó füzesek jelezték az Ondava folyását s még azon is túlról, egy hosszan elnyuló, lapos dombhátról idáignézett a két vinkóci templomtorony.

Igy érték el a Hallgató-molyvát... Volt ott felfordulás!

Mikor a tavarnai gróf benyitott volna az ebédlőbe, Imre bácsi éppen a hintaszékben üdögélt s az ujságba temetkezett, de ahogy megpillantotta volna a hatalmas urat és megismerte, olyat pattant, mintha tüvel szúrták volna meg alulról:

— Bocsánatot kérek... méltóságos uram... de ép a napi-események közt próbáltam... eligazodni...

Dadogott, hebeget.

— Helyes, nagyon helyes — mosolygott a gróf és kezet fogott Imre bácsival.

Aztán a mama sietett elő, hogy üdvözölje a méltóságos urat. Utoljára Zsuska libbent be és észrevétlenül meghajtotta magát keveset:

— Isten hozta nálunk méltóságodat!

— Köszönöm, kislány, köszönöm — s megsimogatta a haját. — Egy kis örömhírt hoztam magának...

Béry Zsuskának elakadt a lélegzete...

Letelepedtek az asztal köré, a grófit széles karosszékebe ültették. A nagy úr hatalmas borítékot vett elő ekkor kabátja belső zsebéből, levelet húzott ki a borítékból s széttéekintve az egybegyülteken, így intézte hozzájuk a szót:

— A fölösleges bevezetést elhagyom s egyenesen az érdemi részre térek át...

Erdélyi problémák.

(Vita két könyv körül.)

I.

Kós Károly : Erdély.

Kultúrtörténeti vázlat. Genius-kiadás. Budapest, 1933.

«Munkásságának középponti problémája az erdélyi magyarság szervezése és az erdélyiség tudatosítása. Erdély című kultúrhistoriai vázlatnak nevezett munkája határozottan ezt az eszmét szolgálja. Historiiai, művelődéstörténeti és művésztörténeti anyagával a régi Erdélyre hivatkozva találja meg a mai Erdélyiség gyökerét» — így szól Erdély szellemi életének összefoglalása Kós Károlyról, a szerkesztőről, a szervezőről, az íróról és politikusról.

Könyvét «kultúrtörténeti vázlatnak» nevezi, pedig semmiképpen nem a történet indító rúgója az első. Tulajdonképpen Erdély kultúrájának önálló jelenéhez rajzolja meg a megfelelő multat. Annak a kultúrmunkának, amelynek ma már egy zárt, külön erdélyi irodalmat sikerül eredményül mutatnia, egyik irányítója, munkása, sokszor mindenese : Kós Károly próbálja meghatározni az alapokat, amikre Erdély mai irodalma — ha eleinte öntudatlanul is — épült. A kultúrtörténeti vázlat eredménye a transzilvánizmus igazolása, amint hogy a célja is az volt.

«Lehet-e, van-e egyáltalában erdélyi kultúra és ha van, mi okból kellett lennie?» . . . az okok, amit Kós Károly felsorakoztat a külön erdélyi lélek és külön erdélyi kultúra létezése mellett inkább körülmények. Az erdélyi természet, Erdély geografiája játszik nagy szerepet a könyv bizonyítékai között, pedig a hegyvidéki és alföldi ember teremtette kultúra különbözősége még nem bizonyítja, hogy az egyik kultúrája egyedülálló, különvaló, nem provinicialis, hanem külön-nemzeti. Külön erdélyi építésetről beszél, ami alatt nagyjából csak népi építészetet lehet érteni. Martinuzzit, mint egy különvaló erdélyi politikus-ideált állítja a szemünk elé. Mert az erdélyi magyarság mai kultúrája valóban nagyszerű eredményeket termelt, mert az erdélyi öntudat magaépítette lovagvárában magát tudja tervezőnek és építőnek, az még nem bizonyítja, hogy nem gyökerezik ugyanannyira a magyar kultúrába, amennyire sokszor a magyar kultúra a nyugati hatásokba. És mindenesetre jobban fűződik a magyar vagy akár a francia kultúrához az «erdélyiség» is, mint akár a mellette élő százshoz vagy románhoz — legalább az irodalomban. Építészetben másképpen áll a dolog, hiszen ott a nemzeti jelleget valóban a regionális jelleg adja meg. Közös körülmények azonos védekezést teremtenek a ház alakjában és azonos forma legtöbbször egymáshoz közelálló díszítéseket követel. De ahogy az igazi építészet illeszkedik a földrajzi környezethez, a valódi irodalom a nyelvben találja meg a maga környezetét, földjét,

alapját és nagyon kevésbé abban, ami nem anyaga, hanem témája, a geográfiai környezetében. Közös építészetet lehet egy tájegységre építeni, közös kultúrát, közös irodalmat már valamivel kevésbbé.

Kós Károly könyve az erdélyi írás minden ízével és zamatával, az írástudó minden formakésztségével bizonyítja a transzilvanizmus igazságát. De kevésbé bebizonyítani több lett volna. A zárt földrajzi egység, mint legfőbb kultúralkotó, államalkotó tényező és mint egy nemzetiség fölötti nemzeti lélek kialakító alapja, nagyon kevésnek látszik. Mert nemcsak környezet kell a kultúrához vagy művészethez, hanem szem is. És a látás, mindig meghatározóbb, mint a látvány.

A földrajzi egységnek és a belőle következő történetnek nyelvreletti és fajfeletti erős összetartó erejében, sajnos, nem tudok fenttartás nélkül hinni. Kós Károly Erdélyről írott könyve egy benemfejezett következtetés. Előzményei: a régi erdélyi fejedelemség és a mai erdélyi irodalom, — konkluziója pedig . . . Kós nem mondja ki a konkluziót, de ki legyen igaz királyhágón-inneni magyar, aki nyugodt lélekkel merje rámondani a maga «Transylvánia vult» . . .-ját.

Szabó Zoltán.

Kós bizonyítja a különvaló erdélyi kultúra létezését. Fenti cikkében Szabó Zoltán a bizonyítás kiindulását, a földrajzi szempontot nem fogadja el támpontnak. Ha az *Erdély* szerzője egyedül a geográfiai különvalósággal támogatná az önálló erdélyi kultúra létezését, minden bizonnyal igaza volna ennek a kritikai szempontnak. De korántsem így van. A földrajzi szempont csak princípiuma a bizonyítások sorának. Hivatkozom Kós szavaira: « . . . idézem *Erdély multját, az egyellen döntő bizonyítékot e súlyos vitában* ». Tehát nem Erdély *geográfiáját* idézi, hanem a földrajzi különállás kapcsán létrejött erdélyi *történelmet*, mely aztán gazdaságilag is egyéniséggé predestinálta ezt a földet, egészen a megvalósult unió idejéig. E földrajzi helyzet kapcsán létrejött történelmi, társadalmi és gazdasági helyzet lett aztán az alapja az erdélyi öntudatnak, a transzilvanizmusnak. Ez a különálló Erdélyt valló öntudat mindenestől kifejlődött. Idézhetnék példát a XIX. századeleji magyarországi (tehát nem erdélyi) írók munkáiból, mely bizonyítja, hogy *Erdély önálló államiságának tudata* mennyire benne volt az egész magyar köztudatban. S az erdélyiek mentalitásában megmaradt az unió megvalósítása után is. Ebben az önálló Erdélyben létrejött kultúra nem kapcsolódik a magyarhoz. Hisz az a műveltség, amely Erdélyben a virágkor idején kifejlődött, Magyarországot megkerülve jutott a Királyhágón túlra. Hisz hogysis hozhatta volna Descartes filozófiáját a törökdült anyaországból Apácai, mikor a későbbi Bolyaiak is Jénába és Göttingába kellett, hogy menjenek matematikai rendszerük alapjaiért.

Mondhatnák erre — igen, de ez a magasabb, a tudományos kultúra, amely csak a kevesek kiváltsága volt. Más a helyzet a közösségi, a népi műveltségnél. Itt azonban még nyilvánvalóbb támpontok vannak Szabó fel-fogásának cáfolására. Három különböző fajú és gyökereiben ellentétes műveltségű nép lakik együtt Erdélyben. Ez a három nép a hosszú együttlakás alatt szükségszerűen cserélte ki kultúrjait. Nem is csak a képzőművészetük öltött hasonló jelleget, hanem minden bizonnyal kiterjedt a népi viseletre, szokásokra és zenéjükre is. Sőt egyes népi rétegek földrajzi érintkezésének határmesgyénén, ahol a kétnyelvűség általános, cserélődött folklórkinésük is.

De mindez nem is kétséges. Arról azonban szó sincs, hogy ez a három nép sok százados együttlakásban uniformizálódott volna. Kós sem mondja ezt, sőt ellenkezőleg így ír: «Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni . . . Ellenben a három együttélő kultúra tudattalanul állandó és soha meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különválásaik ellenére is típusosan erdélyivé tegyék». S ezenfelül mind a három népnek megvolt a maga külön törekvése: a nyugati kultúrák átültetése Erdélybe. Ahogy az Apácaiak, a Bólyaiak és Körösi-Csomák nyugati kultúrát vittek az erdélyi magyarságnak, ugyanígy fenntartották a nyugateurópai kontaktust a szászok és az erdélyi románság, midőn műveltségük késve, de kifejlődött, nyugati szellemet ültet a románlakta erdélyi területekre, jóval megelőzve a regáti románság nyugatfelé tekintését.

Ezek az alapokon épül fel Kós Károly felfogása, amelyeket igazolnak a szaktörténetírás tényei. Szekfü Gyula is — az *Erdély* első kiadását bírálva — csupán pár kiigazító megjegyzést tett, amelyek az elgondolás lényegén nem változtatnak. Azonban felületes volna csupán Kós felfogásának minősíteni ezt a munkát. Ő csak tudományos szintézist adott arról, ami az erdélyi gyökerű magyarság szellemében benne van, s ami a Trianon után újraéledt erdélyi magyar szellemnek is indítóerejű meghatározója lett, alapjává vállalva a lendületes irodalmi életnek.

Szeged.

Tolnai Gábor.

II.

Tolnai Gábor : Erdély magyar irodalmi élete.

Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának kiadása. Szeged, 1933.

Tolnai Gábor most megjelent könyvében ügyesen mutat rá az erdélyi és a magyarországi irodalom folytonosságára. Miután megállapítja, hogy az új erdélyi irodalomnak semmiféle szerves kapcsolata nincs a Trianont megelőző idők vidéki próbálkozásaival, arra az eredményre jut, hogy «az új erdélyieknek a modern magyar irodalom izlés- és látásvilága adta az indítást». Ezt a momentumot azonban nem tárgyalja eléggé világosan. Egyhelyt azt állítja, hogy az erdélyiek a modern magyaroktól «örökölték» látásmódjukat. Azt azonban rögtön hozzátesszi, hogy a tehetőségesebbek ezt az izlés- és látásmódot gyökeresen elerdélyesítették. Máshol «szellemtörténeti összefüggésnek» fogja föl ezt a jelenséget.

Az összefüggés megállapítása kétségtelenül helyes. A megfogalmazás, a megszorítások ellenére is féreértésekre adhat alkalmat. Az az izlés- és látásmód, amely a modern magyar irodalomban megnyilatkozott, az egész magyarság uralkodó izlés- és látásmódja volt. Ezt az erdélyiek nem «örökölhették», mert eleve megvolt bennük. Hiszen, amint azt Tolnai maga is kimutatja, nagyobbára kortársai voltak a vezető magyar íróknak. Ez a látásmód visszanyúlik a háborúelőltre. Közbejött külső és belső körülmények döntötték el, hogy Pesten és Erdélyben más és másféleképpen jutott kifejezésre ez az azonos látásmód.

A munka egyik alapvető elve tehát az *összefüggés* megállapítása. A másik a transzilvanizmus szerepe a további fejlődésben. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a trianonutáni állapotok következtében föléledt transzilván gondolat for-

máló ereje hozta létre azoknak a különbségeknek nagyrésztét, amelyek az erdélyi irodalmat elválasztják a hasonló talajból táplálkozó magyarországitól. Ez Tolnai könyvéből is kitűnik, bár a problémát ilyen formában nem veti föl.

A sokat bolygatott transzilvanizmussal szemben kissé elfogódott. Hivatkozik a transzilvanizmusra vonatkozó különféle megállapításokra, de nem tud összefogó képet rajzolni belőlük s egyéni véleménye sincs a tárgyról. Végeredménye mindössze annyi, hogy van transzilvanizmus, van erdélyi öntudat s hogy Erdélyben liberálisabb a gondolkodásmód, mint az anyaországban. Ezért aztán, ha a továbbiakban föl is merül a transzilvanizmus, mint hatóerő, az olvasónak mindig magának kell megalkotnia a transzilvanizmus fogalmát.

Mindebből kitűnik, hogy az egyező vonásokat a korszellem, a különbségeket a regionális adottságokból, politikai, gazdasági stb. eredőkből összevetődő transzilvanizmus magyarázza. Ez lehetett volna a munka alaprajza. Tolnai módszere azonban bizonytalan: ingadozik a pozitívizmus és a szellemtörténet között. Külön tárgyalja az eseményeket létrehozó erőket s külön magukat az eseményeket. Az irányító erőket a «Transzilvanizmus» és az «Új irodalom kialakulása című fejezetekben» ismerteti. A következőkben az eseményeket sorolja föl. Kronológikusan, tehát nem szellemtörténeti csoportosításban. Ebből az következik aztán, hogy a tömérdék tény eltakarja a fejlődés szellemét s az események szintjétől nehéz a hatóerőikig mélyülni. Ugyanekkor nyilvánvaló, hogy tények pusztá megállapítására szorítókozó történetírás nem elégti ki. Időnként megpróbálja a ható erők szerepét kimutatni. Ebből a módszertani bizonytalanságból származnak a munka hibái. Az erdélyi és magyarországi irodalom összefüggése, bármennyire is védekezik ez ellen Tolnai, könyvében inkább hatásnak, mint szellemtörténeti kapcsolatnak tűnik föl. Az optikai csalódást a módszer bizonytalansága okozza. Ugyancsak ez akadályozza meg, hogy a transzilvanizmus szerepét világosan meg lehessen érteni.

Az adatok összehordása, csoportosítása s az események kronológikus vázolósa mindenképp értékes. A további kísérleteknek számot kell vetnie Tolnai eredményeivel. A tárgykörben első magyarnyelvű munka *Erdély Magyar Irodalmi Élete*. Az első hasonló tárgyú munkát Chineziu, a kolozsvári egyetem magántanára írta román nyelven.

A továbbiakban részletes ismertetést kapunk a trianonutáni első évek kusza és reménytelen kapkodásairól, az iránytalanságról, a tervszerűtlenségről, a közönség közömbös lustaságáról, az irodalmi előadások közönségformáló erejéről, a következetesen sikertelen lapalapításokról, a rövidlélekzetű kiadói vállalkozásokról s végül arról a hatalmas munkáról, amelyet a határozott irányban haladó, tervszerűen dolgozó s a szétszórt erőket egyesítő *Pásztor-tűz*, *Erdélyi Helikon* és az *Erdélyi Szépműves Céh* végzett. A *Céh* szerepéről lelkiismeretesen beszámol. Megfigyeli sajátosan erdélyi szervezetét: a *Céh* vallási, politikai és művészeti irányra való különbség nélkül mindenki előtt nyitva áll. Helyes az a megfigyelése is, hogy a *Céh* elmozdította közeledés az erdélyi írók között a véglegesített egyklick-rendszer, a túlságosan baráti együttműködés bénítólag hatott a kritika kifejlődésére.

Hiányos az erdélyi tudományos életről írott fejezet. Annál teljesebb a színházról szóló. Számtalan érdekes és a magyarországi közönség előtt valószínűleg ismeretlen megállapítást tesz. Hangsúlyozza Kuncz Aladár nevelői, öntudatosítói munkáját, amely komoly tényezője sok erdélyi író fej-

lódésének. Meglátja az összefüggést Tessitori Nóra szavaló-körútjai és a modern magyar líra erdélyi elterjedése között. Rámutat arra, hogy a kezdetben misztikus és főleg irodalmi téren megnyilvánuló transzilvanizmus a fiatalabb nemzedék lelkében átcsap a szociológia területére . . .

Mindent egybevetve, Tolnai nagy hézagpótló munkát végzett. Munkája végzésére a legalkalmasabb időt választotta ki. A magyarországi és az erdélyi irodalom egyformán fordulópont előtt áll. A népiesség szorgalmasan hanyatlík Magyarországon, Erdélyben Tamási új könyvével, *Abel a rengetegben*, új útra tért. A modernebb, európaiabb irányok sem a Királyhágón innen, sem túl, nem tudtak túlsúlyra vergődni. Elérkezett tehát az irodalomtörténeti pillanat az eddig fölmerült s még tisztázatlan problémák tárgyalására.

Kolozsvári-Grandpierre Emil.

Ahogy egy irodalom megszületik, megnő és útjára indul, ahogy tisztán kulturális eszközökkel magyarságot tart meg és erdélyiséget teremt a maga számára, az nemcsak kitűnő tanulmányanyag, hanem izgalmas fejlődéstörténet, majdnem regény. Hőse nem hős, hanem kollektívum; történése nem történés, hanem már történet. Tolnai Gábor könyvének első értéke, nem a hat oldalon felsorolt szakirodalom részletes anyagismerete, hanem az a látószem, amely ezeket az eszközöket élő történéssé, fejlődő kultúrává teljesíti.

«Az új művészeket, írókat semmiképpen nem lehet kapcsolatba hozni a trianonelőtti Erdély kisigényű literátoraiival. A helyi előzményekkel nem lehet összefüggésben az új irodalom. Az erdélyi irodalom nem helyi igényekből nőtt ki, az erdélyi irodalmi lokális kiterjedése az ú. n. «modern magyar irodalomnak». Ez a gyors kivirágzás az Ady körül csoportosult irodalmi korszak szellemi tevékenységéből sarjadzott ki. Az új erdélyieknek a modern magyar irodalom ízlés- és formavilága adta az indítást.»

Tolnai könyvének ez az alapmotívuma, amellyel a mai erdélyi irodalmat bekapcsolja az irodalom folytonosságába, utolsó hullámaként annak, ami a századvég francia irodalmával indult és nálunk Adyékban csúcsonyosodott intenzív irodalmi életté, igazi helyét mutatja a mai erdélyi irodalmi életértékelésének. Ezzel bizonyos mértékig ellene mond annak, amit ma sokan az erdélyiek a maguk irodalmáról hisznek, mert a szellemi élet határait nem vonja meg a tájegység határainál. Viszont ebben a beállításában ez az irodalmi élet megkapja a maga organikus fejlődésének szilárd alapjait. Kós Károly ezt az organikus alapot az «erdélyiségben»: a transzilvanizmus alapjában, Tolnai egy irodalmi áramlatban látja. Kós Károly látása szerint az erdélyi irodalom mintha egy új kultúrtörténet alapjait rakná, Tolnai Gábor látása szerint egységesen és pontosan illeszkedik a mai magyarság kultúrtörténetébe.

Az Erdélyben lett irodalom *értékéről* Tolnai ebben a könyvében keveset szól. Méltatásai a *szervezőknek* szólnak és nem az íróknak. Ez szükséges következménye annak, hogy a szerző szellemtörténésszé rövidítette magát és az esztétikusnak egy külön tanulmány még nyomdafesték alá nem került lapjain adott helyet. Ebben a könyvében a címe szerint is az *irodalmi életéről* szól és nem az *irodalomról*. Ami az irodalmi életnek feltétele kell legyen. Ezen a ponton könyvből éppen az hiányzik, ami a művészet számára örök, az *tróké* értéke. És könyvében az foglaltatik, ami a művészet számára aktuális, a történet számára kűtfő, az irodalmi élet.

Az egyetlen, amit hiányosnak lát az erdélyi irodalomban az objektív

kritika, de talán nem egészen tévesen hisszük, hogy a kritikának *kívülről* kell jönnie, amint hogy a szellemtörténet is kívülről íródott meg legobjektívebben. A másik pont, ahol Tolnai engedményeket tesz kissé a maga véleményének is, a fiatalok, a folytatók munkájának a tárgyalása. Ezek irodalmi téren eddig semmi jelentékenyt nem mutattak és tudományos kísérleteik, ha jelentékenyebbek is, mint az irodalmiak, még szintén eltörpülnek az apák eredményeinek árnyékában. Persze fiatalokban, különösen, ha kisebbségi fiatalokról van szó, inkább bízni kell, mint elstetett véleményt mondani róluk.

Buday György címlapja nemcsak kitűnő fametszet, hanem elsőrangú címlap is. Tolnai Gábor munkája méltó a Szegedi Fiatalokhoz és méltó a tárgyához. A «transzilvanizmus», az «erdélyiség» és az erdélyi irodalom értékelése higgadt és komoly felfogásában kitűnően megfér az Ady-mottóval: «*Dunának, Oltnak egy a hangja*».

Szabó Zoltán.

Ha az erdélyi jelleget vizsgáljuk a tizenöt éve megszállva tartott és természetesen mesterségesen szeparált Erdély irodalmában, akkor három teljesen különálló részt találunk abban: egy specifikusan erdélyi színezetű, Erdélyből eredő irodalmat és egy másikat, az előbbihez asszimilálódni igyekvőt, amely azonban — s itt részben igaza van Tolnainak, — lényegileg közelebb áll a magyarországi irodalomhoz; és végül az emigráció szelleméből táplálkozó ad hoc erdélyiségű magyarországi írókat. Az elmondottak a transzilván irodalomnak nem éppen sarkalatos jegyei, de mivel szerző annak fogta fel, próbáljuk valódi értékére szállítani és véglegesen meghatározni. Az így különválasztott irodalom tehát csak látszólag egységes irodalom. Mindhárom valójában az anyaországból ered. Azt, hogy mi határozza meg egy író működésében az erdélyi jelleget, nem könnyű megállapítani. Lehet geográfiai, lehet szociológiai úton megközelíteni a problémát, de a bizonyos faji determináltságot nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Pro és kontra lehet vitatkozni Erdély irodalmi életének erdélyi és magyarországi szemmel való látásmódjáról, de a *különvaló jelleget* kell elsősorban uralkodónak elismerni. Az előttem levő két vélemény nemcsak egymással, de az enyémmel is nagyrészt ellenkezik: érzésem szerint egyikük sem fogta meg gyökerében a problémát. Grandpierre szerint Tolnai a transzilvanizmusról «nem tud összefoglaló képet rajzolni». Igaz. De nemcsak ebben van a hiba, hanem abban is, hogy egyáltalán nem tudja meghatározni ezt a transzilván jelleget. A transzilván gondolatot nem az irodalomból kisugárzó lelkeségben keresi és találja meg, hanem pusztán külsőségekben igyekszik azt «őlfedezni». De nézzük a könyvvel kapcsolatos kérdéseket sorban. Tolnai kiindulása nem egészében elfogadható: «Erdélyi magyar író ma mindaz, aki a románoktól megszállott területeken tollával szolgálja a magyar irodalmat». Igen ám, de ha nem teszünk különbséget tehetség és tehetség között, akkor valóban mindenki író lenne, aki tollát forgatja. Tolnai «a művek mögött dolgozó erőket kísérli megvilágítani», bár elfelejti azt, hogy az irodalmat az ezekből a művekből kiáramló értékek hozzák létre és lendítik elő. Ilyen jelenségek vizsgálatánál, esetleges értékeléseknél nem elég az «irodalom-mögöttiségeket» vizsgálni, hanem az irodalmi élet lényeges, mondhatnám apriori elemeit, szóval annak esztétikai súlyát is meg kell állapítani. Tolnai hosszasan tárgyalja a decentralizációs törekvéseket, de tulajdonképpeni tárgyának lényegére nem tér rá. A *centralizáció és decentralizáció* c. fejezet-

ben egyáltalán nem világította meg a címben fölvetett érdekes problémát, úgyszintén, amint már említettem, a *transzilvanizmus* gondolatát sem tudja megnyugtatóan megoldani, másodrangú jelenségeknek tulajdonít nagy fontosságot, viszont jelentős mozzanatokat figyelmen kívül hagy, pl. nem szerencsés gondolat az erdélyi magyar irodalom felvirágzását csak az ottélő magyarság «önállóságának» érdeméül tüntetni föl. Szerző oldalakon keresztül áradozik az *Erdélyi Helikon* érdeméről, de nem veszi észre annak heterogén jellegét s világnézeti bizonytalanságát, bár még ő is kénytelen elismerni, hogy a «szellemi határkönek» felfogott Helikon «csak egyet nem bírt keresztülvinni, egységes kritikai szellemet». Pedig legnagyobb fogyatkozása az erdélyi irodalomnak a kritikai szellem teljes hiányából keletkezett. Nem voltak kritikussai, akik a «vadhajtásokat lenyesegették» volna és irányítólag hatottak volna az irodalmi életre, úgy az írókra, mint ezeken át a közönségre. Erdély-ben megisméltődött Kazinczy korának kritikátlan irodalomfölfogása: mindenki istenfi volt, aki tollat forgatott. A nagy reformátor módosította ezt a fölfogását s istenfinak csak a nyelvújítás íróit és híveit tartotta, természetesen a legkisebbet éppen olyan nagynak, mint akár Kölcseyt. Erdélyben azonban minden tollforgató «istenfi» még ma is. Erre a fontos jelenségre a szerző is céloz: «így az emberek közül mindaz, aki valamelyes talentumot is érzett magában, tollat fogott, annál is inkább, mert ezzel bizonyos hazafias célt is vélt szolgálni» — Tolnai nagyon enyhe fogalmazásában. Azonban igyekszik ő is átsiklani fölötte, pedig fontos lett volna már egyszer szemébe nézni az igazságnak!

Tolnai könyvének nem minden kérdéséhez szóltam hozzá, így a nagyon ügyesen készült *Színjátzsás, dráma* c. fejezethez sem, de nem is akartam érinteni minden problémát, csak azokat, amelyekkel nem mindenben vagyok vele egy véleményen. Tolnai bevezető soraiban nem Erdély irodalmának történetét ígérte s ezért csak az irodalom életének folytonosságát rajzolta meg. Könyvével az erdélyi magyar irodalom életének problémáját azonban nem érezzük még teljesen elintézettnak, de így is, ez a nemcsak szorgalommal, hanem hozzáértéssel készült alapos összefoglalás nagy lépéssel vitt előre a kérdést a végleges megvilágítás felé.

Kozocsa Sándor.

Reymont: Az ígéret földje. Regény. 1932. Dante-kiadás.

Az a világ, melyet a lengyel költő hatalmas látomássorozatában még-egyszer végigálmodunk, az a mohó, önző, munkában és gyönyörhajszában fáradhatatlan, építő és szenvedélyes világ nincs többé. Eltűnt, odaomlott «Atlantis»-társai közé s minden kísérlet, mely menteni szeretné ezt az óceánbamerült, kincses szigetet, meddő erőlködésnek látszik... A tizenkilencedik század ez, a technikai csodák, a lázas iparosodás és a viruló kapitalizmus kora: apáink «boldog» és írigyelt ifjúsága. Az em-

beri fejlődés soha nem sejtett csúcsokra lendül. A világ egyetlen, mindent beszippantó «dondoni vásár» s a földből, mint valami varázsszóra, gyárművek ezrei szöknek fel és magasodnak az égnek. Olyan iram, amelynek nincs és nem is lehet egy perenyi szünetje. Az élet új fejedelme a pénz. A pénz világít ennek a megifjult emberiségnek s titokzatos hatalmával szakadatlan erőfeszítésre tüzei a lihegőket. Osztályharc, munkásmozgalom, gazdasági válság: akkor még nem rengető vulkáni robbanások, csak a mélységek halk moraja. Aránylag zökkenőtlen évszázad, csendes és

békés ; de méreteiben ijesztő és ámulatbaejtő : végtelen piramishordás. Napoleon bukásától a világháború kitöréséig a pénz és munka époszát éli az emberiség.

Vagy ne mondjuk talán éposznak azt a hallatlan emberi teljesítményt, mely hitvány, alig ezer lelket számláló falvacskákból néhány szorgos évtized alatt félmillió világvárosokat teremt? Hová törpül emellett a normannok hetyke kalózkodása, a Niebelung-viszály vagy a görög vitézek táborozása Trója falainál? Lodz városa a mult század végén már negyvenezer munkást foglalkoztat s évente százmillió rúbel értékű árut termel. Lodz a pénz, a hatalom, a mesebeli lehetőségek városa. Csoda-e, ha ropant növekedése széles országrészek és egész nemzedékek életerejét habzsolja fel? Ha kismimizett paraszt és földtelen nemes, német, zsidó és lengyel úgy iparkodik e félelmetes és igézetes «kéményerdő» felé, mint valamikor Kaliforniában az aranykeresők dantei karavánja?

Lodz a gyors meggazdagodás, az ipari legendák «igéretföldje».

Mikor Reymont maga is belevetődik ennek a zúgó életfolyamnak a sodrába, a hősköltevény körvonalai már teljesek : Lodz egyetlen, szédületes arányú üzem, mely ontja a szövet- és vásznméterek százazereit. Ez azonban még korántsem jelent megállást és nyugalmat ; ez a folytonos kezdés és vállalkozás ideje, mely mindig újabb harcokat és új fejlődési vonalakat indít.

Reymont regényének a hőse volta-kép maga — a város. Ez a szutykos és kormos óriástest, mely mint egy «modern» Gargantua, irtózatossá vágygallyal fal és emészt. A hősi évtizedek, a nagy éposz valamelyik parányi «epizódját» adja, a tarka és zsbivásári hétköznapiakat, a műhelyek és fogadószobák, a korcsmák, mulatóhelyek és színházak életét ; s

aztán ráejti lámpája fényét e szomorú kalitkák lakóira is, az emberekre, akik öntudatlan sejtcsoportokhoz hasonlóan úsznak tova ebben a határtalan érrendszerben, amerre éppen a szükségszerűség árama hajtja őket. Az élet maga sem lehet zürösebb és érthetetlenül bonyolultabb, mint Reymont regényének szerteágazó meseje. Eleinte valósággal aggaszt, nem tévesztik-e a szerzőt saját útvesztői. Reymont nem egyetlen meseszálát bogoz : az ő regénycsináló gépezete épolyan összetett, akárcsak Lodz boszorkányos masinája, a szövőgép. Emberek, sokrétű tömegek, egész családok és nemzedékek sorsa fut és fonódik itt százféle tarka szállal, látszólag teljesen rendszertelenül, hogy végül is az életábrázolás csodálatos szépségű szövetévé egyesüljön. Reymont nem elmondja, de ábrázolja, élően érzékelteti az élet furcsa, szürke kúsaságát.

Abban az időben, mikor úgylát-szik, az európai világkép Zola kísérleti regénymonopóliumában talál hűséges kifejezőjére, Reymonttól misem áll messzebb, mint a naturalizmus nagymesterének gondos, kerekded, ötvösködő művészete. Egy-két vonása talán rokon a francia íróéval ; Reymont is szereti a szimbolumokat, nála is különös jelentőséget kapnak a holt dolgok : a kövek, a falak, a gépek, a kémények ; sőt magát Lodzot is fűzik bizonyos testvéri szálak a második császárság mohó, marakodó, kánkános Párizsához. S ha Reymont tanult is valamit a franciáktól, ez csupán annak az igazolása, hogy azt a mély és egyetemes hatást, mely azidőtájt Balzac-Flaubert-Zola alkotószelleméből szétsugárzott, alig kerülhetette el európai író. De a lengyel költő örök szomorúsága nem azonos Zola merev és gazdaságos politikai sötétlátásával. Tisztább, emberibb és egészen más talajban gyökerező. Reymont elsősorban is lengyel. De ezt

a tényt irói-irányító hivatása sokkal különb s nehezebb felelősséggel súlyosbítja, mintsem kora divatos politikai szemlélete parancsolná. A nemzetiségi kérdést nem tudja szép, alhazafias szólamokkal elintézni: a lengyel nép jövő boldogulását nem politikai síkban látja. Általában: Reymont nem az a «zóon politikon», akit a tizenkilencedik század parlamentáris szelleme tenyésztett. Világnézete és eszméi «Betrachtungen eines Unpolitischen». De csak látszatra.

Mert valójában Reymont igenis politizál. Ez a politika azonban akkor — a mult század nyolcvanas-kilencvenes éveiben — még csupán talajtalan mag: reakciós és üldözött. Hosszú időnek kellett még jönnie, harminc-nyolcvan esztendőnek, világháborúnak, bolsevizmusnak, gazdasági válságnak, a mult egész csödjének, hogy ebből a magból sudár törzsré épüljön, korona lombosodjék.

Reymont regénye jövőhirdetés, a mai Fiatal-Európa evangéliuma.

Ha letisztogatjuk a hatalmas regénytest «felesleges» zsiradékait, lassan mégis csak kibomlik a mese: ennek az egész nagy élő szervezetnek a tartóváza. S ez a sovány történet nagyon is figyelemreméltó.

Három lodzi fiatalember-jóbarát, egy lengyel, egy német és egy zsidó gyáralapításra szövetkeznek. Vérbeli «lodzi ember» mind a három. A lengyel Borowiecki nemesi hajtás, igazi úr s a maga szakmájának élismert és jól fizetett munkása; a német Max Baum becsületes, szorgalmas, képzett mérnök, a zsidó Welt Móríc pedig eleven és pompás szimatú üzletember. Mindjárt, vállalkozásuk kezdetén gyapotválsággal siet segítségükre a véletlen: így pénzhez és nyersanyaghoz jutnak. Műveleteiket, ügylátszik szerencse kíséri. A szerencse azonban csak addig hű, míg voltaképpeni munkájukhoz, a gyárépítéshez nem fognak. Ekkor egyszerre százféle akadály

ágaskodik eléjük. Késik az anyag, okoskodnak a hatóságok, begombolkoznak a pénzintézetek. Hármójuk között is megbomlik a baráti egyetértés. Magántermészetű, lelki vagy családi bajok szegik a kedvüket; Max elveszti anyját, Borowiecki pedig apjával és menyasszonyával kerül ellentétbe. Aztán egyre ingerültebbek s a lényükben rejlő «természetrajzi» különbség napról-napra nyilvánvalóbb. A lengyel Borowieckit, akire a történet súlypontja esik, áthidalhatatlan mélység választja el a zsidó Welt Mórictól. Borowiecki azok közé a lengyel urak közé tartozik, akik szakítottak családjuk és rendjük ősi felfogásával s kemény akarattal indulnak az új világ meghódítására. Műszaki lángész, túlzó, erőszakos egyéniség, a vállalatok valósággal vetélkednek érte: ő a város «sztárja» és a nők kedvence. Megveti az osztályos társait, a bukott földbirtokosokat, akik idejönnek szerencsét próbálni s kábán, idegenül ténferegnek ebben az új, rohanó életben. Nem érez semmiféle szánalmat és nem ismer semmiféle régi közösséget. Talán igaza is van... Mert Borowiecki mégis csak több, mint egyszerű vállalkozó. Szívós harca valóságos nemzeti hőstett: hiszen saját személyében akarja megtörni azt a szörnyű és tudatosan terjesztett babonát, hogy lengyelnek nincs helye ebben a kicserélt világban.

Borowiecki nem szaval, nem kerteskedik; de lelke gyökereig érzi, ezzel a küzdelemmel népe egész jövőjét kell megalapoznia. Most válik el, elég izmos-e a lengyel, hogy versenytársa lehessen németnek, zsidónak. Feladatát abban látja: a lengyelnek, ha győzni akar, meg kell nemesítenie, becsületes munkával komoly színvonalra kell emelnie Lodz vásári termelését.

Mikor Reymont elbeszélésének ehhez a fordulójához érkezik, eldobja

a «hűvös tárgyilagosság» megtévesztő álarcát s előttünk áll a legmaibb ma «nacionalpolitikájának» eszmehordozója és forradalmas hirdetője. Itt már nem óvatoskodik többé. Kíméletlen szókimondással világít rá azokra a sötét erőkre, melyek csirájába szeretnék fojtani a bontakozó lengyel életakaratot.

Ime Grossglück, a zsidó bankár: «... minék nekik (a lengyeleknek) gyár? Járjanak vadászni a határokra, flörtöljenek a mások feleségével, politizáljanak, páváskodjanak az egész világon!» De ha mindenáron Lodzot akarják, «hát csak jöjjenek ide, van itt elég hely... bakterek, irodaszolgák, parádés kocsisok számára, ezt ők nagyon jól csinálják, ebben valóságos specialisták...»

S míg ez a szívós, vérségi összekövés lassan egészen befonja, körülhálózza, Borowiecki csak épít, épít, fáradhatatlanul. Aztán egyszerre csak robbanás rázza meg a fiatal gyárat: szörnyű, tragikus figyelmeztetés. De Borowiecki nem csügged. Eltakarítja a romokat és épít tovább. Átlábol minden akadályon, már állnak a falak és zúgnak a gépek: amikor tűz üt ki s porrá omlasztja egész élete munkáját...

Ez a regény. S mire végére járunk, Reymont «politikája» vitathatatlan katekizmussá tisztul bennünk. A tizenkilencedik század olyan új életformát hozott, mely a lengyel nép számára nem nyújt fejlődési lehetőséget. Ez a szabadverseny és betegesen individualista kor a mohó, anyagi, amorális fajtáknak kedvez; a keresztény középkor szellemében nevelkedett, úri, földműves-katonás nemzetek megfulladnak benne. Való, hogy Lodz «az ígért földje». De kinek? Kiknek?

Reymont regényét nemcsak művészi értékei emelik ki a magyar nyelvű könyvtermésből. Ez a nagyszerű írás sehol a világon nem lelhet

hűbb s értőbb olvasókat, mint éppen nálunk. Napról-napra ámultabban ébredünk a magyar-lengyel sorsközösségre. Hiszen így vergődünk és harcolunk mi is egy szüntelenül sugalmazott «Minderwertigkeits-komplex» ellenében, mi magyar «irodászolgák és parádés kocsisok». De hol a magyar regény, mely a mi szomorú, golgotás ígért földünket így megmutatná?

Reymont könyvének magyar kiadása nemcsak irodalmi esemény!

Szakáts László.

Kodolányi János: Sötétség. Új Irók. Debrecen. I. kötet.

Kodolányi János a sötétség írója. Ha alakjainak különböző tulajdonságait és végzeteit közös nevezőre akarnám hozni, valóban nem találhatnék magyarozóbb és gyökeresebb jellegzetességet a sötétségnél. A Kodolányi-mű jellemjegyeiben ez az a tőszám, amelyből minden összefüggés ered. A sötétség, amelynek érzelve a rosszindulat, tette a gonoszt. Alakjaiban az ön- és fajfenntartás cikornyátlan ösztönei gomolyognak s az embernek, állatnak és földnek ebben az apokaliptikus harcában villan föl, a beteljesedett tragédia egy-egy villámában, az elrendelt sorsú ember arca. A paraszté és a városi proletáré, akik nem menekülhetnek a föld és a pénz mágiájából. Ebben a sötétségközegben minden megmozdulásnak tragikus gravitációja van.

Ez robbantja össze a *Sötétség* hőseit s ez oltja ki Juli asszony életét. Julinak meg kell szabadulnia szegénétől, ezt határozta a föld osztatlanságáért reszkető családi és baráti tanács s alá kell vetnie magát a Piókás szülő gyilkos kezének. Itt nem róla van szó, nem a gyermekéről, hanem egyedül a földről. S az ösztön döntő szava mellett elvész minden más kapcsolat indítéka.

Sorsuk sűrű fekete vízében kavargó

emberek ezek, mint Kodolányi minden embere. A tragédia predestinált láncával kapcsolódnak egymáshoz. Mégis mennyire mások, mint a hellén tragikum hordozói! A hellén tragédiából éppen a sötétség hiányzik. Az egyéni sors tragikumán a hellén világnézet napja süt át. A bűn és a kárhozat sötétjén az erény és a kiengesztelés fénye. Az antik hős bukásával mindig maga fölé emeli az eszmét, amelyért küzdött, Kodolányi minden elbukó hősével együtt bukik az egész világrend. Kegyetlen, merev, végérvényes világrend ez, amelynek se mennyországa, se feltámadása nincsen. Börtön, melyből az író csak ritka ajándékpillanatokban menekülhet a saját érzései világába.

Egy ilyen pillanat gyümölcse a könyv második elbeszélése, a *Vallo-más*. Mint egy forró, piros véresepp, úgy ég ez a kis elbeszélés a Kodolányi-mű komor közetén. A meghatott emlékezés meleg párája száll fel belőle. A gyermekkori emlékek — az ősi kúria, a kis testvér, a zord nagyapa — ködképeiből egy álmaít vesztett, magára maradt ember mély szomorúsága csapódik ki. S leleplezi az írot. A sötétségnek rejtett fényforrása van. A valóság kíméletlen, személytelen tárgyilagossága mögött multba menekülő szépségvágy kínlódik.

Éz a vallomása Kodolányi *Sötétség* című könyvének. S ezzel a vallomással, amely a legfinomabb árnyalatú írásművészet nyelvén szól, Kodolányi írói egyénisége teljesebbé lesz olvasói előtt.

Sz. S.

Dékány András : A gyár. Budapest, 1933. Káldor kiadása.

Az irodalom életének törvényszerűsége, hogy a korok megtermik a maguk regényét. A *gyár* is ilyen kortermék, még pedig annak a ma folyó életnek a terméke, amelynek a közép-pontjában a gyár áll és körülötte mo-

zognak, élnek, szenvednek és küszködnek az emberek és halálosan komoly tusát vívnak a hullámokkal, amelyeket a ma szennyes árja feljük sodor. Szegény kis mérnökből lett hatalmas vasgyáros, parvenu sertészlálócsalád a végső következtetéseket józanul levonó apával és a felfelé törekvő anyával és leányaival, a második nemzedék két különös tagja, a leány, aki az apához húz és letagadhatatlan benne a vérében magával hozott egyszerűség és természetesség, s a fiú, akinek gögjét és lelki sivárságát csak valami rendkívüli katalizma törheti meg és töltheti be életét újabb, nemesebb tartalommal, a pilóta a maga ismert jellemzőivel, éppen úgy, mint a mérnökből lett gyári munkás és a csupa tűz, csupa lélek keresztényszocialista pap áll az előtérben, hogy az élet e riportjához a sötét kulisszát a félelmetes és mégis nélkülözhetetlen gyár adja.

Valóban, amolyan nagy riport ez a regény. Ami történik, semmi sem valószínűtlen, semmi sem hihetetlen a gyár korszakában. Szerző végeredményben elkönnyveli az eseményeket, amelyek végigválnak ezeken a jólismert, mindennapi embereken. Így a regény nem is tart nagy igényre számot és szerzőnek nem lehetett más célja, minthogy megfogja és rátapintson az ujságiregény lényegére. S e tekintetben figyelemreméltó munkát végzett. Mert riportot, beszámolót és ujságcikket éppen úgy, mint ujságiregényt is sokféleképen lehet írni. S ez nem a stílus, inkább az ember, a szív kérdése, A bajba jutott embernek is lehet mentsége, lehet szánsalomraméltó és ha eszközt nyújtunk neki, amivel feltápaszkodhatik, újrakezd már-már suthadobott életét. Aki erről az emberről beszámol, lehet közönyös, talán rosszindulatú is vele szemben, mert csak a bűnbetorkolló életutat nézi, ám lehet melegszívű embertárs, aki lehajlik a megtaposott

emberért és lábrasegíti. Ez utóbbi Dékány András is, akit a nemes emberi szándék vezetett abban, hogy szociális regényt írjon. Nem akart elmélyülni, a lélek finomabb vetületei nem érdekelték, egyszerűbb és közelebb fekvő megoldásokat keresett és minden törekvése az volt, hogy a ma emberi nyomorúságára felhívja olvasói figyelmét. S ha mélységet és súlyosabb összetételeket keres és nem egyik napról a másikra rójja a regény fejezeteit, az ő tisztultabb életfelfogásával, stílusával és írói készségével megalkotja majd a valódi szociális regényt.

Dénes Tibor.

Gyermek és zene. Az ezidei magyar nyelvű zeneirodalom csak kisebb cikkeket, tanulmányokat mutathat fel. A Népművelő Bizottság jóvoltából és *Siklós Albert* ki tűnő szerkesztésében megjelenő «Zene» című folyóirat, ugyan igen szűk terjedelemben, de mégis hoz zenei cikkeket is. Emellett *Molnár Antal* szerkesztésében «Népszerű Zenefüzetek» címen indult meg egy sorozat tanulmány. Első füzetét maga a szerkesztő «*Gyermek és zene*» címen bocsá-

totta szárnyra. Az újabb gyermekpszichológiai vizsgálatok külföldön már régen megtermékenyítették a zenei tehetségre vonatkozó kutatásokat. Schünemann Georg professzor nemrég terjedelmes könyvben tette közé éveken át folytatott idevonatkozó módszeres vizsgálatainak eredményeit. (Musikerziehung.) Molnár Antal széleskörű érdeklődésének, az aktuális szükségleteket felismerő nagy tudásának köszönhetjük, hogy bár szerény keretek között, magyar nyelven is megjelent e kérdéstről tájékoztatás. Világosan, közérthető módon tárgyalja a csecsemőkortól a serdülő korig a gyermeknek a zenéhez való viszonyát, megmutatja azokat az eszközöket, amelyek a gyermeki lélek fejlődéséhez mérve a legalkalmasabbak a zenei készség helyes irányú fejlesztéséhez.

Ugyancsak e szerzőtől jelentek meg «*A zenetörténet megvilágítása*» címen pár évvel ezelőt tartott három előadása. Különösen a stílusközlő szöveg fejezet híven dokumentálja az író eszmegazdagságát és kiváló képességét a problémák színes, sokoldalú megvilágításában. *Prahács Margit.*

A «Napkelet» elbeszélés-pályázata.

Folyóiratunk júliusi számában jeleztük, hogy a *Napkelet* pályázatot ír ki *elbeszélésre*. Ez a nagymultú műfaj a napilapok kurta tárca-cikkeinek hatása alatt mintha veszíteni kezdene szerte a világon súlyából, mondanivalójának jelentékenységből, formájának tömörségből. A komoly irodalmi folyóiratok feladata, hogy helyet biztosítsanak az írók nem tisztavirág-életre szánt írásainak, a magasabb célkitűzésű, irodalmi becsvággyal alkotott szépprózai műveiknek. Ezt tette eddig is a *Napkelet*, most e pályázat kiírásával újból sarkallni óhajta írónk becsvágyát. Minden megkötöttség kizárásával, csupán a terjedelmet korlátozva 4-től 20-ig terjedő gépirásos oldalra, a *Napkelet* pályadíjakat tűz ki elbeszélésre :

I. díj : 300 pengő, II. díj : 200 pengő, III. díj : 100 pengő,

— ezenkívül fenntartja magának a jogot, hogy egyes elbeszéléseket *dicsérettel kitüntetve* a szokásos honorárium ellenében közlésre elfogadjon. Az elbeszélések név nélkül, gépirva, jelíges levél kíséretében küldendők *be ez év október 30.-áig*. A pályázat határidejét többek óhajára hosszabbítottuk meg egy hónappal. A pályaműveket folyóiratunk szerkesztőbizottsága és meghívott kritikusok bírálják felül. A pályázat eredményét 1934 január 1-én megjelenő számunkban közöljük és a díjakat is ugyanekkor osztjuk ki.

TUDOMÁNYOS IRODALOM

Az összehasonlító irodalomtörténet magyar feladatai.

Az összehasonlító irodalomtörténet a különböző nemzeti irodalmak egy magasabb egységbe tartozásának felismerése. Nálunk magyaroknál több: vallomás nyugathoz tartozásunk mellett. S minthogy egy évezreden át létünk ehhez a nyugathoz való viszonyunk szabta meg s szabja meg még ma is, a magyar összehasonlító irodalomtörténet örökké aktuális marad.

A pozitivista irodalomtörténetírás félszázadon át kutatta azokat az erecskéket, amelyeken át a nyugati szellemi hatások hozzánk irodalmi formában beszívárogtak s ezek a részletkutatások ma is folynak és még fognak is sokáig, mert kimeríthetetlenek. Ha irodalomtörténeti folyóirataink utolsó számaik kezünkbe vesszük, feltűnik, hogy tartalmuk túlnyomóan az irodalmi hatások kivizsgálására szorítkozik; hol részlethatásokról van szó, olykor az eredeti és átvétel párhuzamos szövegek közlésével (így az Irodalomtörténeti Közlemények utolsó 1933. I—II. füzetében: *Brisits Frigyes Vörösmarty és az Ezeregyéjszaka*; *Gálos Rezső Adatok a magyar műdal kialakulásához és forrásaihoz*. Ugyanaz *Ál-Fazekas versek forrásai*. Ugyanaz *Szentjóni Szabó László A megpáldozott Doris c. költeményének forrása*; *Honti János Vörösmarty egy német mintája?* stb., stb.); hol irodalmi műfajok vagy áramlatok recepciójának vizsgálatáról (Solt [Speneder] Andor *Drámairodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig*. Irodört. Közlemények 1933. I—II.; *Kószó János Nyugat alkonya hangulat a XIX. sz. első felében és Magyarországon*; *Elek Oszkár Ossian-kultusz Magyarországon*. Egyetemes Philológiai Közöny 1933. III—IV. füz.)

Irodalomtörténetírásunknak ez a hatáskutató beállítottsága természetesen magával hozta a visszahatást is: Horváth János már több mint egy évtizede hangsúlyozta a magyar irodalomtörténetírás önelvűségét (Magyar irodalomismeret. Minerva, 1922) s ezt az elvet ő és tanítványai műveikben is keresztülvitték. A magyar összehasonlító irodalomtörténetnek akkor még hiányzott elvi megalapozása és kizárólag részletjelenségek feltárásában merült ki. A részletkutatásoknak még tanulságai sem szűrődtek le, sem a hatások útja és iránya, sem mértéke s legfőképpen nem domborodott ki a nemzeti génusz átformáló ereje, amely a sok hatáskeresésben a háttérbe tolódott.

A hatáskutatások özönébe az első egységesítő szempontot Bleyer Jakab vitte azzal a megállapításával, hogy a XVII. század óta a nyugati szellemi áramlatok bécsi közvetítéssel kerültek hozzánk. (Gottsched hazánkban, 1909.) Ez a megállapítása ma már annyira átment a köztudatba, hogy legifjabb irodalomtörténész nemzedékünk már eredetét sem tudja. Így Solt (Speneder) Andor fentebb felsorolt, a német dráma magyar hatásának egy fejezetét tárgyaló dolgozatában ezt olvassuk: «sokszor elmondták már, hogy a nyugati ízlés az osztrák császárváros szűrőjén jutott el hozzánk». Ezt a megállapítást alkalmazza a magyarországi színházra, amelynek ugyancsak Bécs volt éltető forrása.

A világháború az európai kapcsolatokat egy időre megakasztotta, de

utána annál időszerűbbé vált a kérdés, hogy van-e európai irodalom s az összehasonlító irodalomtörténet különösen a franciáknál az érdeklődés homlokterébe került. Ennek a modern európai «littérature comparée»-nak problémáit és célkitűzéseit nálunk Zolnai Béla ismertette (Minerva, 1923) s ő foglalkozott elsőként az összehasonlító irodalomtörténet magyar feladataival is. (Magyararcélú filológia. Minerva, 1926.) Az idevágó magyar kutatásnak programot és irányt Bleyer Jakab adott (Von der Erforschung des deutschen Kultureinflusses im südöstlichen Europa. Deutsche Rundschau, 1926). Ezt a programot vitte tovább Eckhardt Sándor, részben polemizálva vele abban az előadásában, amelyet 1931-ben a budapesti irodalomtörténeti kongresszuson tartott. (Magyarul: Minerva, 1931.) Ebben azt a gondolatot fejti ki, hogy a magyarság a nyugati szellemi áramlatokkal szemben nemcsak befogadó volt, hanem tovább is sugározta őket a még keletebbre fekvő népek, saját nemzetiségei s a balkáni oláhok és szerbek felé.

Az idevágó elvi megállapításoknak gyönyörű összefoglalását adta legújabb Bleyer Jakab az Ermatinger Emil zürichi egyetemi tanár tiszteletére kiadott emlékkönyvben. (Über geistige Rezeption und nationales Schrifttum, 1933.) A szellemi áramlatok útja — írja Bleyer — a népvándorlás óta nyugatkeleti, bár az útvonal korszakonként másként kanyarodik. Így Magyarországra minden szellemi áramlat közvetlen nyugati szomszédjától, a német-ségtől jött. Nincs is a kontinensen más két olyan irodalom, amely annyi egyezést mutatna, mint a német és a magyar. A pogány magyarság megtérése után belekerült a germán-keresztény kultúrközösségbe s vele együtt nőtt. (Thienemann Tivadar párhuzamosan tárgyalja a magyar és német irodalom tipikus jelenségeit, nem hatást, hanem közös fejlődést feltételezve az egyezéseknél. Irodalomtörténeti alapfogalmak, 1930.) Ebben lehet ez oka annak, hogy míg a germán pogányság emlékei felszívódtak a kereszténységbe, a magyar pogány költészet úgyszólván nyomtalanul eltűnt; ez valami annyira idegen volt a germán-keresztény eszmevilágtól, hogy beleilleszkedni nem tudott. A későbbi nyugati szellemi áramlatok Bécsen át jöttek Magyarországra. Bécshez kapcsolt a közös határon kívül a politikai egymásraultatás s a félezredéven át közös uralkodóház is. A monarchia lassan nemcsak politikai, hanem kulturális egységgé is fejlődött. A régi kulturális egység emléke ma is megvan azoknál a szerbeknél és oláhoknál, akik a magyar szent koronához tartoztak s ez választja el őket az új politikai egység ellenére is balkáni fajtestvéreiktől. A régi monarchia határáról délre és keletre már a Balkán kezdődik a maga bizánci szellemi és erkölcsi légkörével.

A modern magyar germanisztika azonban nemcsak a hatások útvonalát vizsgálja, hanem közvetítőit is. Ezek nálunk elsősorban az arisztokraták és főpapok, akik Bécs szellemi légkörében éltek, a magyar középnemesség fiai, akik Bécsben mint testőrök, katonatisztek, hivatalnokok kerültek s akik a nemzetnek Bessenyeit és Kisfaludy Sándort adták, végül pedig a városok német polgársága. Ez utóbbinak közvetítőszerepét a XIX. sz. második felétől kezdve a hazai zsidóság vette át, amely természetesen mást és másként közvetített.

Igazán termékenyek csak azok a hatások maradtak, amelyek nagy kulturális áramlatok sodrában jöttek s amelyek tartalmat és formát, eszmét és napi divatot egyaránt magukkal hoztak. Ezek aztán a magyarságnál nem is állottak meg. A magyarság átformálta őket a maga képére és hasonlatosságára s mint magyar műveltséget adta tovább. A történeti Magyarország-

nak nem is volt népe, amely a magyar művelődés hatása alól kivonhatta volna magát; az államalkotó magyarság kultúrája horvátokra, szerbekre, tótokra, oláhokra egyaránt hatott s hatott a magyarországi néemetségre is, amelynek különleges színezetét a nagy néemetségen belül éppen ez a kultúrhatás adja meg.

Épp a nyugati művelődési áramlatok asszimilációjának vizsgálata vezet rá a nemzeti lélek és alkotó erő tökéletesebb ismeretére és értékelésére. «A magyar génusz ősi ereje és örök termékenysége éppen abban mutatkozik, hogy az idegenből jött hatások sokszor nyomasztó tömege ellenére sosem vesztette el eredetiségét, hanem az idegen burkot áttörve mindig újra és újra magyar tartalmat magyar formában tudott teremteni.» Egyezések, részlet-hatások kutatása hasznos szolgálatokat tehet az összehasonlító irodalom-történetnek, de nem ez a végcél. Nem egyes esetleges átvételekről van szó, hanem világáramlatok keletkezéséről, útjáról és termékenyítő hatásáról, amelyek a golfáramokhoz hasonlóan meleg és termékeny életet fakasztanak.

Ezek a fejtegetések alkalmasak arra, hogy tudósoknak irányt szabjanak kutatásaikban, de egyben arra is, hogy a nagyközönséget a magyar összehasonlító irodalomtörténet munkájáról és feladatairól tájékoztassák; hogy a közvéleményben eloszlassák azt a balhiedelmet, hogy az összehasonlító irodalomtörténet valami nemzetietlen ténykedés, amely minden nemzeti alkotás eredetiségét elvitatni s mindent, ami magyar, idegen kaptafára húzni kész.

Ennek az elméletnek a hatása alatt keletkezett Valjavec Frigyes cikke (Der deutsche Kultureinfluss in Ungarn. Deutschungarische Heimatsblätter 1933. 1—2. sz.), amely már nem szórványos egyezéseket keres a német és magyar szellemi életben, hanem a hatások egyetemét veszi vizsgálat alá. Dolgozatának idáig megjelent elvi bevezetésében csak Bleyer gondolatainak kifejtését kapjuk. Hogy ezt a hatalmas kérdéskomplexumot az elmélet alkalmazásával mennyire sikerül majd a megoldáshoz közelebb vinnie, azt a tanulmány még megjelenendő részei fogják megmutatni.

Pukánszky Kádár Jolán.

Három gazdaságtörténeti munka.

Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Iratok a magyar társadalom- és gazdaságtörténethez. I. kötet. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1933. 813 l. — **Lederer Emma: A középkori pénz-üzletek története Magyarországon.** (1000—1458.) A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával Budapest, 1933. 272 l. — **Sólyom Jenő: A magyar vámügy fejlődése 1519-ig.** Kiadja a «Magyar királyi vámszaki tisztviselők otthona». Budapest, 1933. 216 l.

A magyar kultúra feledhetetlen emlékéü harcosa, gróf Klebelsberg Kuno által megindított «Fontes Historiae Hungariae aevi recentioris» című nagy vállalkozásban új sorozat indult meg «Iratok a magyar társadalom- és gazdaságtörténethez» címmel, amelynek első kötetében Szabó Dezső debreceni egyetemi tanár rendezte sajtó alá a Mária Terézia-korabeli úrbérrendezés történetére vonatkozó irományokat. Ez az első kötet az úrbérrendezés kérdésének az 1764—65. évi országgyűlésen történt felvetésétől kezdve az úrbéri ügyek vezetésére kijelölt királyi biztos kiküldéséig terjedő másfélév tárgyalási iratait közli. Ezek az irományok

Szabó Dezső ügyes csoportosításában magyarázó szöveg nélkül is eleven képet adnak arról a törekvésről, amelyet a királynő személyesen kezdeményezett s amelynek a keresztülvitele mindvégig a szívének feküdt. Magukból az iratokból is, de Szabó Dezső kitűnő bevezető tanulmányából mégjobban láthatjuk, hogy Mária Terézia menynyire szorgalmazta alattvalói nagy tömegének, a jobbágyság sorsának a könnyítését a földesúr és a jobbágy viszonyának országos rendezésével. Amellett a megfontolás mellett, hogy a kedvezőbb gazdasági helyzetben lévő jobbágy több adót és jobban tud majd fizetni, nagy és figyelmen kívül nem hagyható szerepet játszottak az úrbérrendezés kérdésének a szorgalmazásánál az uralkodónő vallásos és emberi érzései is. Az országgyűléssel azonban nem sikerült elfogadtatni az úrbérrendezési törvényt (az irományok első része erre vonatkozik), de Mária Terézia mégsem vetette el a megvalósítás gondolatát. Rendeletileg akarta szabályozni a kérdést s az erre vonatkozó tárgyalások iratai alkotják a kötetben közölt irományok második csoportját, míg a harmadik a jobbágylázasokra vonatkozik. Az úrbérrendezés vajadásának idejelelt ugyanis egyes, főleg a nyugati országrész földesurainak a jobbágysági megtagadták az addigi szolgáltatásaik további teljesítését s helyzetük könnyítését részben személyesen, részben írásban egyenesen az uralkodónőtől kérték. S hogy az ott kapott ígéreteknek a teljesítése nem vált olyan hamar valóra, amint ők azt remélték, egyes megyékben, különösen Vasban és Zalában komoly zavargások törtek ki. Ezeket a vármegyei hatalom nem tudta megfékezni, miéрт a királynőtől kérték az ő személyes utasítását képviselő királyi biztos kiküldését. A királyi biztos kiküldésével az úrbérrendezés ügye aztán tényleg

arra a vágányra jutott, ahova az uralkodónő már eleve is terelni akarta, hogy tudniillik a magyar hatóságoktól függetlenül tudta az elgondolását keresztülvinni, ami annál örövendete-sebb, mert bármilyen korszerű és szükséges volt ez a törekvés, törvényes úton talán sokkal későbbben következhetett volna csak be. Magának a rendezésnek a lényegét a második kötet fogja közölni.

A második munka szerzőjét sem kell a történészköröknek bemutatni. *Lederer Emma* eddigi tanulmányai minden tekintetben indokolták azt az érdeklődést, amely nagyszabású új munkájának a megjelenését várta. «A középkori pénzüzetek története Magyarországon» nemcsak, hogy nem keltett csalódást, hanem a várakozást felülmúlóan komoly munkával gazdagította a magyar gazdaságtörténeti irodalmat. *Lederer Emma* teljesen töretlen úton indult el s adatait — kevés kivétellel — még kiadatlan anyagból hámozta ki. Csak az, aki a középkori levéltári források felkutatásának a nehézségét ismeri, tudja méltányolni azt a munkát, amit ennek az anyagnak csak az összegyűjtése is jelentett. *Lederer* azonban nemcsak a puszta anyagot nyújtja, hanem annak nagyon szép feldolgozását is. De ez a gazdag anyag még is érdemelte a komoly gazdaságtörténész érdeklődését. A munka végigvezet a kölcsön- és hitelformák kialakulásán, ismerteti a polgári vagy szerezését; az állam, a város és egyes testületek által igénybevetett kölcsönügyleteket és közli a fontosabb oklevelek szövegét is. Rövid bevezetésében pedig igen jól foglalja össze a gazdaság-, főleg a pénzgazdaságtörténet módszertanának legfontosabb elveit.

Sólyom Jenő «A magyar vámügy fejlődése 1519-ig» című értekezésében részletesen ismerteti a vámrendszer kialakulását. A kereskedelem

első formája a belsőkereskedelem volt s nálunk is megelőzte ez a külkereskedelmet. Súlyom ennek megfelelően először a belsőkereskedelmi vámokat tárgyalja, majd a külkereskedelmiekre tér át, amelynek az első formája a nyolcvanad volt, majd a harmincad lett általánossá. Megismertet a XVI. század elejének fontosabb vámhelyeivel s az ezeken keresztül vezető kereskedelmi utakkal, amelyekről áttekinthető térképet is közöl. Végül kitér a vámszedő hivatalnokok szervezetének az összefoglalására is. Részletes bibliografia egészíti ki a magyar vámügy multjának szentelt hosszabb, ha nem is minden tekintetben kifogástalan tanulmányt.

H. Pálffy Ilona.

Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerkeszti: *Domanovszky Sándor.*

Magyarország agrárjellege annyira természetes és magától értetődő nemcsak a jelenben, hanem a multba visszatekintve is, hogy ez magyarázhatja azt az egyébként érthetetlennek látszó nemtörődömséget, amiben a magyar mezőgazdaság multja, történelme a komoly kutatás részéről úgyszólván az utolsó évekig, részesült. Állításunk paradoxonnak látszik, de vajjon nem úgy van-e, hogy elsősorban az kelti fel a nagyobb érdeklődést, ami válságba jutott, ami veszélyben van, aminek a fennmaradása problémává vált? A trianoni Magyarország mezőgazdaságának válságát kiemelni teljesen felesleges, hiszen azt az ország minden rétege sajnálatosan érzi s ezek után természetes tehát, hogy fokozottabb az érdeklődés az agrártörténelem iránt is. Nagyjelentőségű és örömmel üdvözölhető tehát az a vállalkozás, amit a budapesti Tudományegyetem Magyar Művelődéstörténeti Intézetének keretében az Intézet vezető professzora, Domanovszky Sándor

indított meg azzal, hogy tanítványai-val a magyar mezőgazdaság multjának legkülönbözőbb kérdéseit dolgoztatja fel s ezeket a doktori értekezéseknek készült tanulmányokat összefüggő sorozatban jelenteti meg. A «Tanulmányok» írói gárdája ilyenformán a legfiatalabb történelemzedékből verbuválódik, akik közül azonban már többen ezzel az első munkájukkal is komoly gazdaság-és agrártörténelemnek mutatkoznak be, reményt nyujtva arra, hogy ez irányban megkezdett munkásságukat továbbra is folytatni és kimélyíteni fogják. S ha a tudományos pályára készülő számos fiatal történelemből csak néhány is marad meg ezek mellett a studiumok mellett — s itt elsősorban azokra gondolunk, akik komoly ígéretet adtak a «Tanulmányok» között megjelent értekezéseikben a jövő munkásságuk értékére vonatkozóan — Domanovszky vállalkozását igen szép eredmény fogja koronázni. Természetes aztán az is, hogy egyik-másik értekezés értéke alatta marad az átlagnak, ez azonban nemcsak, hogy nem írható a «Tanulmányok» rovására, hanem még ezekben a kivételes esetekben is fontos legalább az, hogy az érdeklődést a feldolgozott kérdések iránt felkeltette s az már az újabb kutatók feladata, hogy az egyes tévedésekre rámutassanak és azokat helyreigazítsák.

A «Tanulmányok» értékes sorozata azonban nagyon megérdemelné, hogy az érettebb generáció munkái is napvilágot lássanak számai között. Ez minden bizonnyal be is fog következni, mihelyt ennek a fiatal agrártörténész gárdának néhány tagja tovább folytatja ez irányú munkásságát. Reméljük, hogy ez a Domanovszky által megindított nagy-szerű vállalkozás a jövőben az eddiginél még nagyobb eredményeket fog elérni; ezzel pedig nemcsak, hogy

nem akarjuk lekicsinyelni a mostanáig megjelent tanulmányok jelentőségét, sőt! Az a tény, hogy a mai nehéz körülmények között 1930 óta 8 tanulmány láthatott napvilágot s a legelső kivételével valamennyi 1932 és 1933-ban, olyan eredmény, amely azt bizonyítja, hogy a fiataltságban fel lehet kelteni az érdeklődést a szellemtörténet korában is a szárazabb, aprólékosabb s bizony sokkal, de sokkal több fáradságos kutatást s esetleg kevesebb eredményt jelentő munkák iránt. A reális élethez közelebb álló történeti studiumok nehezen egyeztethetők össze a fiatalok egyrésze által túlhajtott filozofáló írásmóddal s a mezőgazdaságtörténet pedig — nyugodtan mondhatjuk —, hogy röghöz kötött. Az agrártörténészeknek tehát le kell számolnia azzal, hogy részletkutatásai közben szellemes fordulatokban bővelkedő stílusban messzemenő megállapításokat tehessen és tudomásul kell vennie, hogy munkája akkor lesz a legértékesebb és a leghasználhatóbb, ha a forrásokból nyert adatait világosan és szemléltetően, de mindig a felhasználható gazdasági iratokhoz szigorúan ragaszkodva közli. A «Tanulmányok» dicséretére válik, hogy a legtöbbjében meg is találjuk mindazt, amit csak kereshetünk. Az eddig megjelent 8 tanulmány a legkülönbözőbb korokból a legkülönbözőbb kérdésekkel foglalkozik. Az első három kötetet a következőkben ismertetjük.

Az elsőben a regéci uradalom XVIII. századi gazdálkodásáról kapunk értékes képet. *Jármay Edith*: «A regéci uradalom üze a XVIII. század első felében» cím alatt Trautsohn herceg nagy uradalmának a

gazdálkodását mutatja be, amelynek a súlypontját a hegyaljai szőlőgazdálkodás képezte. — *Bakács István*: «Trautsohn herceg regéci uradalmának terméseredményei a XVIII. században» című tanulmányában viszont az uradalom mezőgazdasági terményeiről számol be s egészen kivételesen gazdag gazdasági iratanyag alapján állítja össze a terméseredményeket. A két tanulmány érdekes összehasonlításra nyújt alkalmat a mező- és a szőlőgazdaságból nyert jövedelmekre vonatkozólag.

A második számú tanulmány napjaink egyik legégetőbb problémájának történeti előzményeit dolgozza fel. *Belitzky János*: «A magyar gabonakivitel története 1860-ig» című tanulmányában végigvezet a magyar gabonakereskedelem történetén a legrégibb időktől egészen a megjelölt határpontig. A nagyobb számú adatok természetesen a XVIII—XIX. századi kivitel alaposabb feldolgozását tették lehetővé s ebből az időből volt összeállítható a kivitt mennyiség évi átlaga is.

A harmadik számú tanulmányt *Komoróczy György* írta: «Nádasdi Tamás és a XVI. századi nagybirtok gazdálkodása» címmel. A maga nemében egyedülállóan gazdag forrásanyag alapján ismerteti a XVI. század egyik legnagyobb földbirtokának a gazdálkodását, de azért ennek az anyagnak az alapján mégis csak *egy* és nem *a* nagybirtok gazdálkodását ismerhetjük meg s sajnos Komoróczy feldolgozásában azt sem teljesen a forrásoknak megfelelően.

A további tanulmányok ismertetésére még visszatérünk.

H. Pálffy Ilona.

Színház.

Császár Imre.

1864—1933.

Felnőtt egy nemzedék, mely klaszszikusan szép fejét, daliás alakját színpadon már nem látta. Negyedszázaddal ezelőtt, legszebb férfiéveiben, művészetének is virágján, szinte máról-holnapra meg kellett válnia a Nemzeti Színháztól, ahol két évtizeden át az élen járt mind a műsorban, mind a közönség szeretetében. Az örökös tagság díszével távozott, s azóta csak a Színművészeti Akadémia katedráján tartotta fenn a kapcsolatot a színpadi gyakorlattal, melyből majd negyven esztendeig adott jeles pedagógiai érzékű leckéket az egymás sarkába hágó színészemzedékeknek.

Színészcsaládból kelt szárnyra Paulay Ede keze alatt, ki gárdája korán elhunyt kiváló tagjának, Császárné-Kárevits Máriának választékos megjelenésű, nemes organumú fiát már huszonhároméves korától vezető feladatokban foglalkoztatta, előbb amoroso-szerepekben, majd a műsorán uralkodó francia társadalmi drámák bonvivant-alakjaiban. A «hódító férfi»-nak ezidőben ő volt a tökéletes hitelű reprezentánsa; az akkortájt kelendőségre kelt «házassági háromszögek» illegitim szögében az ő megjelenése már-már követelményszámba ment. Az *attaché* Prachs bárója, Az *ibolyafaló* címszerepe, *Lady Windermere legyezője*-nek Darlington lordja, Brioux *Bölcső*-jének házibarátnja, az *Ahol unatkoznak* Bellac tanárja egytől-egyig becsülő emlékezetben él a századvég és századkezdet

színházi közönségének. Pailleron *Egér*-jében, melynek csak egyetlen férfiszereplője van, nála meggyőzőbbé más aligha bírta volna tenni a zajos hölgytábor csatározását a hódító Max Simieux körül. Volt benne némi hidegség, a szív megmozdulását «korrekt» magatartással leplezgető tartózkodás; amit abban a korban «kaszinótag-típus»-nak neveztek, annak pontosan egybevágó színpadi változatát ő formálta meg. S ha erre a típusképre tisztí egyenruha került, mint teszem a *Dolovai nábob leánya* Tarján Gidájában, az alak hitele szinte hatványra emelkedett.

Jelmezben is a férfias «snájdigságért állt helyt legsikeresebben; délcég Balassa Bálintját, nyalka Simonyi óbesterét a nézők már a szemükön át is szívükbe fogadták. A klasszikus játérend mélyebb feladataira is futotta képességeiből; shakespearei alakításai (Lysander a *Szentivánéji álomban*, Hector a *Troilus és Cressida*-ban stb.) közül egy, a *Romeo és Julia* főlényes humorú Mercutioja a magyar Shakespeare-játszás legkülönb eredményei közé tartozik. Az ember tragédiája jubileumi előadásai során pedig új és érdekes felfogású Luciferével keltett visszhangotverő feltűnést: Madách sátánjában a bukott angyal fenségét juttatta döntő nyomatékhoz.

Az elnémult színész nevével már életében elmegy az idő hajója. Császár Imre híre is egy századnegyed történeti távlatában rekedt el. De színészetünk és közműveltségünk multjának számontartói szem elől ott sem fogják téveszteni: művészete

annak a letűnt kornak fővenyében biztos és időálló horgonyt vetett.

Lányok az intézetben.

Winsloe Christa színműve a Vígszínházban.

A színpadi naturalizmus fénykép-művészetéért sem lelkesedünk, még kevésbé a *fotomontázs* szándékolt és hatáskergető műfajáért, mely az összhatás sugallóerejét az egymás hegyén-hátán tolongó részletektől várja. Személyes visszaemlékezésekre, élmény- és hangulatemlékekre támaszkodik ez a színpadi mozaikmunka, mely külföldi pályafutásán többszázas előadássorozatot ért el, hangosfilmváltozatában meg éppen az egész ó- és újvilágot bejárta. Szerzőjében van igazi együttérzés a szenvedéssel; van bizonyos rokonszenves mértéktartás is ott, hol témájának szexuális vonatkozása másokat talán durvább öltézekre csábítana, hanem azért alapszabály, hogy ő is csak a «méltatlanul szenvedő naivság» melodramai gombjához varrta darabját, melynek zajos «világsikere» csak az Ambrus Zoltán igazához szolgáltat újabb bizonyosságot: «milyen kevés írói képességre van szüksége a szerzőnek ahhoz, hogy a színpadon prosperálhasson!»

Egy északnémet leánynevelőintézet élte kerül elénk, mely tagadása minden *élet*-nek. Katonatisztek lányait fogják itt kaszárnyai, jófajta porosz *drill* alá. A tanárnők ridegsége és korlátoltsága tőlünk valami holdbeli távolságot sejtetően idegen. Ebbe a lélekgyilkoló környezetbe csöppen bele a kis Manuela von Meinhardis, egy apátlan-anyátlan, betegesen érzékeny és rajongó gyermek. Társnői ugyanezt a testi-lelki igát hordják, de a gyermeki fizikum és kedély természetes rugékonyságával. Manuela elűt tőlük, végzetét^ő magában hordja, a jeles intézet azt legfeljebb megérleli.

A többiek is mentőövül fogadják és serdülőkori rajongással bálványozzák körül a tanárikar egyetlen emberi érzésű tagjának, von Bernburg kisasszonynak a kimért s az intézetben obligát formákon átűtő melegségét és jóságát. Manuela azonban ebbe a fényforrásba valósággal belehull s benne halálra perzselődik. Ezért is nem látjuk megdöbbenő sorsát valódi drámának, hamarabb a pathológia szánalmatébresztő esetének. Egy intézeti színelőadás sikerének mámorában a kis lány meggondolatlanul túlad a Bernburg kisasszony részrehajlatlanságát gyanuba borító titkán, s mikor tettének tudatára ébred, fiatal életét áldozza fel kiengesztelésül: a színpadi képek során rendületlenül kísérteties lila fényben csillogó, baljós ablakon át leveti magát a mélységbe. A színház egyik igazgatója bemutató-előtti nyilatkozatában gyermektragédiáról beszélt. Mi éppen a tragikait nélkülözzük a szerzőnő színpadi történetében, mely úgy, amint előadja, sokkal inkább gyermekszerencsétlenség. Ahhoz, hogy belőle általánosabb művészi igazság lélekezete fuvalljon, túlságosan klinikai kórképlet.

A siváran naturalista darab hangneme a Vígszínház játéktílusához jól talál, s ebből az egybevágásból szinte tökéletes színpadi tolmácsolás támadt, s a főbb szerepekben a megnesesítésnek és lélekkel átárasztásnak jótékony többlete is gyönyörködtetett. Ágai Irén nagyrahitott tehetség; a mély átélés szokatlan erejével, a lélek gazdagságának a fiatal Varsányi Irénre emlékeztető szerénységével arra jogosít fel, hogy vergődő kis Manuelájában egy magasbahágó színészi pálya indulását gyanítsuk. Az évek óta ezeken a deszkákon működő (majd azt irtam: kallódó) Tökés Anna is most jutott először olyan feladathoz, mely előkelő képességeit méltón foglalkoztatta. A környezet kényszerét vállaló kemény fegyelme-

zetség meg az ennek fölszíne alatt hánykolódó emberi jóság és nagylelkűség kettős síkján folytatott művészi játszómája színpadunk egyik legigazabb becslést érdemlő teljesítménye. Peéry Piroska a pedagógiai vércsék vezérszólamában maga volt az Intézet Szelleme: felfelé stréber és alázatos, lefelé az érzelmi vakság és süketség világbajnoka. Karikírozó vonásból egy szemernyivel sem élt, vérfagyasztó, szinte fiziológiai hatása egy elferdült lélek bermedt mélységéből szakadt föl. Mellette — egy októvval mélyebb hangnemből — Gyöngyössy Erzi a döngő bornirtságnak volt pompás megszólaltatója. Az intézeti «kadett»-leánykák jól összehangolt együtteséből két színpadi novicia: a magávalsodró vérmérsékletű kis Szombathelyi Blanka meg a választékos játéktípusú Perczel Zita vonta magára a figyelmet.

Lysistrata.

Emőd Tamás Aristophanes-átdolgozása a Belvárosi színházban.

Az ókori komédiáirónak vaskosság dolgában csak epigonjai lehetünk, szövegét a könyv lapjairól mai színpadra áttelepíteni lehetetlen; s *Lysistratája* éppenséggel «súcsteljesítmény». Utóda a mult századvég óta mégis erre a csipős mártásra járnak rá legmohóbban. Donnay volt az úttörő, a Chat Noir szellemében, mely az attikai só legitim örökségét büszkén vallotta. Emőd Tamás azt hírlelte, hogy ő a klasszikus vígjátékot adja, a cselekményt legfeljebb egyéb aristophanesi művek motívumaival élénkítve. Ám Donnay egész csomó fordulatát kisajátítja, a legárulóbbat is: a házasságtörés csatánóját, mely csakugyan izzig-vérig francia változat. Ez paródiává teszi már Donnay darabját is s paródiánál az Emődé sem egyéb. Csakhogy az ő paródiája szemernyit sem franciás,

annál inkább — pesties s ha Donnay némi joggal nézi Athént az ókor Párizsának, Emőd bizonyára önkényesebben az ókor — Terézvárosának: «itt helyben» vigadozik — Aristophanes számlájára. Muzsikusz szerzőtársa, Nádor Mihály, a görög gráciához is, a finom paródiához is közelebb jár, ritmusai szellemesebben hancuroznak s több elméset mondanak, mint a szövegírónak egyébként formailag virtuóz verssorai.

Bárdos Artúr rendezése a képelem gazdagságának s a minden részletet fölényesen egybefogó fegyelmelésnek ritka példája. Ez a nagy rendezői «belefekvés» a színpad arányain valamelyest túl is csapott: a nagy női sokadalom még az intimebb fordulókön is akárhányszor Homeros zajos darvainak emlékét idézte. De a ragyogó színpadi képek, a jelmezek szinte orgiasztikus színkavargása, Beck Juditnak a görög vázák arccélrajzait követő koreografiája így is megtették a magukét. A stilizálás elvét csak a versmondásra kellett volna jobban kiterjeszteni; az ebben lappangó hatáslehetőségeket még a főbb szereplők is jobbára elejtették.

Ezek közül ezúttal Turay Ida került az élre; a nagy «kollektív» színpadi felvonulásokban egyénibb humorral, és kellemmel szinte egyedül ő állta meg a helyét. Mellette — habár igen «személyes» alkalmakra szorítva — Dajbukát Ilona tagbaszakadt vidéki amazonja hibázott rá leginkább a friss és jóízű paródia hangnemére. Csak a fő-fő mozgató, az asszonyi ész és báj megtesztelője, az ingadozók közt az egyetlen céltisztelő taktikus: maga Lysistrata nem kapott reliefet Titkos Ilona kezében. Jóformán mindent rábízott a kiszámítottásra, a játékkalkuláción valódi beleélés nélkül siklott át, Aristophanes felé egyelőre Emőd Tamásig sem jutott el. Rédey Tivadar.

Correspondance de Liszt et de Madame D'Agoult. 1833—1840.

(Copyright by B. Grasset, Paris, 1933.
451 l.)

Liszt Ferenc és D'Agoult grófnő levelei, melyeket unokájuk, Daniel Olivier bocsátott most közre, mintegy kiégszítője a grófnő már régebben megjelent memoárjainak. Az 1833—1844-ig tartó regénynek ezek a levelek kölcsönöznek lüktető életet; hű tükörképei egy mindkét részről mély és őszinte szenvedelem minden akadályal dacoló erejének, majd teljes letérésének. Egyelőre csak az első kötet, az 1840-ig terjedő időszak van előttünk, midőn a két szerelmes hosszú küzdelem után elhagyja Párist, hogy Svájcban és Itáliában együttes életet kezdjen. Ez alatt az idő alatt Liszt természetesen tovább folytatta virtuóz pályáját. Idevonatkozó leveleit tehát hangversenykörútjairól írja a grófnőnek, aki nem tudta őt mindenhová elkísérni. De éppen a Liszt művészi hivatásával járó gyakori elszakadások, az élet normális ritmusa, a realitásra való ráébredés hozzák meg a közös elhatározást, hogy a grófnő visszatér Párisba, visszaszerzi társadalmi pozícióját, míg a séjour ideje alatt született három gyermek Liszt édesanyjánál nyer elhelyezést. 1839-ben ez az elhatározás valóra is válik s bár akkor még egyikük sem hisz az elszakadhatóságban, már az utolsó levelek (1840) sejtetik a szakítás véglegességét.

A levelezés, sajnos, nem teljes. 1839-ig csupán Liszt leveleit olvashatjuk, csak a vége felé szólal meg gyakrabban D'Agoult grófnő. Sok a töredékes és választalan levél. Összeállítá-

sokban a kronológikus sorrend volt a mérvadó.

Megállapíthatjuk, hogy a levelek Liszt biográfiájához lényegesebb új adatokat vagy korrekciót nem adnak. Majdnem lépésről-lépésre követhetjük Liszt tüneményes virtuóz pályájának ezen időszakra eső egyes állomásait, ahogy ő maga leírja olasz, német, osztrák, angol földön aratott páratlan ünnepeztetését. Különösen érdekes, amit a bécsi zenei és nagyvilági életről ír. Fejedelmek, művészek, arisztokraták, írók vonulnak itt fel előttünk, mind hódolói kivételes zsenijének. Észrevételei rendkívül finomak és szellemesek. Hatalmas intelligenciája a művészet és gondolkodás egész területét felöleli. Sokat és a legnagyobb melegséggel ír hazai szerepléseiről. Olyan ünnepeztetésben, mint Pesten, sehol nem volt része. De büszke is volt rá: *ce n'est pas une population de hurleurs comme celle de Vienne et d'autres, ce sont des poitrines robustes, des coeurs généreux et fièrs.* (340. l.)

D'Agoult grófnő levelei inkább naplószerűek. Történeti értékük egy-egy finom esetvonásban áll, amelyly leveleiben a francia romantikus irodalom, művészet, filozófia stb. legkiválóbb szellemeit itt-ott szerepelteti. Annál plasztikusabban áll azonban előttünk e sorokban egy nagy, erős érzelem bilincseiben vergődő aszszonyi lélek portréja, amely szellemének és műveltségének rendkívüliségében, jellemének egyenességében, őszinteségében még nagyobb intenzitást nyert. Általában kétségtelen, hogy a levelek mindkét részről pszichológiai szempontból a legértékesebbek. Forró szenvedelem árad az első évek sorai-

ból. A fiatal Liszt expanzív, rajongó lelkében egymást váltja fel a misztikus elragadtatásig emelkedő boldogságérzet és a legnagyobb kétségbeesés. Akkor még a grófnő is így ír: «Bármilyenek legyenek jelen és jövő szenvedéseim, nem kell sirnod fölöttük, mert annyi jót tettél velem, hogy soha nem tehetsz többé rosszat». (55. l.) De az a magány, ahová a szerelmesek vágyódtak, hogy csak egymásnak élhessenek, úgylátszik mégsem volt kedvező talaj a folytonos továbbvirágzásra. Két ilyen rendkívüli léleknek is meg kellett tanulni, hogy az extázis állapotában csak a lírai versekben lehet életet eltölteni, a regényben ez legfeljebb az első fejezetig, a drámában az első felvonásig szokott tartani. Lisztben csakhamar feltámad művészi hivatottságának «daimonion»-ja, amely nem hagyja, hogy egész életét egy asszony lábainál sóhajtozva töltsse el. Az alkotó férfi magasabb küldetésének legfőbb bizonyítéka volt, hogy szerelmét is alá tudta vetni művészetének, ami viszont D'Agoult grófnő, a mindenre féltékeny, a férfit teljesen magáénak akaró szerető asszony fájdalomának legfőbb forrása lett. Szerelmük kezdődő agóniájának első tüneteit Lisztnek Thalberggel való mérközése idején vehetjük észre, ami sokáig tartja őt Párisban. A grófnő fel-feltámadó nyugtalanságát, szomorúságát Liszt a legnagyobb gyöngérséggel igyekszik eloszlatni. A hosszú távollétek után még újra megtalálják egymást, vannak még boldog óráik, de ezek mindig ritkábbak lesznek. «Három hete — írja a grófnő — nem tudok semmit arról, amit csinálsz. Minden szavad, minden gondolatod elvész számomra.» (173. l.) Örülni akar Liszt művészi sikereinek, de a nő finom intuíciójával kiérzi, hogy Liszt akkor írja hozzá a legszerelmesebb leveleket, akkor fogadkozik legjobban, hogy mennyire vágyódik utána, amikor ismét kényszerül tovább elmaradni,

még messzebbre kitolni az epedve várt viszontlátást. Talán tényleg nyomós okai voltak a grófnőnek (ezt a levelekből nem lehet megállapítani), hogy 1838 júniusában így ír Lisztnek: «Ime, öt éve már, talán elég is lesz. Engedj messze elmennem. Ha hívsz, visszajövök. Én soha nem fogok többet senkit szeretni, de miért fosszalak megteged is egy szerelemtől, amely az élet új forrása lehet számodra. Semmit sem szabad megakadályozni, ami a képességeink teljes kibontakozásához vezet. Ha nem szeretnélek ilyen vallásosan, ha nem helyeznélek olyan magasra, nem tudnék így szólni Hozzád, de mélyen tisztелеm a szabadságodat.» (235. l.) Ez a magasabbrendű önzetlenség azonban csak tovaszálló hangulat, Mária még nem adja fel a küzdelmet a szeretett férfiért. Féltékenységét akarja felkelteni, mikor Párisba való visszaköltözésekor a legrészletesebben ír itteni hódolóiról. De ezzel is tulajdonképpen a saját önbizalmát akarja erősíteni: ha mások olyan elragadóan találják őt, Liszt is csak büszke lehet rá. Liszt azonban megőrzi hidegvérét. Válaszában hangsúlyozza, hogy nála csak az érzelem a fő. Tudja, hogy Mária nem fog visszaélni a szabadságával, hanem ha találkozik egy férfival, aki jobban megérti, mint ő, azt nyíltan megmondja neki. Addig nem lehet hűtlenségről szó közöttük... Mária persze nem ezt a választ várta. Keserűen írja: «Te soha nem tudod, hogy milyen fájdalmakat okoztál és okozol most is nekem». (366. l.) Úgy érzi, hogy minden csodálata, tisztelete és szerelme dacára sokszor gyűlöli azt a férfit, aki addig, amíg ő mindig csak rá gondolt, hány felé osztja meg magát. Leveleiből mindig erősebben hangzik ki a szemrehányás, az elégedetlenség disszonáló hangja. Az asszonyi sors szűk keretei tudatosáá lesznek előtte, és rendkívüli intelligenciája fellázad ellene. De hosszú még az út, amíg eljut odáig, hogy önmaga szántából el tud

szakadni Lisztől és egyéni tartalmat tud adni életének. Megkapó az a szinte lázas fogadkozás, törekvés, ahogy mind a ketten még hinni akarnak szerelmök végtelenségében. «Le besoin de passion, le besoin de solitude, le besoin de vous, de vous seul, sans partage, sans raison me dévore.» — írja Mária 1840 márciusában. Már odaadná a paradicsomot azért, ha 6 hónapot felhőtlen boldogságban tölthetnének egymással. «Te oly erős vagy, hogy nem számolsz mások gyengeségével. Ami engem szomorít, téged nem érint, amiről én álmodok, te nevensz rajta, amit én akarok, azzal te nem törödsz.» (412. l.) Mindig ő az őszintébb, a peszsimistább, úgy, hogy midőn Liszt Londonba hívja magához, dacára, hogy ebbe már Mária beleegyezett, mikor az utazásra kerülne a sor, hirtelen lemond. «Nem tudok egyebet tenni ebben a percben és alighanem mindig, mindennütt: mint egyedül maradni.» Tudjuk, hogy ezek a szavak már a végleges szakításra utaltak, amely 1844-ben be is következik. Liszt válasza zárja le az első kötetet. «London, 1840. június: «A szerelem nem igazság, nem kötelesség és nem öröm és mégis valami titokzatos módon mindezt magában foglalja. Ezer módon érzik, ezer módon gyakorolják, de mindazok számára, akiknek lelke a végtelent és a tökéletességet szomjazza, örökké ugyanaz az egyetlen, kezdet és vég nélkül. Szerelmmel szívünkben mindent megmondottunk, de ha ez elszállt, nincs mit mondanunk többé.»

Ilyen szomorú vége lett tehát ennek a nagy szerelemnek, amely ezelőtt öt évvel az egész világgal látszott szembeállni. Keressük a szakítás igazi okát?

Minek? Az érzelmeknek és a természetnek megvan a maga természetes fejlődési rendje. Ilyen keserves gyötrelmek után bekövetkezett elválás, ilyen — különösen a nő részéről — rendkívüli áldozatokat követelő helyzet nem ítéhető meg egy házassági per jogszabályai szerint. Mária naplójában maga beismeri, önkényes, csak a maga igazát vitató, hirtelen haragú természetét. Ugyanitt olvassuk, hogy Liszt elejétől fogva érezte jellemük különbözőségét, amely lehetetlenné tette közöttük a lelki harmóniát, «Vous n'êtes pas la femme, qu'il me faut, vous êtes la femme, que je veux». Mémoires 183. l.) Ehhez járult még Mária büszke, gőgös, egyenes természete, amely erősen szenvedett a helyzetével járó nehézségek súlya alatt. A nehezebbik részt mindenestre ő viselte. De a sok szenvedés dacára, vagy talán éppen azért, szerelmük legjelentősebb élménye volt mindkettőjük életének. Ennek a korszaknak forró légkörében ébredt életre minden, ami lelkükben, szellemükben értékes volt. «Mindent neki köszönhetek» — írja Mária a memoárjaiban — «ő ihletett egy nagy szerelemre, az általa felébresztett emótiók szellememnek olyan aktivitást és intenzitást kölcsönöztek, amilyent azelőtt nem ismertem soha.» (193. l.) Viszont a grófnő magas kultúrája, tudásszomja, írói tehetsége, filozófikus szelleme rendkívül termékenyítő hatással voltak Liszt ragyogó zsenijére. Hogy ennek a regénynek utolsó fejezete milyen kihangzással volt Liszt és a grófnő későbbi magatartására, azt a nagy érdeklődéssel várt II. kötet megjelenése fogja tisztázni.

Prahács Margit.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CÉCILE.

Helyettes szerkesztő: NÉMETH ANTAL.

Stephaneum nyomda r. t. — Felelős: IFJ. KOHL FERENC.